

HRIBOVSKÉ KMETIJE V VZHODNEM DELU GORNJE SAVINJSKE DOLINE

(z 8 slikami in 20 tabelami v tekstu ter z 1 karto in 5 stranmi diagramov
v prilogi)

LES FERMES DE MONTAGNE DE LA PARTIE ORIENTALE
DE LA VALLÉE SUPÉRIEURE DE LA SAVINJA

(avec 8 figures et 20 tableaux en texte, 1 carte et 5 pages de diagrams
en annexe)

DRAGO MEZE

SPREJETO NA SEJI ODDELKA ZA PRIRODOSLOVNE VEDE
RAZREDA ZA PRIRODOSLOVNE IN MEDICINSKE VEDE
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 8. JUNIJA 1968

UVOD

V dolgoročnem programu Inštituta za geografijo SAZU je tudi preučevanje gospodarsko manj razvitih pokrajin Slovenije. Med te štejemo v današnji stopnji gospodarskega razvoja velik del hribovitega sveta naše domovine, ki mu je daleč najpomembnejši gospodarski vir gozdarstvo in šele nato zaostalo kmetijstvo. Tako je tudi v hribovitem in goratem svetu Gornje Savinjske doline (v nadaljevanju tudi GSD), kjer so samotne ali hribovske kmetije dominantna naselbinska oblika. Njihov razvoj z geografskega gledišča sem začel preučevati že pred nekaj leti. Najprej sem se lotil Solčavskega¹ in leto kasneje Lučke pokrajine,² v letih 1965—1967 pa sem preučil hribovske kmetije v preostalem delu GSD, ki jih obravnava pričujoča študija. Vanj je zajeto hribovsko zaledje Ljubnega ob Savinji in v porečju Ljubnice, nadalje zgornja Zadrebča dolina, obrobje Gornjegrajske kotline in Mozirske kotlinice ter celotna Dobroveljska planota z obrobjem.³

V razliko od Solčavskega in Lučke pokrajine hribovski svet v vzhodnem delu GSD tako prirodnogeografsko kot deloma tudi gospodarsko ni enoten. To je razumljivo, če vemo, da je pokrajina na prehodu iz alpskega v subalpski pas, katerega vplivi so v nižjem, a še vedno hribovskem svetu severnega obrobja Mozirske kotlinice močno omiljeni in že kažejo na nekatere subpanonske poteze bližnje Spodnje Savinjske doline. Te poteze so: večji delež obdelovalne zemlje; intenzivna živinoreja, ki ni vezana na planinsko pašo; večje površine žitaric, predvsem pšenice in čedalje pogostejši pojav koruze; redki vinogradi, ki pa jih je bilo še v prejšnjem stoletju veliko več, kot nam to pove franciscejski kataster. To velja deloma tudi za Dobroveljsko planoto,

¹ Drago Meze, Samotne kmetije na Solčavskem. Geografski zbornik VIII, str. 223—278, Ljubljana 1963.

² Drago Meze, Samotne kmetije v Lučki pokrajini. Geografski zbornik IX, str. 183—244, Ljubljana 1965.

³ Pod GSD, ki je upravno-politično istovetna z mozirsko občino, spada le del Dobroveljske planote z naselji Mozirsko Dobrovlje, »Kokarska« Čreta in Zavodice, medtem ko teži ostali del planote s hribovskimi naselji Braslavsko Dobrovlje, »Vranska« Čreta in Jeronim že v Spodnjo Savinjsko dolino. Ker predstavlja Dobroveljska planota enotno prirodnogeografsko regijo, sem se odločil, da zajamem na njenem območju vse hribovske kmetije, ne glede na njihovo upravno-politično pripadnost. S tem sem segel izven GSD, kar v naslovu ni posebej nakazano. Za Dobrovlje uporabljajo domačini edninsko in ne množinsko obliko, zato: na Dobrovlju in ne na Dobrovljah itd.; tega se bom držal tudi jaz.

razen za njen najvišji del, kjer je še danes relativno precej koruze in celo hmelja, medtem ko imajo vinograde le hribovske kmetije na nižjem, prisojnim jugovzhodnem pobočju planote. Najbolj alpske poteze vladajo v zgornjem delu porečja Ljubnice, ki je zajedeno v južni del Smrekovškega pogorja in v zahodne Golte; v ostalem delu hribovitega sveta, tako v porečju Drete kot v predgorju Golt, razen v višjih naseljenih predelih, pa so alpske poteze že precej zabrisane.

Kmetije so združene v več naselij.⁴ V povirju Ljubnice je Podplanina (uradna raba Planina), med Ljubnico in Revsovimi grabnom na zahodu, po katerem je tekla meja med nekdanjo ljubensko in lučko občino, se širi Šemprimož (Primož pri Ljubnem), po zahodnem in jugozahodnem pobočju Golt pa prostrana hribovska vas Ter; na sotočju povirnih krakov Ljubnice (Žepa in Krumpaha) so Rastke ali Raztoke, ki jih sestavlja kmetija Rastočnik, šola in podružnična cerkev. Po južni rebri Golt se vlečejo Poljane z manjšim zaselkom Negojnica v najvišjem delu, na obsežnem jugovzhodnem pobočju teh pa je več hribovskih naselij: v strmejšem južnem delu je Radegunda z zaselki Jazbine, Globoko, Žekovec in Zgornja Radegunda, na visokih ostankih starih nivojev je Šmihel (Šmihel nad Mozirjem), v naseljih Brezje in Lepa njiva na nižjem hribovitem predgorju Golt pa je le del kmetij, ki jih še lahko štejemo med hribovske, tako v Brezju s hribovskim zaselkom Prečna pet, v Lepi njivi, ki se vleče v porečju potoka Ljubija daleč na severu do Belih vod pa v odročnem in nekaj višjem svetu 31.

V območju Dobroveljske planote je več hribovskih naselij. Najgosteje je naseljen vzhodni del planote, kjer je naselje Dobrovlje, sestavljeno iz dveh delov: iz večjega Braslovškega Dobrovlja (Dobrovlje) na vzhodu in manjšega Mozirskega Dobrovlja na severu, v območje katerega spada tudi zaselek treh hiš, imenovan Jeslane. V osrednjem delu planote je Čreta, prav tako sestavljena iz dveh delov: na severozahodno stran od grebena je Čreta nad Kokarji, na jugovzhod od njega pa Čreta nad Vranskim (po domačinih »za Čreto«);⁵ obe, zlasti prva, segata daleč po pobočju navzdol. Na južni strani planote sem štel med hribovske kmetije vse tiste, ki so v povirju potoka, ki teče skozi vas Selo, in spadajo pod naselje Jeronim; sestavljajo več gruč ali aglomeracij samotnih kmetij z imeni Klance, Ropasija, Povšnik, Pečevnik in Planina.⁶ Na severni strani planote je nad Nazarji hribovska vas

⁴ Naselja bom imenoval tako, kot jih imenujejo domačini, kar se pa vedno ne sklada z uradno rabo (to bom naznačil posebej v oklepaju).

⁵ Čreta, razbita na dva dela, je posledica upravne meje, ki poteka po vrhu Dobroveljske planote, in ima korenine v historičnem razvoju; SZ del se imenuje uradno Čreta pri Kokarju (pravilno Kokarjah), JV pa samo Čreta. Podobno je tudi z naseljem Dobrovlje, kot že zgoraj omenjeno. V prilogi I. (karta) in IV (diagram) sem združil Čreto v eno naselje, Dobrovlje pa sem zaradi večje razsežnosti delil v dva dela.

⁶ Med domačini je za Čreto nad Vranskim in kmetije v Jeronimu na pobočju Dobroveljske planote v veljavi ime Vransko Dobrovlje (spada pod vransko faro). Ker Čreta ne spada vsa na vransko stran, sem se moral odločiti za uradno rabo naselij.

Sl. 1. Po krčevinah sredi bogatih iglastih gozdov so raztresene samotne hribovske kmetije v Sentlenartu in Sentflorijanu nad Gornjim gradom. Zadaž Raduha in Travnik

Zavodice, ki pa je danes zaradi bližnjih Nazarij že močno deagrari-zirana.

Porečje potoka Volažnice med Dobroveljsko planoto in Menino, ki se steka v Dreto v Šmartnem, je posejano s hribovskimi kmetijami v naselju Veliki Rovt, ob manjšem potoku Hudovinc, zahodno od Volažnice, pa je Mali Rovt. Na levem položnejšem pobočju Bočnice, ki je zajedena v severni del Menine, se širi manjše hribovsko naselje Nadbočna.

Porečje zgornje Drete nad Gornjim gradom je, zlasti na levi strani, na gosto posejano s hribovskimi kmetijami, ki sestavljajo več naselij. V povirju Drete je Tirosek, katerega glavni del je na prisojnem levem pobočju, seže pa s kmetijami južno od Nove Štifte tudi na senčno⁷ severno pobočje Menine. Šmiklavž, katerega jedro je v manjšem gručastem naselju širšega gričevnatega dna doline Drete, seže s samotnimi kmetijami v porečju potoka Mačkovce daleč proti severozahodu, proti Lepenatki in Kašnemu vrhu, več kmetij pa je tudi na severni rebri Menine.⁸ Nekaj hribovskih kmetij na obeh straneh Drete vzhodno od Šmiklavža zajema naselje Dol pri Šmiklavžu, katerega glavni del

⁷ Osojnost severnega pobočja Menine pri domačinih toliko tehta, da imenujejo vode, ki vro na dan v številnih izvirih apniške Menine — »senčne vode«.

⁸ Naselju ob srednjem in zgornjem toku Mačkovce pravijo domačini Mačkin kot, onemu v povirju Drete pa Črni kot.

je v dnu doline Drete. Od Dola na zahodu do potoka z imenom Priprna ali Šokatnica na vzhodu pa vse do Drete se širi obsežno hribovsko naselje Šentlenart (Lenart pri Gornjem gradu), od njega na vzhod do desnih pritokov Savinje med Ljubnim in Radmirjem pa Šentflorijan (Florijan pri Gornjem gradu) z rahlo aglomeracijo samotnih kmetij v povirju Priprne, ki nosi ime Citarna vas ali Citrija; v Šentflorijan sta uvrščeni še dve hribovski kmetiji na severnem pobočju Menine nad Gornjim gradom pri cerkvi sv. Florijana (Zg. in Sp. Šemprimožnik). V spodnjem delu Šentflorijana ob cesti Gornji grad-Radmirje je skupina kmetij v zaselku Križ.

Bližnje hribovito zaledje Gornjega grada, naseljeno s samotnimi kmetijami, združujejo tri manjša naselja (Šokat, Rore in Tajna), ki so priključena Gornjemu gradu. Bližina večjega, na pol urbaniziranega središča, je vzrok znatne deagrarizacije in majhne posesti kmetij v teh naseljih.

Med Radmirjem in lučko upravno mejo je na desnem pobočju Savinje zadnje od naštevanih hribovskih naselij v obravnavani pokrajini, imenovano Savina. Zaradi odročnosti, strmega sveta in manj sončne lege so kmetije v Savini bolj na redko posejane in tudi ne sežejo više od 940 m.

Neenotnost in obsežnost obravnavane pokrajine je zahtevala drugačen prijem pri podrobnejšem obravnavanju kmetij kot za Solčavsko in Lučko pokrajino. Kmetije sem po naseljih razdelil v več regij, ki se bolj ali manj med seboj razločujejo. Med največjimi je zaledje Ljubnega z naselji Šemprimož, Podplanina, Ter in Savina; med vsemi regijami ima ta najbolj alpske poteze, zlasti v Podplanini in v zgornjih delih Tera in Šemprimoža. V enoto sem združil hribovska naselja na južnem in jugovzhodnem predgorju Golt in to Poljane, Radegundo z Žekovcem, Globokim in Jazbinami, Šmihel, Brezje in Lepo njivo. Mozirsko in Braslovško Dobrovlje, Zavodice, Čreta in Jeronim z že imenovanimi zaselki so zajeti v regiji Dobroveljske planote. Hribovska naselja v porečju srednje in zgornje Drete sem razdelil glede na obrnjenost proti soncu na senčno in sončno stran Zadrečke doline. K prvi spadata Veliki in Mali Rovt, Nadbočna, dve kmetiji Šentflorijana (oba Šemprimožnika) ter del Tiroška, Šmiklavža in Dola pri Šmiklavžu, ostali deli zadnjih treh, Šentlenart, Šentflorijan in zaselki Šokat, Rore in Tajna pa so vključeni pod sončno stran Zadrečke doline.

Glede na višino sem, kot na Solčavskem in v Lučki pokrajini, ločil tri kategorije kmetij: višinske, dolinske in vmesne. K hribovskim kmetijam štejem višinske in vmesne, medtem ko dolinskih ne; v okviru preučevanja sem vključil le 36 dolinskih kmetij zaradi primerjave s hribovskimi, sem pa odbral med njimi predvsem take, ki stoje na samem (izjema je nekaj kmetij v Šmiklavžu), in so na meji k hribovskim kmetijam.

Razlikovanje med hribovskimi in dolinskimi kmetijami, ki so na meji s hribovskimi, je marsikje težavno. V glavnem sem se naslonil na klasifikacijo krajevnih uradov, ki štejejo hribovske kmetije v tako-

imenovani četrti proizvodni okoliš (kmetije naj bi bili oproščeni zemljiškega davka), a ne vedno, saj so ponekod večja neskladja med uradno klasifikacijo in dejanskim stanjem, ki jih pa na tem mestu vseh ne kaže navajati; zato sem v takih primerih ubiral svoja pota. Kriterij ločitve med hribovsko in dolinsko kmetijo mi je bil v dvomljivih primerih predvsem odročnost in ne toliko višina kmetije. S tem, da se hribovske kmetije povezujejo z gozdnimi cestami, ki jih je vedno več, se meja med hribovskimi in dolinskimi kmetijami čedalje bolj pomika po pobočjih navzgor. Tu prikazano stanje je zato rezultat trenutnih, hitro se spreminjajočih razmer. — Samo en primer. Šmihel in Jazbine sta v celoti uvrščena med hribovske kmetije, torej v IV. proizvodni okoliš, sta pa danes povezana z dobro cesto z Mozirjem, Šmihel resda samo do spodnjega konca vasi (v kratkem bodo skoraj vse kmetije povezane z novo gozdno cesto), Jazbine pa v celoti. Ker so v Šmihelu in v Jazbinah dobri travniki, zato dobra krma in seveda dobro mleko, odvažajo tovornjak vsak dan mleko v bočensko zadrugo, to pa daje kmetom dober zaslužek. Nižje Trnavce, Dol in deloma tudi Žekovec na jugovzhodnem vnožju Golt, pa so, razen Žekovca, brez gozdne ceste in zato tržišču mnogo bolj odmaknjeni, zemljo teh kmetov pa so v veliki večini dali v tretji ali še nižji proizvodni okoliš in je zato podvržena davku; Žekovec, ki je med imenovanimi naselji najvišji in povezan le s skromno gozdno cesto, sem v celoti štel k hribovskemu naselju.

Vseh obravnavanih kmetij je 433, od tega višinskih 109, vmesnih 288 in dolinskih 36.

Višinske kmetije. *Zaledje Ljubnega.* Šemprimož: Murc 1100 m, Jamnik 970 m, Džžnik 960 m, Púrkát 915 m, Kúmprej 910 m, Golobst 910 m, Kovšák 910 m, Goršek 895 m, Pestotnik 875 m, Árnovt 860 m, Zg. Detmer 860 m, Sp. Detmer 850 m; Podplanina: Kúgovnik 1220 m, Ramšák 1150 m, Rigelnik 1080 m, Drgónik 1025 m, Rožman 1010 m, Tratnik 1000 m, Marovt 970 m, Retko 960 m, Lomšek 960 m, Répelšák 960 m, Atelšek 945 m, Vrka 890 m, Lojen 890 m, Rabon 870 m; Ter: Visočnik 1130 m, Grobelnik 1115 m, Kronc 1070 m, Ročnik 1040 m, Kladnik 1040 m, Stensák 1015 m, Sušnik 940 m, Tiršek 935 m, Zg. Zrn 920 m, Sp. Zrn 905 m, Déternik 905 m, Pódlesnik 900 m, Globočnik 850 m; Savina: Kotnik 940 m, Irgel 910 m, Škrubej 885 m, Hojnik 790 m. *Jugovzhodno in južno predgorje Golt.* Poljane: Búrsečnik 900 m; Dol-Suha: Goličnik 785 m; Radegunda: Jug 1015 m, Gostéčnik 1000 m, Keber 905 m, Šuméčnik 815 m, Sigoničnik 805 m; Šmihel: Zg. Gotnik 910 m, Sp. Gotnik 890 m, Verbúč 885 m, Rástočnik 850 m, Nápotnik 850 m, Germadnik 825 m, Hriberšek 820 m, Plešnik 810 m, Potočnik 805 m; Lepa njiva: Germadnik 695 m. *Dobroveljska planota.* Braslovsško Dobrovlje: Javóršek 900 m, Zacérkovnik 860 m, Planinšek 855 m, Križnik 845 m, Selišnik 835 m, Déstovnik 820 m, Paragojnik 795 m, Prédovnik 780 m; Čreta: Zakrajšek 920 m, Špan 890 m, Zahojnik 885 m, Jegóvnik 885 m, Kráple 780 m, Podpečan 760 m, Závrsnik 755 m; Jeronim: Planinc 1020 m, Ptica 990 m, Ručgar 895 m. *Senčna stran Zadreč-*

ke doline. Rovt (Veliki in Mali Rovt): Mežnar 945 m (spada pod Dobroveljsko planoto), Léskovnik 860 m, Béle 845 m, Laznik 765 m, Tamnišek 735 m, Zg. Vičlovnik 715 m, Sp. Vičlovnik 710 m; Šentflorijan: Zg. Šemprimožnik 810 m, Sp. Šemprimožnik 808 m; Tirosek: Poglédnik 920 m, Toman (starejši) 820 m, Toman (mlajši) 820 m, Pogorevčnik 750 m. *Sončna stran Zadrebčke doline. Tirosek*: Zg. Laznik 920 m, Sp. Laznik 880 m, Zg. Črnelšek 835 m, Zg. Zavolovšek 830 m, Sp. Zavolovšek 810 m, Sp. Črnelšek 795 m; Šmiklavž: Vrbočnik 885 m, Belin 820 m, Enci 820 m, Šentlenart: Zg. Knébovšek 860 m, Sp. Knébovšek 850 m, Podrčnik 845 m, Srnak 760 m; Šentflorijan: Budna 960 m, Zg. Kovšák 915 m, Pustoslemšek 880 m, Zg. Plaznik 860 m, Pistotnik 800 m.

Vmesne kmetije. Zaledje Ljubnega. Šemprimož: Rep 835 m, Krópušek 830 m, Fročnik 800 m, Frgelj 735 m, Sedlšák 720 m, Lenko 710 m, Zg. Tašk 680 m, Žovne 620 m, Grudnik 615 m, Orešnik 520 m, Pogorevčnik 520 m; Podplanina: Potnik 830 m, Sp. Mlinar 790 m, Kozel 775 m, Fúrland 760 m, Krumpačnik 715 m; Ter: Grozdej 765 m, Kij 735 m, Slemšek 730 m, Kadunc 725 m, Drča 720 m, Kaker 710 m, Jezernik 705 m, Tostovršnik 700 m, Pirnik 690 m, Sédovnik 665 m, Komšák 665 m, Pinter 665 m, Kodelj 655 m, Šimonc 645 m, Jordan 605 m, Vrtačnik 590 m, Gril 585 m, Ramšák 570 m, Božič 570 m, Ivaničnik 530 m, Fužir 525 m, Bezovnjak 520 m, Škrbič 515 m, Rklebn 510 m; Savina: Zg. Požéžnik 770 m, Opřčan 760 m, Žáčnik 750 m, Vrtnik 745 m, Lipovt 740 m, Praznik 730 m, Trbovšek 710 m, Glojek 710 m, Sp. Požéžnik 705 m, Ročnik 700 m, Zálesnik 650 m, Jélovnik 615 m, Hribernik 610 m, Pušnjak 580 m, Bukóvnik 565 m, Golob 550 m, Bizočnik 495 m. *Jugovzhodno in južno predgorje Golt. Poljane*: Ojstršek 675 m, Brinovec 645 m, Kronc 645 m, Joneš 645 m, Žeroničnik 575 m, Klášte 570 m, Jérmančnik 550 m, Kúgovnek 550 m, Rebernik 545 m, Švigl 530 m, Canger 510 m, Čremešnik 505 m, Blažun 500 m, Zavratnik 485 m; Dol-Suha: Drozgi 570 m; Radegunda: Srebóčnik 760 m, Kugler 675 m, Zagradišnik 615 m, Medved 550 m, Povh 540 m, Kortner (Preložnik) 530 m, Zg. Udóvnik 520 m, Sédovšek 510 m, Jerše 505 m, Kovčič 505 m, Sp. Brezóvnik ca. 490 m, Brus ca. 490 m, Orel ca. 490 m, Kranjc ca. 490 m, Bilej ca. 490 m, Brk ca. 490 m, Jekše ca. 490 m (vseh sedem v zaselku Žekovec), Sp. Udóvnik 465 m; Šmihel: Konéčnik 790 m, Podforštnik 785 m, Jeseník 760 m, Narálóčnik 760 m, Podstenšek 750 m, Reberšák 730 m, Rženičnik 710 m, Žlebnik 690 m, Lesják 685 m, Rámšák 680 m, Gačnik 630 m; Brezje: Brezóvšek 540 m, Drófelnik 520 m, As 520 m, Žnidar 520 m, Návodnik 500 m; Lepa njiva: Bajdl 625 m, Préséčnik 605 m, Podvratnik 595 m, Krpuh 580 m, Vrhovnik 545 m, Sédovšek 540 m, Mihevc 535 m, Kortnik 530 m, Zalokóvnik 530 m, Počenik 525 m, Krajder 520 m, Urbanc 520 m, Lókan 515 m, Gaber 510 m, Pétovčnik 510 m, Beričnik 500 m, Múlovnik 500 m, Silovšek 500 m, Pétkovnik 495 m, Júrkovnik 490 m, Mrakóvnik 490 m, Gregorc 485 m, Vauher 480 m, Pihovnik 480 m, Kopač 475 m, Marovt 460 m, Vraber 460 m, Bókóvčnik 455 m, Smodiš 445 m, Rajšter 435 m. *Dobroveljska planota. Braslovško Dobrovlje*: Jug 775 m, Otovnik 745 m, Ramšák

16

740 m, Rovtnik 740 m, Vrhovnik 740 m, Hribernik 740 m, Uratnik 735 m, Zg. Mežnar 735 m, Covnik 730 m, Brezovnik 730 m, Kókovnik 720 m, Snežčnik 718 m, Dobnik 710 m, Nápotnik 705 m, Strojanshek Ivan 700 m, Janžovnik 680 m, Vrtačnik 670 m, Sp. Mežnar (Matej) 655 m, Hriberšek 650 m, Orešnik 630 m, Jezernik 625 m, Pidar 590 m, Strojanshek 550 m, Hlastej 500 m, Turnšek 500 m, Metovžák 490 m, Dólar 420 m; Mozirskó Dobrovlje: Velam 690 m, Gornek 680 m, Vodóvnik 680 m, Kónčnik 675 m, Kecej 635 m, Brdóvnik 630 m, Prdel 630 m, Dobravec 630 m, Kolšek 515 m, Šošter 515 m, Žager 515 m, Tiršek 515 m, Podrižnik 510 m; Zavodice: Jušnik 555 m, Vrhovnik 550 m, Jereb 440 m; Čreta: Rébernik 690 m, Lomšek 620 m; Jeronim: Ropás 760 m, Tajnar 760 m, Povšnar 755 m, Tomaž 755 m, Tonc 750 m, Mlačnik 750 m, Trbovc 710 m, Pečenik 650 m, Krničnik 650 m, Treska 600 m, Kreč 530 m, Jerin 530 m. *Senčna stran Zadřečke doline*. Rovt: Lukež 655 m, Gregorc 645 m, Brčun 625 m, Zg. Potočnik 600 m, Sp. Potočnik 590 m, Dražnik 570 m, Štrukelj 550 m, Vólažnik 545 m, Stradnik 540 m, Droka 535 m, Pistotnik 525 m, Novžit 515 m, Jaršnik 495 m, Krčnik 475 m; Nadbočna: Pavel 610 m, Hribernik 600 m; Dol pri Šmiklavžu: Podkrajnik 590 m, Rebršák 560 m; Šmiklavž: Vrtačnik 695 m, Zg. Trepelj 560 m, Sp. Trepelj 555 m, Strnad 510 m; Tirosek: Drečnik 745 m, Zg. Podbrežnik 715 m, Sp. Podbrežnik 710 m, Matijaž 705 m, Rifelj 670 m, Bevčnik 655 m, Gluk 635 m, Podmenišek 560 m. *Sončna stran Zadřečke doline*: Tirosek: Pinčur 765 m, Volovšek 760 m, Kladnik 720 m, Zg. Pečnik 710 m, Zg. Grozdej 695 m, Sp. Grozdej 670 m, Pódpěčnik 660 m, Sedovnik 620 m, Sp. Pečnik 615 m, Kotnik 595 m, Cvetěžnik 590 m, Laznik 580 m, Nádvežnik 565 m, Jernejevec 540 m; Šmiklavž: Zg. Phonik 760 m, Lešnik 750 m, Sp. Phonik 740 m, Krúmpajs 700 m, Skrotnik 685 m; Dol pri Šmiklavžu: Suhovršnik 765 m, Požarnik 690 m, Slapnik 650 m, Breznik 640 m; Šentlenart: Kokalj 765 m, Lamprečnik 760 m, Úgovšek 730 m, Potočnik 725 m, Ošterman 710 m, Zg. Kos 695 m, Sp. Kos 660 m, Závrsnik 660 m, Grčnik 655 m, Ajnik 645 m, Zg. Brezovnik 630 m, Ježič 625 m, Vódušek 620 m, Rogelj 590 m, Sp. Bezovnik 585 m, Majk 560 m, Vodovska oferija 550 m; Šentflorijan: Petek 880 m, Droben 795 m, Zg. Lepa ravna (Ramšák) 790 m, Sp. Lepa ravna 780 m, Mavrič 770 m, Závrsnik 760 m, Zg. Zavolóvšek 740 m, Sp. Plaznik 730 m, Krepsi 715 m, Vršnik 700 m, Ramšák 670 m, Požěžnik 630 m, Zg. Jamnik 620 m, Stenšák 610 m, Sp. Jamnik 600 m, Zg. Brglez 565 m, Štorgelj 560 m, Sp. Brglez 555 m, Lipičnik 473 m; Gornji grad: Kóžlaker 560 m, Poškruh 550 m, Óknet 525 m, Brložnik 470 m, Kveder 470 m.

Dolinske kmetije. *Zaledje Ljubnega*. Šemprimož: Pétovčnik 515 m, Švegl 470 m, Bukóvnik 460 m; Podplanina: Rástočnik 560 m; Ter: Muhovec 520 m, Tašk 500 m, Volovlek 490 m, Tostovrška pustota 480 m, Filež 463 m, Kremžar 460 m, Rézar 452 m; Savina: Grvol 485 m, Fludernik 470 m, Zg. Marovt 465 m, Logar 453 m, Rjavec 450 m, Sušnik 450 m, *Zadřečka dolina*. Šmiklavž: Jakopi 680 m, Remšák 610 m, Zg. Repěšek 585 m, Sp. Repěšek 570 m, Závrsnik 550 m, Podlinšek 545 m, Zg. Sluga 525 m, Sp. Sluga 520 m, Rágozi 515 m, Makeš 515 m, Rosci

515 m, Zg. Muza 515 m, Donik 515 m; Šentlenart: Knebl 465 m, Podmiršek 450 m; Šentflorijan: Matevži 480 m, Brglez 485 m, Pečnik 455 m; Gornji grad: Špeh 450 m.

Tu je bil prikazan podrobni seznam kmetij po naseljih, regijah in vertikalni razporeditvi z oznako višine, medtem ko kaže lokacijo kmetij priloga I. Kmetije označujem z domačimi imeni, višinska označba pa pomeni približno višino kmečkega doma. Kriteriji za označevanje višinskih kmetij niso v vsej proučevani pokrajini enaki, zato se tudi meja med višinskimi in vmesnimi kmetijami v posameznih pokrajinah med seboj razlikuje. V vzhodnem delu, vključujoč Dobroveljsko planoto, mi je bil kriterij pri ločevanju med višinskimi in vmesnimi kmetijami meja, do katere na kmetijah še goje koruzo. Ta se suče na Dobroveljski planoti in v Zadrecki dolini med ca. 750 in 800 m, razen v povirju Drete, v Tirosku, kjer kmetje koruze ne goje; tam je meja med višinskimi in vmesnimi kmetijami v višini okrog 800 m. V južnem in vzhodnem predgorju Golt ne goje koruze samo pri najvišjih treh kmetijah (Bursečnik, Goličnik, Germadnik), medtem ko jo vse druge imajo, v jugovzhodnem predgorju pa so brez nje vse kmetije v Šmihelu in v Zgornji Radegundi. V zaledju Ljubnega, kjer ima pokrajina še največ alpskih potez, sem postavil približno mejo med višinskimi in vmesnimi kmetijami med 800 in 850 m, v Zg. Radegundi in v Šmihelu pa med 700 in 750 m.

Veliki večini kmetij je edini vir preživljanja kmetijstvo; vanj štejem tudi izkupiček od lesa, ki je skoraj vsem hribovskim kmetom v obravnavani pokrajini poglavitni dohodek. So pa kmetije, na katerih živi poleg kmečkega tudi neagrarno prebivalstvo. To so predvsem gozdni delavci z družinami ali brez njih (sinovi in hčerke kmetov, ki so se zaposlili v gozdu, ponekod pa tudi taki, ki niso v sorodstvu z ljudmi na kmetijah), zaposlenci v obrti ali v industriji (v bližnjem okolišu LIN Nazarje si je veliko otrok manjših kmetov poiskalo delo v LIN-u, ki pa še stanujejo na kmetiji, nekaj pa jih hodi na delo v Litostroj⁹ in v zadnjem času v Titan v Kamnik) in še v nekaterih drugih neagrarnih področjih. Obstajajo tudi primeri dvoživkarstva, zlasti, če si je poiskal zaposlitev izven kmetije njen gospodar, ki dela na kmetiji in na rednem delovnem mestu izven nje. Vse neagrarce, tudi dvoživkarje, sem pri statistični obdelavi prebivalstva in pri gospodarskih analizah iz leta 1960 in kasneje izločil; to je pomembno predvsem pri obravnavanju delovne sile, ki je je na kmetijah dosti manj, kot živi dejansko na njih ljudi, sposobnih za delo. K delovni sili tudi nisem štel defektnih prebivalcev, starih od 16 do 65 let, ki pa jih na srečo ni veliko (v vsej obravnavani pokrajini devet); uvrstil sem jih v kategorijo »starejši od 65 let«.

Primerjava velikosti kmetij in zemljiških kultur je možna za leti 1825 (franciscejski kataster) in 1960, ko obstajajo popisni listi individualnih kmečkih gospodarstev; iz teh listov sem črpal tudi druge

⁹ Gl. Drago Meze, Še nekaj geografskih drobcev iz Gornje Savinjske doline. Celjski zbornik 1962, str. 14 sl.

podatke, ki so v njih zajeti. Številčno stanje prebivalstva po kmetijah je iz leta 1966. Za preteklost ni mogoče dobiti podatkov za posamezne kmetije, zato sem se moral zadovoljiti s skupnimi rezultati, ki prikazujejo stanje v katastrskih občinah kot najmanjših teritorialnih enotah;¹⁰ te metode sem se poslužil tudi pri obravnavanju samotnih kmetij na Solčavskem in v Lučki pokrajini. Poglavitni delež pri študiju sedanjega stanja hribovskih kmetij pa je odpadel na terensko delo, ki je zahtevalo ogled skoraj vsake kmetije posebej.

PRIRODNE OSNOVE

Kamninska podlaga in relief

Daleč največ hribovskih kmetij v obravnavani pokrajini je na andezitnih tufih z vmesnimi plastmi laporjev in peščenjakov. Zavzemajo celotno porečje Ljubnice, desno stran doline Savinje med Radmirjem in lučko mejo, velik del levega, sončnega pobočja Drete nad Gornjim gradom in večino južnega ter jugovzhodnega predgorja Golt. Na njih so vse hribovske kmetije v zaledju Ljubnega, z izjemo treh v Teru, ki so na soteških plasteh, skoraj vse v Šentflorijanu, v Šentlenartu in v Poljanah ter velik del hribovskih kmetij v Šmiklavžu, v Radegundi (Žekovec in Globoko v celoti), v Šmihelu in v Lepi njivi. Tudi vseh pet kmetij v Brezju je na teh kamninah. Menjava med tufi na eni ter laporji in peščenjaki na drugi strani ustvarja v tem, na videz enotnem svetu, precejšnje razlike, ki so najbolj občutne v poljedelski izrabi tal. Na tufih in deloma tudi na peščenjakih so tla peščena, zato manj ugodna za poljedelstvo, medtem ko so na laporjih bolj ilovnata in z debelejšo plastjo humusa. Se pa kažejo razlike že na kratke razdalje in ni redek primer, da se na isti njivi menjava ilovnata in peščena prst. Tufi, laporji in peščenjaki pa so ugodni za rast iglastega drevja, zato so na teh kamninah zelo lepi in bogati gozdovi, ki dajejo večini tamkajšnjih kmetij poglavitni dohodek.

Več hribovskih kmetij je tudi na drugih neprepustnih kamninah. V pogorju Kranjske rebri, ki je sestavljena iz metamorfni tufov, tufskih skrilačev in peščenjakov, po novejših raziskavah domnevno wengenske starosti,¹¹ je velik del Tiroška in najvišje kmetije v Šmiklavžu in v Šentlenartu. Svet v teh kamninah se ne loči od sosednjega v andezitnih tufih, laporjih in peščenjakih, le zemlja na njem je bolj ilovnata. Je pa prav tako na gosto zaraščen z dobrim iglastim gozdom.

¹⁰ Kaj vse zajemajo posamezne katastrske občine v obravnavani pokrajini, glej Drago Meze, Prebivalstvo Gornje Savinjske doline. Celjski zbornik 1960, str. 7 sl.

¹¹ O tem so pisali C. Germovšek, J. Duhovnik in T. Ramovš. Točne citate gl. D. Meze, Gornja Savinjska dolina, nova dognanja o geomorfološkem razvoju pokrajine. Dela SAZU 20, Ljubljana 1966, str. 15.

Nekaj najnižjih hribovskih kmetij v Šmiklavžu, v Tirosku in v Teru ob Ivanjskem potoku je na mehkih soteških plasteh; na teh so tudi kmetije v Jazbini in del kmetij na severnem koncu Lepe njive v porečju Jurkovskega potoka. Na skrilačih, skrilačih glinah, glinah, peščenjakih in laporjih, ki so predstavniki soteških plasti, je svet gričevnat, s težko ilovnatno zemljo in močno izkrčen, zato ima v teh predelih gozdarstvo podrejeno vlogo v primerjavi s poljedelstvom in živinorejo. Hribovske kmetije na spodnjem pobočju Menine v Tirosku, v Šmiklavžu in v Dolu pri Šmiklavžu so na gornjegrajskih skladih, sestavljenih iz laporjev, peščenjakov, konglomeratov in glin, ki so v celem nekaj trši od soteških plasti, se pa, razen na konglomeratih, bistveno od njih ne ločijo. Kmetije v Vel. Rovtu so na neprepustnih wengenskih sericitnih skrilačih, v katere je zajedena Volažnica. Podobni so kamninam pogorja Kranjske rebri. Tudi tu je zemlja dobra za obdelavo, zato je večidel sveta na njih izkrčen za njive in travnike. Pri naseljevanju Dobroveljske planote in severovzhodne Menine so imele posebno vlogo krpe kremenovih keratofirjev sredi prepustnega apnenca. Nanje sta vezani Čreta in Nadbočna, skoraj celotno Mozirsko Dobrovlje in del kmetij v Malem Rovtu in na Braslovškem Dobrovlju, zlasti okrog Jezernika, Hribernika, Dobnika-Uratnika in Ramšaka-Covnika. Tudi Mežnar, Planinc in Ptica so na njih, enako tudi zgornje hribovske kmetije v Jeronimu (Polšnar, Tomaž, Ručgar). Močnejše razpadanje kremenovih keratofirjev, s tem tvorba prsti in izviri pitne vode, ki so vezani nanje, vse to je vabilo človeka, da si je na teh, čeprav ponekod majhnih krpah neprepustnih kamnin sredi pustega apniškega sveta postavil svoja bivališča. Krpe neprepustnih kamnin na Dobroveljski planoti so vse v njivah in travnikih, medtem ko so gozdovi na karbonatnih tleh. Spodnji del kmetij Braslovškega Dobrovlja na jugu (opuščeni Turnšek, Dolar in Metovžak) pa je na šenturških skrilačih in peščenjakih.

Na karbonatnih kamninah je le okrog 10 % hribovskih kmetij v obravnavani pokrajini. Daleč največ jih je na apnencu, predvsem na Dobroveljski planoti (Zavodice, zaselek Jeslane, višinske kmetije okrog cerkve Sv. Janeza in Pavla ter del kmetij v Dobrovski vasi).¹² Na severnem apniškem pobočju Menine so samo tri kmetije, ki pa imajo na apnencu tudi celotno posest (Zg. in Sp. Šemprimožnik ter Toman), medtem ko sta Poglednik in Vrtačnik izrabila za kmetijo in obdelovalno zemljo ozko progo neprepustnih rabeljskih plasti, drugo zemljišče pa imata na apnencu. Tudi najvišje kmetije v Velikem in Malem Rovtu (Leskovnik, Bele, oba Viclovnika) ter v Zg. Radegundi (Planinšek, Jug, Gostečnik) so na apnencu. S kmetijami v Vel. Rovtu je tako, da imajo na apnencu samo dom in gozdove, obdelovalna zemlja pa je v celoti na neprepustnih tleh. Podobno je tudi s tistimi redkimi kmetijami v Šmihelu, ki stoje na apnencu. Kmetije v Šmihelu

¹² Tako imenuje Franjo Baš (Kašte na Dobrovljah. Slovenski etnograf V/1952, str. 19, Maribor 1952) središče Braslovškega Dobrovlja, sestavljeno iz desetih kmetij.

so se apniškimi tlemi lahko uspešno izognile zato, ker imajo na voljo obsežne uravnane površine na neprepustnih tleh, v katere pa se na večjih krajih zajeda apnenec ali se ta javlja izolirano sredi neprepustnih kamnin. Neprepustna odeja je ponekod tanka, tako da uhaja voda skozi v apnenec. Apniška tla v Šmihelu so v večini zaraščena z gozdom, obdelovalna zemlja pa je na andezitnih tufih, laporjih in peščenjakih.

Na dolomitu je hribovskih kmetij malo. Dve sta v Lepi njivi (najvišji Germadnik in nekaj nižji Presečnik, medtem ko je Mulovnik na meji dolomita in groha), Uratnik in Dobnik na Braslovškem Dobrovlju, Bursečnik na južni rebri Golt, Ojstršek in del zaselka Negojnice v Poljanah ter Pintar, Komšak in Vrtačnik v južnem delu Tera. V hitro razpadljivem dolomitu je relief močno razgiban, s peščeno zemljo, ki za poljedelstvo ni dobra, zato je v njem več travnega sveta in gozda, večidel listnatega. Če so na dolomitu ostanki večjih uravnav, kot je to pri Uratniku, Dobniku in Germadniku, je zemlja boljša; ker so hkrati tla položnejša, so razmere za poljedelstvo ugodnejše, a vendar slabše kot na neprepustnih tleh, zato je pri teh kmetih gozdarstvo z živinorejo pomembnejše od poljedelstva.

Podobne lastnosti kot apnenec ima okoninski konglomerat, sestavljen v veliki meri iz apniških delcev, ki seže od Okonine še visoko v južno pobočje Golt. Na njem sta dve kmetiji v Teru (Šimonc in Kodelj), ki se borita s podobnimi težavami, kot kmetije na apnencu.

Večina v razpravo zajetih dolinskih kmetij je na klastičnem gradivu, in sicer na produ glavnih rek (Savinja, Dreta) in pritokov. Izjema sta Kremžar v Teru in Zg. Marovt v Savini, ki sta na tufih z laporji in peščenjaki, pa Matevži, Brglez in Pečnik v Šentflorijanu ter del kmetij v Šmiklavžu, ki so na soteških plasteh in gornjegrajških skladih. Na klastičnem gradivu (pobočni soliflukcijski grušč) pogorja Kranjske rebri pa je tudi nekaj hribovskih kmetij v Tirosku (Zg. in Sp. Zavolovšek, Volovšek, Pinčur, Zg. in Sp. Černelšek) in Enci ter Belin v Mačkinem kotu.

Stratigrafska menjava med andezitnimi tufi, laporji in peščenjaki se kaže tudi v reliefu. Poleg eksogenih procesov, ki so pustili sledi v večjih ali manjših ostankih nivojev, so v teh kamninah dobro ohranjene tudi sledi strukturnega reliefa, ki je pri naselitvi igral pomembno vlogo. Razlika v odpornosti med tršimi tufi in deloma tudi peščenjaki ter mehkejšimi laporji je ustvarila v sicer strmem svetu manjše pregebe v pobočjih, ki se jih je marsikje, zlasti na prisojnem svetu, če ni bilo v bližini primernejših tal, poslužil človek pri postavljanju svojega domovanja. Takih primerov je zlasti veliko v vsej pokrajini, ki je sestavljena iz andezitnih tufov, marinskih laporjev in peščenjakov, javljajo pa se tudi v drugih, različno trdih kamninah. Naj na tem mestu navedem samo najvišje kmetije, ki so na takih tleh: Kugovnik (najvišja kmetija v obravnavani pokrajini), Murc, Kladnik, Kotnik, Irgel, Škrubej, Zg. Kovšak, Zg. in Sp. Laznik, Jug, Gostečnik, Zg. Gotnik, Tiršek, Leskovnik, Tamnišek, Mežnar ter Zg. in Sp. Šemprimožnik.

Nekaj kmetij je na položnejših pobočnih slemenih med dvema grapama. Pregib na slemenu je večidel rezultat selektivne erozije ali strukturnih tal, saj se ti pregibi javljajo predvsem v neprepustnih kamninah. Kolikor jih je na apnencu oziroma dolomitu, so fluvialnega nastanka, takega izvora pa so tudi večji in izrazitejši pregibi na neprepustnih tleh. Samo najznačilnejši primeri kmetij, ki so na takem reliefu: Sušnik, Ročnik, Zg. in Sp. Zrn, Rep, Pustoslemšek, Pistotnik, Goličnik, Brezovnik, Završnik (Čreta), Mlačnik, Tajnar, Kraple in Ojstršek.

Na slemenih so kmetije redke. Če že stoje na takih mestih, so pred prevladujočimi vetrovi zavarovane tako, da so umaknjene na zatišno pobočje slemena. Tako je s Slemškom (ime!), Globočnikom in Podlesnikom v Teru, Paragojnikom, Predovnikom, Jugom, Otovnikom in Snežečnikom na Braslovškem Dobrovlju, Germadnikom (ta je čisto na vrhu slemena) in Presečnikom v Lepi njivi, Budno v Šentflorijanu, Sedlšakom (ime!), a ni na sedlu, marveč je na izrazitem položnem pobočnem slemenu) in Purkatom v Šemprimožu.

Na sedlu je le nekaj kmetij: Poglednik v Tirosku, Grčnik v Šentlenartu, Sedovnik («Sedelnik» v urbarju iz leta 1426) v Tirosku, Kij v Teru in Žager ter Tiršek v Jeslanah na Mozirskem Dobrovlju. Kot kmetije na slemenih, so tudi te umaknjene na zatišno stran sedla.

Velika večina hribovskih kmetij v obravnavani pokrajini je na ostankih starejših fluvialnih uravnav, tako na neprepustnih kot prepustnih kamninah. Največ teh uravnav je manjše površine, tako, da je na njih dom in obdelovalna zemlja, drugo zemljišče pa je že v strmejšem svetu; včasih je na ostanku uravnave prostora komaj za dom in manjšo njivico, vse drugo posestvo pa je že izven nje (tipičen tak primer je Stenšak v Teru, kjer je na ravnem samo kmetija, njive pa so v zelo strmem, a prisojnem svetu). Drugače je z ostanki večjih uravnav, še posebej, če so na prisojni strani, če so na pedološko ugodnih tleh, če je pri roki dovolj pitne vode in če obstajajo ugodne osnove za povezavo z dolino in glavno cesto. Vse te ugodnosti ima Šmihel, zato ni čudno, da so v njem še danes velike, lepe in bogate hribovske kmetije, ki so v celoti najperspektivnejše v pokrajini; v zadnjih letih je dobil Šmihel tudi dobro cesto k Mozirju. Razen v Šmihelu je v glavnem tako tudi s Tomanom v Tirosku, ki je na obsežni apniški terasi, je pa na slabšem glede vode in večje osojnosti, pa tudi cesta do kmetije je slabša, kot v Šmihelu, boljša pa prst, ki ima matični substrat v apnencu. Pri drugih tovrstnih kmetijah manjka predvsem povezava z dolino, zato imajo kmetije, kljub zelo dobrim naravnim osnovam, veliko manjšo vrednost. Omenil bi samo nekatere od njih, predvsem tiste, ki so na obsežnejših uravnanih tleh: v Šentflorijanu Zg. in Sp. Lepa ravna (Ramšek — ime!), bližnji Droben in Mavrič, Suhovršnik v Dolu pri Šmiklavžu, Završnik in Sp. Kos v Šentlenartu, Frgelj, Lenko, Golobst, Jamnik, Dežnik in Pestotnik v Šemprimožu, Rabon, Vrka, Ramšak (ime!) in Atelšek v Podplanini, Visočnik, Ročnik, Kronc, Grobelnik, Kodelj, Šimonc in Remšak (ime!) v Teru, Ojstršek in vse

tri kmetije v Negojnici (Poljane), Srebočnik v Radegundi ter Gaber, Urbanc, Lokan, Zalokovnik in Sedovšek v Lepi njivi.

Svojevrstno mesto gre kmetijam na Dobroveljski planoti, in to tistim, ki so na vrhu planote. Poseben geomorfološki proces¹³ je izoblikoval na velikem delu planote zelo razgiban relief, ki je delo fluvialne erozije. Kmetije so si poiskale prisojna, zatišna mesta na blagih pobočjih suhih dolin (večina kmetij v Dobrovski vasi in bližji soseščini) ali ostanke teras v pobočjih (Uratnik, Dobnik, Janžovnik, Kokovnik), dve sta v dnu suhih dolin (Jezernik, Strojanšek), nekaj pa jih je tudi na samih vrhnjih delih planote (Covnik, Ramšak, Dežnikar, Zahojnik in kmetije pri cerkvi Sv. Janeza in Pavla). Zanimiva je lega večine kmetij Mozirskega Dobrovlja, ki so na slemenu ali malo pod njim, sestavljenem iz keratofirjev; sleme se sredi apnenca vleče v ozki in dolgi progi smeri vzhod-zahod (na njem so kmetije: Kecej, Pušner, Vodovnik, Lesjak, Velam, Gornek in Končnik).

Na pobočju Dobroveljske planote so se namestile kmetije predvsem na južni, prisojni strani, medtem ko so na severni strani redke (hribovska vas Zavodice, zaselek Jeslane in del Črete). Na južni rebri planote so večidel postavljene na manjše pregibe v pobočju, nekaj pa jih je na večjih uravnanih ploskvah (Krničnik, Polšnar, Tomaž, Treska, Ropas, Tonc, opuščeni Turnšek na Braslovškem Dobrovlju ter Jegovnik na Čreti).

Sončna lega

Kot za Solčavsko in Lučko pokrajino, tako tudi za obravnavano pokrajino lahko trdimo, da je bila obrnjenost proti soncu poglavitni, če ne najvažnejši kažipot naselitvi hribovitega in goratega sveta. To velja še prav posebej za najvišje kmetije in za tiste, ki so na težje dostopnem svetu. Za te je bila pri naseljevanju sončna lega med vsemi naravnimi pogoji gotovo najpomembnejša, kar jasno potrjujejo mnogi primeri v preučevani pokrajini. Vse kmetije v odročni Podplanini in v Teru na južnem pobočju Golt imajo izrazito sončno lego; tako je tudi s Kugovnikom v Podplanini, ki stoji najvišje v pokrajini. Podobno je z Murcem v Šemprimožu in Tiršekom v Teru ter z vsemi kmetijami v Slemškem vrhu in Citarni vasi v Šentflorijanu (Pustoslemšek, Kovšak, Pistotnik, oba Plaznika in Budna). Tudi Škrubej, Irgel in Kotnik so med vsemi kmetijami v Savini na najbolj sončnih tleh; višji svet na zahodu jim odvzame le pozno popoldnansko sonce. Na sončnih pobočjih so tudi vse tiste višinske kmetije v Šemprimožu, ki so ob razvodnem grebenu na zahodni strani Ljubnice, segajočem od Travnika na jug proti Ljubnemu; nižje kmetije v pobočju na obeh straneh grebena v Šemprimožu pa že izgubljaajo del dopoldanskega ali popoldanskega sončnega obsevanja. Podobno je s kmetijami v Teru, ki jim zgodnje dopoldansko sonce zastira gorski masiv Golt; največ sonca

¹³ Gl. Drago Meze, Gornja Savinjska dolina, nova dognanja v geomorfološkem razvoju pokrajine. Dela SAZU 20. Ljubljana 1966, str. 35 sl.

imajo najvišje kmetije v Teru, in pa seveda tiste, ki so na južni rebri Golt. Na izraziti sončni strani so tudi vse kmetije v Poljanah, stoječe v predgorju Golt, skupaj z Bursečnikom in Goličnikom, ki sta na strmem južnem pobočju pogorja. Zg. Radegunda in Šmihel imata dopoldansko in zgodnje popoldansko sonce, kasnejše popoldansko sonce pa jima odvezamejo Golte; strmi svet v Zg. Radegundi ima ugodnejši naklon proti sončnim žarkom kot položnejši v Šmihelu, zato je v Zg. Radegundi sonce izdatnejše in naselitev višja, je pa v Šmihelu veliko več položnejših tal, kar daje boljše pogoje za življenje. Tudi kmetije v Lepi njivi imajo ugodno sončno lego, zlasti one na vzhodni strani potoka Ljubije, ki imajo sonce ves dan, medtem ko kmetijam na desnem pobočju Ljubije odvezamejo Golte del popoldanskega sonca. Močno razrezani relief na vzhod od Ljubije pa preprečuje tudi nekaterim tamkajšnjim kmetijam v Lepi njivi celodnevno sončno obsevanje.

Tudi hribovske kmetije na levi strani Drete imajo dovolj sonca. So pa med njimi večje razlike. Največ sonca imajo višinske kmetije, zlasti dopoldne in v večjem delu popoldneva, medtem ko nižjim vmesnim kmetijam že jemlje zgodnje dopoldansko sonce Menina, kmetijam v povirju Drete in v porečju Mačkovce pa poleg tega tudi znatni del popoldanskega sonca pogorje Kranjske rebri.

Sl. 2. Kmetije v Mačkinem kotu (povirje Mačkovce) severno od Nove Stifte so na večji enotni krčevini. Spredaj mogočni Enci, za njim Belin (oba 820 m visoko) in zadaj Vrbočnik, 885 m

Na slabem glede sonca so kmetije v Savini. Razen najvišjih treh so vse druge izpostavljene le dopoldanskemu soncu, medtem ko ga jim že kmalu popoldne zastre greben med Mlačkim in Erničevim vrhom ter Rajhovka. Na najslabšem so v Savini spodnje hribovske kmetije na strmem pobočju tesne in globoke doline Savinje (Ročnik, Praznik in oba Požežnika). Ker je tudi relief v območju Savine zelo razčlenjen in strm, se ni čuditi, da je poselitev skromna in da so kmetije manjše.

Tudi na Dobroveljski planoti si je večina kmetij poiskala sončno lego. Tako je s hribovskimi kmetijami na južnem pobočju planote, ki so izpostavljene soncu cel dan, zato so se zadovoljile tudi z manjšimi pregibi v pobočju. Kmetije na razčlenjeni planoti so si za dom in obdelovalno zemljo poiskale prostor, ki je obrnjen proti soncu, drugo zemljišče pa je ponekod tudi na osojnih straneh ali na vrhnjih delih planote, kjer zaradi ravnejših tal sonce nima toliko moči. Drugače je s hribovskimi kmetijami na severnem oziroma severozahodnem pobočju planote. Tu so zelo redke in večidel manjše v primerjavi z drugimi. Postavljene pa so tako, da dobijo vsaj v vegetacijskem obdobju dovolj sonca. Tako je z Jeslanami, ki jim lega v sedlu daje odprtost na vzhodno in zahodno stran, razmeroma visoka lega na pobočju planote pa vsaj poleti daje soncu neoviran dostop. Zakrasela valovita terasa, na kateri so Zavodice, je na slabšem glede sonca, saj ji višji, strmi svet na vzhodu jemlje tudi poleti del dopoldanskega sonca, medtem ko na zahodno stran nima ovir; zato so Zavodice poleti na soncu do poznega popoldneva. So pa Jeslane kot Zavodice v hladni polovici leta nekaj časa brez sonca, a še tisto malo, kolikor ga imajo, je skoraj brez moči, saj padajo sončni žarki zelo položno. Podobno je tudi s severno stranjo Črete, ki je odprta samo na zahodno in severno stran. Nekaj na boljšem je tu samo Jegovnik, ki stoji najvišje in je postavljen na večji uravnavi, zato tudi dobi poleti največ sonca; spet ni slučaj, da je Jegovnik med največjimi kmeti v severnem delu Črete, in pa, da so te kmetije precej večje kakor v južnem delu Črete, saj ima možnost uspevanja v prirodno neugodnih razmerah le večja posest.

Kljub severni legi in visokemu obrobju na vzhodu in zahodu dobivajo kmetije v Rovtu v vegetacijski dobi toliko sonca, da na njih dobro obrodijo žita, nekateri pa imajo celo koruzo. Da je tako, gre hvala široki dolini, ki omogoča daljšo dnevno dobo sončnega obsevanja in pa dobri prsti, v Velikem Rovtu tudi položnejšim tlem. So pa večje razlike med posameznimi kmetijami. Na najboljšem so one sredi doline (Končnik, Pistotnik, Brčun, Stradnik, Droka), medtem ko kmetijam na vzhodnem in zahodnem obrobju doline primanjkuje dopoldanskega ali popoldanskega sonca; veliko več je kmetij na zahodnem obrobju doline, ki dobivajo dopoldansko sonce, kakor pa na vzhodnem robu doline z dlje trajajočim popoldanskim soncem; dopoldansko sonce, pravijo kmetje, je za kmetijstvo boljše od popoldanskega, ki zemljo preveč osuši.

Med najslabšimi hribovskimi kmetijami glede sonca so kmetije v Nadbočni, ki so se namestile po strmem levem pobočju Bočnice. Boč-

nica je z globoko in tesno dolino vrezana v vzhodno obrobje Menine, zato sonce težko prodre vanjo. Do kmetij prodre v vegetacijski dobi najbolj zgodaj šele okrog sedme ure, se pa poslovi že v zgodnjih popoldanskih urah. Beg s kmetij in opuščanje posestev ter selitev prebivalcev v dolino zato tu ni presenetljiv pojav, saj je v Nadbočni relativno najvišji delež opuščenih hribovskih kmetij v vsej pokrajini.

Kmetiji Zg. in Sp. Šemprimožnik v Šentflorijanu na severni rebri Menine imata kljub severni legi dovolj sonca v dobi rasti in zorenja. Da je tako, je vzrok v tem, ker sta na pobočnem pomolu, ki je pomaknjen toliko ven s pobočja, da je na vzhodno in zahodno stran široko odprt. Pač pa jima visoko in strmo pobočje Menine pozimi poberi skoraj vse sonce, kolikor pa ga je, je brez moči, zato se pri njiju drži sneg še dolgo v pomlad.

Tudi hribovske kmetije v Šmiklavžu, Tirosku in Dolu pri Šmiklavžu na severnem pobočju Menine so s soncem na tesnem, kar velja še posebej za kmetije v spodnjem delu pobočja (Poglednik se je spravil tako visoko, 920 m, gotovo v prvi vrsti zaradi sonca, ki ga ima veliko več kot kmetije v bočju Menine pod njim). Poleti ga jim ne manjka, pač pa v zgodnji pomladi in pozni jeseni, pozimi pa so večidel brez njega; zato poljedelstvo na teh kmetijah slabše uspeva, pač pa so na sočnih travnikih dobre osnove za živinorejo. Razen Poglednika ima precej sonca tudi Toman, ki stoji na prostorni terasi, odprti na vzhodno in zahodno stran (z zahoda dobiva več sonca čez globoko zajedo Črnelca), pač pa je, kot drugi na tej strani Menine, še dolgo v pomlad brez pravega sonca.

Za uspevanje poljskih kultur, v prvi vrsti ozimnih žit, je na hribovskih kmetijah osnovnega pomena nagnjenost zemljišča proti soncu. S strmih pobočij na prisojni strani že zgodaj spomladi spolzi sneg navzdol; zato je sončno obsevanje kopnih tal že zgodaj spomladi kljub visoki legi neovirano, medtem ko so nižje ležeča položnejša pobočja še pod snegom. Značilen tak primer je v strmi Zgornji Radegundi, ki je v primerjavi z nižjim in položnejšim Šmihelom prej kopna in ima zato v naravi dane boljše možnosti za uspevanje ozimnih žit, tudi pšenice. Podobno je tudi s strmim prisojnim svetom, na katerem je Citarna vas v Šentflorijanu, pa z obdelovalnim zemljiščem Kotnika in Irgla v Savini itd. Povsod tod uspevajo ozimna žita kljub veliki nadmorski višini. Na manj strmih prisojnih pobočjih povzročča dnevno sončno mehčanje in nočno zmrzovanje snega tvorbo sreža, ki onemogoča rast ozimnim žitaricam v višjih legah. Najizrazitejši tak primer je v zahodnem delu Rovta, ki leži na vzhodnem pobočju Menine. Nagnjenost poljedelskih tal na prisojnih pobočjih je ponekod tako pomembna, da sejejo hribovski kmetje na isti njivi ozimno in jaro pšenico, kakršen je pač naklon zemljišča proti soncu. Vprašanje je seveda, koliko je tak način izkoriščanja zemlje danes tudi na hribovskih kmetijah še smiseln.

Najugodnejši pogoji za naselitev hribovitega sveta v naši pokrajini so bili tam, kjer so bile na prisojni strani večje ravnejše površine.

Če so bile te v neprepustnem svetu, in ta je v prevladi, tudi pitne vode ni primanjkovalo, zato so bile možnosti naseljevanja še toliko večje. Na takih tleh je največ hribovskih kmetij in tudi največje so, čeprav stojijo nekatere od njih zelo visoko. Tako je z večino kmetij v Šmihelu in z nekaterimi v Teru (Visočnik, Podlesnik, Globočnik), v Podplanini (Ramšak, Atelšek, Rabon, Rožman), v Šemprimožu (Golobst, Zg. Detmer, Dežnik), v Dolu pri Šmiklavžu (Suhovršnik, Požarnik), v Šentflorijanu (Mavrič, Droben) in v Poljanah (Bursečnik, Jermančnik, Jones, Kronc).

Pitna voda

S pitno vodo večina hribovskih kmetij nima težav. To velja za vse kmetije, ki stoje na neprepustnih tleh, zlasti za tiste na andezitnih laporjih, peščenjakih in tufih, ter za tiste, ki so v območju pogorja Kranjske rebri. Mnogi izviri dobre pitne vode, ki prihajajo na površje večidel izpod pobočnega periglacialnega grušča, dajejo dovolj vode za ljudi in živino. Če jo ob dolgotrajni suši začne primanjkovati, gonijo živino v bližnje grape, dlje od kmetije k vodi pa tudi živina ne hođi. Vodni zbiralniki so običajno v grapah nad kmetijami. Če je vode dovolj in pritok zadosten, je bilo mogoče speljati vodo v hišo in tudi v hlev. Danes ima že večina kmetij vodo v hiši, marsikje pa tudi že v hlevu; nekaj kmetov ima v hlevu celo moderne napajalnike. Kmetije, ki imajo speljano vodo samo do korita za napajanje živine pred hišo, so čedalje redkejše, čeprav so bile še do druge svetovne vojne v veliki večini. Nekateri kmetje so se že poslužili električnega pogona za črpanje vode iz nižjih izvirov h kmetiji (Uratnik, Otovnik).

Slabše glede pitne vode je s kmetijami na karbonatnih kamninah in s tistimi na silikatnih tleh, ki so na slemenih, še posebej, če so ta osamljena sredi prepustnega sveta, kot je to primer z večino kmetij na Mozirskem Dobrovlju. Tudi večina kmetij na Braslovškem Dobrovlju ima s pitno vodo težave. Zadovoljevati se morajo s kapnico, nekatere pa imajo vodnjake. V primeru suše nosijo ali vozijo vodo iz oddaljenih studencev, kot je primer z Ramšakovim in Covnikovim studencem v Dobrovski vasi. Pred nekaj leti so naredili Dobrovci velik vodni zbiralnik ob oddaljenem studencu blizu cerkve Sv. Urbana na Mozirskem Dobrovlju, ki je pa danes zanemarjen in ne more služiti namenu; zgradili so ga za primer, če bi v Dobrovski vasi zmanjkalo vode ali v primeru požara. Ker je danes skoraj do njega speljana dobra gozdna cesta, ima še toliko večjo vrednost.

Pitna voda pomeni velik problem v zakraselih Zavodicah, zato si v njih večidel pomagajo s kapnico in redkimi vodnjaki, saj studencev v bližini ni. V primeru suše vozijo vodo iz studencev ob Dreti. Podobno je s kmetijami na severni strani Menine, ki stoje na apnencu. Tudi kmetiji Šimonc in Kodelj v južnem Teru, ki sta na apniškem okoninskem konglomeratu, sta brez studenčne pitne vode; eden ima kapnico, drugi pa globok vodnjak, medtem ko se živina napaja v grapi.

V pogonske namene hribovski kmetje danes vode ne uporabljajo več veliko. Z napeljavo elektrike so opustili stare vodne mline in žage, nekateri večji pa tudi lastne hidroelektrarne. Žag za razrez lesa za domačo potrebo je vedno več električnih, medtem ko so vodni mlini skoraj v celoti opuščeni. Žit je vedno manj, zato se vzdrževanje vodnih mlinov ne obnese, nepraktični pa so tudi zato, ker so v večini daleč stran od kmetij v težko dostopnih grapah. Kolikor uporabijo žit za moko, jih odpeljejo v dolinske mline, sicer pa velika večina hribovskih kmetov moko kupuje; imajo pa nekateri kmetje lastne električne mline, tako večina v Šmihelu in še nekateri večji kmetje tam, kjer sejejo več žit. Tudi vlek na vodni pogon, ki so bile včasih pogostnejše, danes v obravnavani pokrajini ni opaziti, je pa nekaj takih na motorni pogon (nafta, bencin). Lastni hidroelektrarni imata danes samo dva kmeta (Kugovnik v Podplanini in Zg. Gotnik v Šmihelu, ki ima turbino v grabnu pod Šumčenikom v Zg. Radegundi), nekaj kmetov v Teru na južnem pobočju Golt (Bezovnjak, Šimonc, Kodelj, Slemšek, Grozdež in Tiršek) pa ima skupno elektriko iz manjše hidroelektrarne na Savinji.

Klima

Za podrobnejši klimatski prikaz na območju hribovskih kmetij obravnavane pokrajine manjkajo ustrezni podatki. To velja predvsem za temperaturne in druge podatke, ki jih zaznamujejo postaje prvega reda, medtem ko je padavinskih postaj več; zato si je mogoče ustvariti samo približno klimatsko sliko večjega dela pokrajine.

Med postajami z opazovano temperaturo sta le dolinski postaji Gornji grad in Nazarje. Temperature opazujejo v Gornjem gradu že dalj časa, medtem ko so Nazarje dolgo dobo prekinile z opazovanjem, in začele delati spet šele v novejšem času. Za obe postaji je mogoče dobiti istodobne podatke le za srednje mesečne in letne temperature (1851—1900), zato lahko za osnovno orientacijo navedem samo te. Za obe postaji bi bilo mogoče dobiti tudi novejša podatke za temperature, a za mnogo krajše razdobje, zato sem se zadovoljil kar s starejšimi, še posebej zato, ker sta obe postaji v dolini in nam njuni podatki za naše namene ne pomagajo veliko.

Tabela 1

Poprečna mesečna in letna temperatura 1851—1900

	I	II	III	IV	V	VI	
Gornji grad	— 2,5	— 0,6	3,1	8,2	12,7	16,6	
	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Letna
	18,1	17,5	14,1	9,3	3,1	— 1,8	8,2
	I	II	III	IV	V	VI	
Nazarje	— 2,2	— 0,2	3,5	8,6	12,9	16,8	
	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Letna
	18,5	17,8	14,3	9,5	3,2	— 1,4	8,4

Drugače je s padavinskimi postajami (postaje drugega reda) za razdobje 1952—1966, torej za razmeroma dolg niz opazovanj. Te postaje niso sicer vse na območju obravnavane pokrajine, so pa vse v neposredni bližini, za to je prilagoditev klimatskih razmer na našo pokrajino izvedljiva. Tri postaje drugega reda so dolinske (Gornji grad, Ljubno, Mozirje), dve pa višinski (Jeronim, 750 m, Bele vode, 815 m); razen teh obstaja tu desetletni niz opažanj na Črnelcu, 780 m (1957—1966) in sicer na južni strani v smeri Kamnika ob poti na preval, in šestletno opazovanje v Radegundi (800 m) na jugovzhodnem pobočju Golt. Vse izračunane poprečke bom prikazal v tabelarični obliki; zaradi orientacije navajam podatke tudi s postaje Črnelec in Radegunda kljub krajšemu in neistočasnemu obdobju opazovanj. Podatke za povojna leta sem dobil na Hidrometeorološkem zavodu SRS s pridržkom, da si ta »zadržuje vse avtorske pravice na podatkih«.

Padavinske razmere in drugi opazovani vremenski pojavi na postaji Jeronim prikazujejo stanje na južnem, izrazito prisojnem pobočju Dobroveljske planote, ki je že izven dosega toplotne inverzije, pač pa pod delnim vplivom subpanonskega podnebja, preoblikovanega po hribovitem svetu brez visokogorskega zaledja. Tu se že kažejo manj pogostne in šibkejšee slane, ki tudi v poprečku nastopajo jeseni kasneje in spomladi prej kot v dnu Gornjegrajske kotline, Mozirske kotlinice in v hribovju z gorskim zaledjem (Bele vode). Prilagoditev razmer nižjim in višjim področjem od postaje Jeronim da lahko dokaj solidno klimatsko podobo o tem delu obravnavane pokrajine, verjetno tudi za razmere po vrhah Dobroveljske planote.

Razmere v Belih vodah smemo aplicirati na višinske kmetije večjega dela obravnavane pokrajine, predvsem na jugovzhodno predgorje Golt, medtem ko imajo zgornje višinske kmetije v zaledju Ljubnega ostrejšo klimo; zato bi smeli razmere iz Belih vod vsaj deloma prenesti na vmesne hribovske in nižje višinske kmetije ljubenskega zaledja, medtem ko je vreme na večini višinskih kmetij v zaledju Ljubnega, predvsem na južnem pobočju Smrekovškega pogorja in na zahodni rebri Golt, gotovo ostrejšee kakor v Belih vodah.

Vse tri dolinske postaje služijo kot osnova za ugotavljanje podnebnih razmer v delu vmesnih hribovskih kmetij na obrobju Gornjegrajske kotline, Mozirske kotlinice in zgornje Zadrečke doline, ljubenska postaja pa za nižje vmesne kmetije v zaledju Ljubnega.

Vmesnim kmetijam v Zadrečki dolini dobro služi postaja Črnelec, čeprav je na južni strani prevala, kar pomeni v padavinskih razmerah določeno razliko. Le-ta pa verjetno ni bistvena, zato nam ti podatki lahko veljajo za celotno povirje Drete in tudi za del vmesnih kmetij na obeh straneh Zadrečke doline, vsaj tja do Gornjega grada. Škoda je le, da ima postaja Črnelec desetletno opazovalno dobo in zato podatki niso primerljivi z drugimi petimi postajami s 15-letnim nizom opazovanj.

Tabela 2

Poprečna mesečna in letna količina padavin 1952—1966

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Letna
Bele vode, 815 m	76	73	82	126	157	180	159	145	143	157	144	112	1554
Jeronim, 750 m	96	81	88	117	147	150	148	143	131	162	154	123	1540
Gornji grad, 429 m	97	90	98	124	156	171	163	157	153	189	168	148	1714
Ljubno, 422 m	75	72	73	99	124	153	147	134	125	151	136	111	1400
Mozirje, 347 m	70	67	71	100	130	158	151	137	127	142	125	99	1377
1957—1966													
Črnelec, 780 m	101	79	105	145	160	168	172	159	145	162	184	156	1736
1961—1966													
Radegunda, 800 m	85	38	90	107	165	141	162	142	123	122	152	105	1432

Tabela 3

Maksimalne obdobjne dnevne količine padavin 1952—1966

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Letna
Bele vode	50,3	56,8	36,8	48,8	98,2	90,4	76,0	100,3	99,2	131,7	92,0	56,5	131,7
Jeronim	55,1	49,2	48,7	54,0	67,1	98,5	58,0	102,5	93,8	145,9	98,4	68,7	145,9
Gornji grad	68,9	98,1	52,8	53,5	74,8	96,4	65,6	74,6	91,7	183,1	77,6	98,8	183,1
Ljubno	59,8	64,2	51,2	40,1	66,7	108,0	110,0	78,4	76,1	123,0	61,5	61,0	110,0
Mozirje	58,8	55,2	39,3	46,5	64,4	77,0	75,1	80,4	91,9	111,8	70,4	68,5	111,8
1957—1966													
Črnelec	79,4	56,1	49,5	62,7	69,0	94,2	91,2	92,7	79,2	106,0	96,0	90,0	106,0
1961—1966													
Radegunda	57,0	25,6	33,7	44,6	60,8	82,2	75,8	72,3	87,5	98,4	38,2	44,8	98,4

Tabela 4

Poprečno število dni s padavinami $\leq 0,1$ mm 1952—1966

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Letna
Bele vode	9,5	8,1	11,5	14,1	15,5	16,7	14,0	13,0	9,9	11,5	11,9	11,1	146,8
Jeronim	11,9	9,2	11,5	13,9	14,2	15,0	13,1	12,3	9,5	11,8	13,8	12,7	148,9
Gornji grad	9,9	8,7	10,3	14,5	14,0	15,2	13,5	11,7	9,4	11,6	12,7	12,2	143,7
Ljubno	8,1	6,3	8,1	10,7	11,1	12,1	10,9	10,5	7,9	9,1	10,0	9,6	114,4
Mozirje	9,3	7,4	9,9	12,5	13,1	13,9	12,5	11,3	8,7	10,9	11,5	10,3	131,6
1957—1966													
Črnelec	9,4	7,6	10,4	15,2	13,7	13,7	12,0	11,9	8,1	9,6	12,3	11,0	134,9
1961—1966													
Radegunda	11,8	7,7	12,7	14,0	17,2	14,7	12,7	11,7	8,2	10,7	16,0	11,7	149,1

Tabela 5

Poprečno število dni s padavinami $\leq 5,0$ mm 1952—1966

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Letna
Bele vode	4,7	4,1	4,5	7,2	7,0	8,3	7,4	6,7	5,6	6,4	7,6	5,8	75,3
Jeronim	5,1	4,3	5,3	6,5	7,2	7,3	7,6	6,5	5,4	6,6	7,4	6,3	75,5
Gornji grad	5,2	4,2	5,2	6,5	7,2	7,3	7,4	7,1	5,9	6,9	7,6	6,4	76,9
Ljubno	4,3	3,9	4,1	5,9	6,3	7,1	7,3	6,5	5,3	6,3	6,7	6,1	69,8
Mozirje	4,0	3,7	4,1	5,6	6,1	7,8	7,5	6,9	5,7	6,3	6,3	5,4	69,4
1957—1966													
Črnelec	5,1	4,6	6,2	7,6	7,8	8,5	7,5	7,5	6,0	7,0	9,1	7,2	84,1
1961—1966													
Radegunda	4,7	2,5	5,0	6,3	8,2	7,0	7,7	5,8	5,7	5,5	9,2	5,8	73,4

Tabela 6

Poprečno število dni s padavinami $\leq 20,0$ mm 1952—1966

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Letna
Bele vode	1,1	1,1	1,1	1,8	2,3	2,7	2,2	2,3	2,8	2,8	2,5	1,8	24,5
Jeronim	1,5	1,2	1,1	1,9	2,3	2,2	2,3	2,5	2,5	2,5	2,5	1,9	24,4
Gornji grad	1,4	1,5	1,7	2,0	2,6	2,8	2,9	2,9	2,8	3,1	3,2	2,3	29,2
Ljubno	1,5	1,1	1,1	1,5	1,9	2,4	2,3	2,2	2,3	2,1	2,7	1,9	22,9
Mozirje	0,9	0,9	1,1	1,6	2,0	2,4	2,5	2,1	2,5	2,2	2,1	1,5	21,8
1957—1966													
Črnelec	1,5	1,4	1,7	2,6	2,4	2,6	3,3	3,0	2,8	2,5	3,0	2,5	29,3
1961—1966													
Radegunda	1,3	0,2	1,3	1,3	2,3	2,2	2,5	2,2	2,3	1,7	2,5	1,5	21,4

Tabela 7

Poprečno število dni s slano spomladi in jeseni 1952—1966

	III	IV	V	VI	IX	X
Bele vode	1,7	2,4	1,0	0,1	0,8	5,8
Jeronim	2,7	2,0	0,8	0,1	0,3	3,6
Gornji grad	5,1	3,1	0,8	0,1	0,6	5,3
Ljubno	8,7	3,6	1,1	—	0,3	3,9
Mozirje	3,9	2,5	0,7	—	0,3	3,5
1957—1966						
Črnelec	4,8	4,9	1,2	0,3	1,2	7,0
1961—1966						
Radegunda	1,2	0,8	—	0,3	0,2	3,0

Tabela 8

Prvi in zadnji dan s slano 1952—1966

	Prvi dan	Zadnji dan
Bele vode	5. X.	2. V.
Jeronim	15. X.	25. IV.
Gornji grad	5. X.	28. IV.
Ljubno	9. X.	28. IV.
Mozirje	14. X.	22. IV.
1957—1966		
Črnelec	3. X.	3. V.
1961—1966		
Radegunda	12. X.	14. IV.

Tabela 9

Poprečno število dni s snegom 1952—1966

	I	II	III	IV	V	IX	X	XI	XII	Letna
Bele vode	7,7	6,5	6,3	3,3	1,1	0,1	1,2	3,9	7,1	37,2
Jeronim	8,8	6,7	6,5	3,0	0,9	—	0,5	4,0	7,1	37,5
Gornji grad	6,9	5,0	4,7	1,5	0,3	—	0,2	2,7	5,4	26,7
Ljubno	5,5	4,1	3,3	1,1	0,1	—	0,2	2,3	4,8	21,4
Mozirje	6,5	4,6	4,3	1,0	0,2	—	0,1	2,1	5,1	23,9
1957—1966										
Črnelec	6,8	3,9	5,5	3,7	0,6	—	0,4	2,8	5,7	29,4
1961—1966										
Radegunda	9,3	6,2	7,8	2,8	0,2	—	0,2	5,7	8,8	41,0

Tabela 10

Poprečno število dni s snežno odejo (1 cm ali več) 1952—1966

	I	II	III	IV	V	X	XI	XII	Letna
Bele vode	25,2	18,4	14,0	2,1	0,4	0,8	5,8	17,9	84,6
Jeronim	23,6	16,6	12,2	2,0	0,3	0,3	5,1	14,3	74,4
Gornji grad	21,2	13,6	9,0	0,7	0,1	0,1	3,0	11,2	58,9
Ljubno	20,8	17,8	9,7	0,5	0,1	0,1	2,9	12,6	64,5
Mozirje	20,8	14,2	7,7	0,3	0,1	0,1	2,5	11,0	56,7
1957—1966									
Črnelec	23,3	11,3	12,5	2,4	0,5	0,1	5,8	15,4	71,3
1961—1966									
Radegunda	27,8	16,8	13,3	1,5	—	—	8,7	21,4	89,5

Tabela 11

Prvi in zadnji dan s snegom 1952—1966

	Pvi dan	Zadnji dan
Bele vode	17. X.	27. IV.
Jeronim	2. XI.	20. IV.
Gornji grad	16. XI.	10. IV.
Ljubno	15. XI.	1. IV.
Mozirje	27. XI.	23. III.
1957—1966		
Črnelec	5. XI.	24. IV.
1961—1966		
Radegunda	6. XI.	21. IV.

Tabela 12

Prvi in zadnji dan s snežno odejo (1 cm in več) 1952—1966

	Prvi dan	Zadnji dan
Bele vode	1. XI.	14. IV.
Jeronim	12. XI.	4. IV.
Gornji grad	27. XI.	1. IV.
Ljubno	26. XI.	29. III.
Mozirje	27. XI.	23. III.
1957—1966		
Črnelec	10. XI.	11. IV.
1961—1966		
Radegunda	12. XI.	1. IV.

Na osnovi tabelaričnega pregleda želimo opozoriti le na nekatera značilna dejstva. Največ je padavin v Gornjem gradu, več kot na hribovitih postajah v Belih vodah in v Jeronimu. Zdi se, da je tu odločujoča odprtost na jug čez Črnelec, kjer se scede iz oblakov na pofi proti severu čez vzhodno predgorje Savinjskih Alp obilnejše padavine, ki severnejših krajev (Mozirje in deloma tudi Ljubno) ne dosežejo več

v toliki meri. Nekaj več padavin kažejo le desetletna opazovanja na Črnelcu, kar je glede na lego tudi razumljivo. Tudi intenzivnost padavin je v Gornjem gradu največja, saj so bile tam v vsem obdobju zaznamovane največje dnevne količine, razen tega pa je v Gornjem gradu tudi največ dni s padavinami nad 5 in 20 mm (več jih je le na Črnelcu, približno toliko pa še v Jeronimu in v Belih vodah, torej v hribovitem svetu). Vse to ustreza dejstvu, da je v Gornjem gradu število padavinskih dni manjše kot v Jeronimu in v Belih vodah, v dolinskih krajih pa je le nekaj nižje. Podobno kot v Gornjem gradu mora biti glede količine in intenzivnosti padavin tudi v povirju Drete nad Gornjim gradom.

Padavine padajo največ v poletnem in zgodnjejesenskem času. Junij in oktober sta glavna padavinska meseca. Med njima v količini padavin ni velike razlike, vendar tudi drugi meseci v tem letnem času niso veliko pod maksimalno mesečno količino. Povsod pa je (med postajami s 15-letnim nizom opazovanj) največ padavinskih dni v juniju in le nekaj manj v maju, medtem ko je v oktobru in novembru padavinskih dni manj, zato pa je jakost padavin večja.

Glede slane sta pomembna toplotna inverzija in bližina visokogorja. To pride izraziteje do veljave spomladi, medtem ko je jeseni zemlja še vedno močnejše ogreta, in je zato toplotna inverzija šibkejša, v gorah pa v tem letnem času sneg še ni trajneje zapadel. Razen v najnižjih postajah (Ljubno, Mozirje) je slana mogoča še junija, povsod pa je že računati z njo v oktobru. Slana pade na splošno najprej jeseni v Belih vodah in v Gornjem gradu, najbolj kasno spomladi pa lahko pade v Belih vodah.

Dni s snegom je razumljivo največ na višinskih postajah, medtem ko jih je najmanj na Ljubnem in v Mozirju. V poprečku pade sneg najprej in najkasneje v Belih vodah, nasproten primer pa je Mozirje. Tudi število dni s snežno odejo, debelo 1 cm ali več, je največje v Belih vodah in v Jeronimu, najmanjše pa v Mozirju in v Gornjem gradu. V poprečku najprej obleži in najkasneje izgine snežna odeja v Belih vodah, sledi z okrog 10-dnevno razliko Jeronim, med dolinskimi postajami pa se pojavi snežna odeja skoraj istočasno na vseh treh opazovalnicah, medtem ko seže zadnji dan z njo v Gornjem gradu in na Ljubnem precej globlje v pomlad kot v Mozirju.

VELIKOST POSESTEV IN ZEMLJIŠKE KATEGORIJE OD LETA 1825 NAPREJ

Velikost posesti obravnavanih kmetij je bilo mogoče dobiti le za obdobje izdelave franciscejskega katastra okrog leta 1825 in za leto 1960, ko je bil izvršen popis posameznih kmečkih gospodarstev (glej tabelo 13 in prilogi I—V). Tudi je zanesljive podatke o obsegu posameznih zemljiških kategorij mogoče dobiti le za ti dve leti. Za leto

Tabela 13

Velikost posestev in zemljiške kategorije leta 1825 in 1960, v ha

		Velikost posestva	Njive, in vrtovi »Rottacker«	Od tega »Rottacker«	Travniki in sadovnjaki	Pašniki	Gozd in grmišča	Ostalo
<i>Višinske kmetije</i>	1825	64,30	5,81	0,38	4,12	15,93	38,44	
Zaledje Ljubnega	1960	45,87	2,81		3,08	8,03	31,26	0,69
<i>JV in J predgorje Golt</i>	1825	42,73	6,05	0,87	3,18	3,80	29,70	
	1960	45,15	3,56		3,65	8,92	26,93	2,09
<i>Sončna stran Zadrečke dol.</i>	1825	44,68	4,60	1,94	3,12	7,32	29,64	
	1960	30,70	3,39		2,52	2,97	21,55	0,27
<i>Dobroveljska planota</i>	1825	31,65	3,26	0,02	1,57	2,82	24,00	
	1960	31,50	1,60		1,98	7,62	19,37	0,93
<i>Senčna stran Zadrečke dol.</i>	1825	42,80	5,20	2,88	4,64	4,13	28,83	
	1960	29,45	2,72		1,90	3,78	20,20	0,85
<i>Višinske kmetije — skupaj</i>	1825	49,69	5,33	0,90	3,38	8,98	32,00	
	1960	38,90	2,80		2,82	6,83	25,66	0,79
<i>Vmesne kmetije</i>	1825	37,58	4,84	1,19	2,54	10,83	19,35	0,02
Zaledje Ljubnega	1960	31,80	3,11		2,47	5,50	19,95	0,77
<i>JV in J predgorje Golt</i>	1825	23,12	3,54	0,015	2,48	1,42	15,60	0,07
	1960	24,10	2,68		2,88	2,76	15,17	0,61
<i>Sončna stran Zadrečke dol.</i>	1825	34,00	4,95	1,19	3,59	3,62	21,84	
	1960	27,96	3,40		3,05	2,08	19,10	0,33
<i>Dobroveljska planota</i>	1825	35,00	3,10	—	1,48	2,51	27,85	0,06
	1960	27,44	2,08		1,81	4,83	18,44	0,28
<i>Senčna stran Zadrečke dol.</i>	1825	28,00	4,79	2,01	3,23	2,10	17,88	
	1960	25,10	2,38		3,19	2,73	16,42	0,38
<i>Vmesne kmetije — skupaj</i>	1825	31,05	4,16	0,73	2,64	4,05	20,15	0,035
	1960	27,22	2,79		2,71	3,49	17,75	0,48
<i>Dolinske kmetije</i>	1825	23,60	3,44	0,26	3,11	8,97	8,07	0,003
Zaledje Ljubnega	1960	22,40	2,01		2,61	1,81	15,80	0,17
<i>Zadrečka dolina</i>	1825	16,68	3,65	0,053	3,56	1,75	7,72	
	1960	18,70	2,88		3,76	1,24	10,57	0,25
<i>Dolinske kmetije — skupaj</i>	1825	19,82	3,56	0,15	3,36	5,03	7,87	0,0014
	1960	20,49	2,46		3,19	1,51	13,11	0,22
<i>Celotna pokrajina</i>	1825	34,88	4,37	0,72	2,89	5,40	22,20	0,023
	1960	29,58	2,75		2,76	4,16	19,35	0,56

Tabela 14

Razvoj zemljiških kategorij med leti 1825 in 1956 — po katastrskih občinah

Katastrska občina	Skupna površina v ha	Njive in vrtovi						Travniki			
		1825 površ. v ha	1825 %	1825 1900 %	1900 1956 %	1825 1956 %	1956 površ. v ha	1825 površ. v ha	1825 %	1825 1900 %	1900 1956 %
Sv. Primož	1 717	188	11,0	+3,2	-20,6	-18,1	154	101	5,9	∅	-13,8
Ter	4 116	357	8,7	+3,6	-26,8	-24,1	271	250	6,1	+12,0	-4,3
Savina	1 181	143	12,1	+14,7	-36,6	-27,3	104	56	4,7	+26,8	-7,1
Poljane	1 078	71	6,5	+8,4	-19,5	-12,7	62	99	9,1	+13,1	-9,8
Sv. Radegunda	1 000	125	12,5	+7,2	-38,8	-34,4	82	83	8,3	+2,4	-14,1
Šmihel	1 155	138	12,0	+5,6	-42,4	-38,8	84	60	5,2	+11,6	-15,0
Lepa njiva	1 173	186	15,8	+2,7	-33,0	-20,4	128	122	10,4	+5,7	-8,5
Brezje	582	100	17,2	+19,0	-35,3	-23,0	77	70	12,0	∅	-1,4
Tirosek	1 467	182	12,4	+6,6	-37,8	-33,5	121	157	10,7	-4,5	-28,9
Šmiklavž	2 098	200	9,5	+8,0	-34,3	-29,0	142	207	9,9	-9,2	-17,1
Sv. Lenart	1 337	115	8,6	-0,9	-42,1	-42,6	66	119	8,9	-11,8	-19,0
Sv. Florjan	1 120	148	13,2	∅	-38,5	-39,2	91	85	7,6	-1,2	-25,0
Šmartno	1 937	148	7,6	+40,5	-23,0	+8,1	160	102	5,3	+32,4	-20,7
Kokarje	816	101	12,4	-4,9	-14,6	-18,8	82	85	10,4	+8,2	-17,4
Dobrovlje (Braslovško)	1 375	112	8,1	∅	-3,6	-3,6	108	45	3,3	-2,2	+13,6
Loke	739	110	15,1	∅	-16,0	-14,6	94	75	10,1	+41,3	∅
Jeronim	1 400	155	11,1	+11,6	-33,6	-25,8	115	163	11,6	+27,0	-12,5
Celotna pokrajina	24 291	2579	10,6	+6,9	-29,6	-24,8	1941	1879	7,7	+7,7	-12,7
Gornja Savinjska dol.			9,2	+2,4	-26,3	-24,5			6,3	+4,1	-13,7

1956 sem izrabil podatke kmetijske statistike za celotne katastrske občine, kamor so vključene obravnavane kmetije; te sem primerjal s podatki za leto 1825 in 1900 (glej tabelo 14).^{13a}

V vsej proučevani pokrajini je bila leta 1825 poprečna velikost hribovske kmetije 34,88 ha. Največje so bile višinske kmetije (49,69 ha), za njimi vmesne (31,05 ha) in najmanjše dolinske (19,82 ha). To je razumljivo, saj potrebujejo višinski kmetje za svoj obstoj večjo posest kot dolinski, ki so v ugodnejšem položaju. So pa razlike med posameznimi pokrajinami. Daleč največje so bile višinske kmetije v zaledju Ljubnega (63,40 ha), ki ima najbolj alpski značaj, medtem ko so bile najmanjše na subalpski Dobroveljski planoti (31,65 ha); v vseh drugih predelih so bile približno enake, med 42,73 in 44,68 ha. Tudi vmesne kmetije so največje v visokogorskem alpskem zaledju Ljubnega (37,58 ha), vendar so razlike v primerjavi z drugimi pokrajinami

^{13a} GI, tudi Milan Natek, Zemlja in človek po Dobrovljah. Celjski zbornik 1962, str. 50 sl.

		Pašniki						Gozdovi					
1825 1956 ‰	1956 površ. v ha	1825 površ. v ha	1825 ‰	1825 1900 ‰	1900 1956 ‰	1825 1956 ‰	1956 površ. v ha	1825 površ. v ha	1825 ‰	1825 1900 ‰	1900 1956 ‰	1825 1956 ‰	1956 površ. v ha
-13,9	87	134	7,8	+530,0	-43,3	+256,0	478	1 252	73,0	-56,8	+75,8	-24,2	948
+7,2	268	514	12,5	+4,9	+5,4	+10,5	568	2 923	71,7	-2,3	-1,6	-3,9	2 809
+17,9	66	334	28,3	+68,3	-56,5	-24,9	244	633	53,6	-41,0	+95,7	+15,6	732
+2,1	101	64	5,9	-7,8	+66,1	+53,2	98	832	77,5	-2,2	-2,0	-4,1	798
-12,0	73	266	26,6	-2,6	-36,3	-38,0	165	513	51,3	-1,4	+31,1	+29,8	666
-5,0	57	63	5,4	+1,6	+89,1	+92,1	121	882	76,3	-1,6	+1,7	+0,1	883
-3,3	118	44	3,7	+152,0	+20,7	+204,0	134	780	66,6	-9,4	+7,8	-2,3	762
-1,4	69	58	10,0	-5,2	-10,9	-15,5	49	340	58,5	-2,4	+10,8	+8,2	368
-32,5	106	370	25,2	-48,7	-0,5	-48,7	190	752	51,3	+22,2	+11,5	+36,4	1 026
-25,1	155	673	32,1	+0,6	-43,8	-43,3	381	1 005	47,9	-1,1	+37,0	+36,2	1 369
-28,6	85	205	15,3	+82,0	-67,8	-41,5	120	880	65,8	-16,5	+41,2	+17,9	1 037
-25,9	63	53	4,7	+96,0	-21,9	+54,8	82	824	73,7	-5,9	+11,2	+4,1	862
+4,9	107	68	3,5	+120,3	-37,3	+89,7	129	1 580	81,6	-14,9	+10,3	-4,8	1 505
-10,6	76	46	5,6	+45,7	-8,9	-32,6	61	565	69,2	-3,5	+6,1	+2,3	578
+11,1	50	85	6,2	+5,9	+143,5	+157,6	219	1 125	81,8	-0,5	-11,5	-11,9	991
+41,3	106	142	19,3	-51,7	-13,0	-57,7	60	378	51,4	+14,5	+5,6	+23,5	467
+11,1	181	368	26,3	-31,8	-47,7	-64,3	131	697	49,7	+6,7	+24,4	+32,7	925
-5,9	1768	3487	14,4	+29,7	-27,3	-7,7	3230	15 961	65,7	-8,3	+14,3	+4,8	16 726
-10,0			20,3	-2,2	-36,6	-38,0			57,3	-8,9	+17,4	+7,1	

manjše, kot pri višinskih kmetijah: velike so bile na Dobroveljski planoti (35 ha), ne mnogo manjše na sončni strani Zadrečke doline (34 ha), najmanjše pa na senčni strani Zadrečke doline (28 ha). Tudi dolinske kmetije so bile v poprečku največje v zaledju Ljubnega, (23,60 ha, v dolini Ljubnice in Savinje), medtem ko so merile v Zadrečki dolini 16,68 ha.

Do leta 1960 se je povsod zmanjšala poprečna velikost obravnavanih kmetij za dobrih 5 ha, od 34,88 ha na 29,58 ha, v dobršni meri zaradi odvzema zemlje velikim kmetom po agrarni reformi, nekaj pa tudi zaradi odprodaje zemljišč osiromašenih kmetov neagrarcem, predvsem lesnim trgovcem, kar je zavzelo velik obseg v obdobju med obema svetovnima vojnama. Ne preseneča, da je bilo med letoma 1825 in 1960 največje nazadovanje pri višinskih kmetijah (za 10,79 ha), precej manjše pri vmesnih (za 3,83 ha), medtem ko se je dolinskim kmetijam v poprečku posest celo povečala za 67 arov. Agrarna reforma je zajela največ višinskih kmetov, ki so bili med največjimi v pokra-

jini, je pa bilo med njimi tudi precej takih, ki so iz raznih vzrokov odprodali dele svojega posestva. Najbolj se je to odrazilo v zaledju Ljubnega, kjer se je višinskim kmetom zmanjšala posest v poprečku kar za 18,43 ha, na obeh straneh Zadrecke doline za okrog 13,50 ha, na Dobroveljski planoti pa je ostala skoraj nespremenjena. Preseneča jugovzhodno in južno predgorje Golt, kjer se je posest hribovskih kmetov med letoma 1825 in 1960 zvečala poprečno za 2 ha. Zvečanje gre predvsem na račun Šmihela, kjer so v tem razdobju razdelili kmetom obsežni kompleks srenjskih pašnikov in deloma tudi gozdov na Golteh; kljub odvzemu zemlje po agrarni reformi nekaterim kmetom v Šmihelu kaže omenjeno razdobje tamkaj narast posesti za 6,05 ha, t. j. za 20 % (v celoti od 791 na 949 ha).

Za pregled posestne strukture obravnavanih kmetij sem se poslužil podatkov iz leta 1825 in za novejši čas iz leta 1960, ko je bil izvršen individualni popis kmečkih gospodarstev. Velikost posesti sem razdelil na pet kategorij (glej tabelo 15).

Tudi med obravnavanimi hribovskimi kmetijami je največ takih, ki imajo posest manjšo od 25 ha. Prevladujejo v južnem in jugovzhodnem predgorju Golt (Poljane, Globoko, Jazbine, Brezje in Lepa njiva), pri spodnjih kmetijah na pobočjih Zadrecke doline in v večjem delu Dobroveljske planote. V poprečku je imelo leta 1825 41,7 % teh kmetij le 17,3 % celokupne zemlje, podobno tudi leta 1960. Znatno na boljšem so kmetije s posestjo 25—50 ha, ki jih je bilo leta 1825 približno enako število kot tistih z manj kot 25 ha, so pa imeli zato v poprečku veliko več zemlje (39,5 % kmetij je imelo 40,5 % vse zemlje). Med temi so bile na najboljšem vmesne kmetije, zlasti na senčni strani Zadrecke doline in vse dolinske kmetije. Kmetij s posestjo med 50 in 75 ha je bilo veliko manj (leta 1825 jih je bilo v vsej pokrajini 12,7 %), a so imele precej zemlje (leta 1825 21,8 % vse zemlje). Največ jih je bilo med višinskimi kmetijami Dobroveljske planote (26,3 % kmetij je imelo 51 % zemlje), medtem ko jih je bilo med tamkajšnjimi vmesnimi kmetijami manj (18,7 % z 32,3 % vse zemlje). Dolinske kmetije so bile leta 1825 vse manjše od 50 ha.

Kmetij, ki so imele posest večjo od 75 ha, tudi leta 1825 ni bilo veliko (25 ali 6,1 %). Največ jih je bilo v zaledju Ljubnega (13), od tega med višinskimi 10, druge pa predvsem na sončni strani Zadrecke doline (5) in na Dobroveljski planoti (3). Kljub relativno majhnemu številu teh kmetij je bila njihova posest velika, saj je odpadlo nanje kar 20,4 % vsega zemljišča obravnavanih kmetij (med višinskimi kmetijami je imelo 17,4 % takih kmetov kar 36,4 % zemljišča, med vmesnimi pa 3,3 % kmetov 12,2 % zemljišča). Samo v zaledju Ljubnega je bilo med višinskimi kmetijami 24,4 % kmetij s posestjo nad 75 ha; v svojih rokah so imele kar 46,2 % vse zemlje (vmesne 5,6 % : 19,9 %).

Kmetij, večjih od 100 ha, je bilo 10 (2,4 %), imele so pa 11,7 % zemlje vseh obravnavanih kmetij. Šest jih je bilo med višinskimi kmetijami (5,8 %, ki so imele 20,8 % zemljišča), od tega 3 v zaledju Ljub-

Tabela 15

Posestna struktura leta 1825 in 1960 v %/o

	Leto	Nad 100 ha		75—100 ha		50—75 ha		25—50 ha		Pod 25 ha	
		kmetije	zem- ljišča	kmetije	zem- ljišča	kmetije	zem- ljišča	kmetije	zem- ljišča	kmetije	zem- ljišča
Višinske kmetije	1825	5,8	20,8	9,6	15,8	21,2	25,9	39,4	29,6	24,0	7,9
	1960	—	—	2,8	5,6	29,6	45,3	37,0	35,0	30,6	14,1
Zaledje Ljubnega	1825	7,3	24,9	17,1	21,3	26,8	25,8	41,5	25,7	7,3	2,3
	1960	—	—	7,1	12,1	33,4	43,8	45,2	38,2	14,3	5,9
JV in J predgorje Golt	1825	5,9	19,4	5,9	10,6	11,8	16,6	58,7	46,1	17,7	7,3
	1960	—	—	—	—	53,0	68,5	23,5	21,7	23,5	9,8
Sončna stran Zadrečke dol.	1825	6,3	18,3	6,3	13,6	18,7	24,6	31,2	27,1	37,5	16,4
	1960	—	—	—	—	11,8	24,0	41,2	45,0	47,0	31,0
Senčna stran Zadrečke dol.	1825	9,1	30,2	—	—	9,1	11,3	45,4	41,2	36,4	17,3
	1960	—	—	—	—	16,6	31,2	33,4	39,6	50,0	29,2
Dobroveljska planota	1825	—	—	5,3	13,3	26,3	51,0	21,1	20,2	47,3	15,6
	1960	—	—	—	—	25,0	46,7	30,0	31,2	45,0	22,1
Vmesne kmetije	1825	1,5	7,1	1,8	5,1	11,1	20,9	40,6	46,1	45,0	20,8
	1960	—	—	—	—	11,0	23,9	39,2	49,7	49,8	26,4
Zaledje Ljubnega	1825	3,7	15,8	1,9	4,1	14,8	23,3	42,6	42,1	37,0	14,7
	1960	—	—	—	—	15,5	28,3	50,0	56,1	34,5	15,6
JV in J predgorje Golt	1825	1,3	8,9	—	—	5,1	12,4	31,6	43,2	62,0	35,5
	1960	—	—	—	—	7,6	20,2	24,0	33,7	68,4	46,1
Sončna stran Zadrečke dol.	1825	1,6	5,7	3,3	8,1	14,7	25,0	44,3	46,9	36,1	14,3
	1960	—	—	—	—	10,9	23,4	43,8	56,4	45,3	20,2
Senčna stran Zadrečke dol.	1825	—	—	—	—	—	—	58,6	75,3	41,4	24,7
	1960	—	—	—	—	3,2	6,0	61,3	74,4	35,5	19,6
Dobroveljska planota	1825	—	—	4,2	10,5	18,7	32,3	37,5	39,0	39,6	18,2
	1960	—	—	—	—	16,3	34,5	30,6	39,0	53,1	26,5
Dolinske kmetije	1825	—	—	—	—	—	—	30,3	53,7	69,7	46,3
	1960	—	—	—	—	2,9	7,3	29,4	44,0	67,7	48,7
Zaledje Ljubnega	1825	—	—	—	—	—	—	46,6	68,0	53,4	32,0
	1960	—	—	—	—	—	—	43,7	61,6	56,3	38,4
Zadrečka dolina	1825	—	—	—	—	—	—	16,7	36,9	83,3	63,1
	1960	—	—	—	—	5,6	15,5	16,7	24,4	77,7	60,1
Celotna pokrajina	1825	2,4	11,7	3,7	8,7	12,7	21,8	39,5	40,5	41,7	17,3
	1960	—	—	0,7	1,9	15,1	30,1	37,8	44,6	46,4	23,4

Sl. 3. Samotne hribovske kmetije v Tirosku na južnem pobočju pogorja Kranjske rebri

nega, 4 med vmesnimi (2 v zaledju Ljubnega), t. j. 1,5 % s 7,1 % zemljišča vmesnih kmetij.

Do leta 1960 se je posestna struktura precej spremenila. Agrarna reforma je skupino nad 100 ha odpravila, in tudi 75—100 ha zemlje imajo le redki kmetje; šest jih je in vsi so med višinskimi v zaledju Ljubnega (2,8 % višinskih kmetij), imajo pa 5,6 % zemljišča višinskih kmetij (v zaledju Ljubnega je razmerje 7,1 % : 12,1 %), medtem ko je ta skupina kmetij v razmerju s celoto neznatna (0,7 % : 1,9 %). Drobljenje posesti, ki je bilo močno zlasti v povojnih letih, se kaže v zadnjih dveh kategorijah, saj je kmetij s 25 do 50 ha 37,8 % vseh kmetij (leta 1825 39,5 %), zemlje pa imajo 44,6 % (leta 1825 40,5 %); v skupino pod 25 ha pade 46,4 % kmetij, ki imajo 23,4 % vsega zemljišča (leta 1825 41,7 % : 17,3 %). Kako je agrarna reforma zmanjšala posest, se pozna pri skupini 50—75 ha, saj je bilo takih kmetij leta 1960 15,1 %, ki so imele 30,1 % zemljišča (leta 1825 12,7 % : 21,8 %). V celem je učinek agrarne reforme na posestno strukturo najbolj opazen pri višinskih kmetijah skupine 50—75 ha, kjer se je delež kmetij te zemljiške skupine dvignil v primerjavi z letom 1825 od 21,2 % na 29,6 %, delež zemljišča, ki ga imajo te kmetije, pa od 25,9 % na 45,3 %. Razen agrarne reforme pa je na dvig vplivala, kot že omenjeno, tudi razdelitev srenjske zemlje na Golteh šmihelskim kmetom.

Od 34,88 ha, kolikor je bila leta 1825 poprečna velikost kmetije v preučevani pokrajini, je odpadlo na njive z vrtovi 12,53 % (4,37 ha).

na travnike in sadovnjake 8,28 % (2,89 ha), na pašnike s planinami 15,47 % (5,40 ha) in na gozdove 63,65 % ali povprečno 22,20 ha na kmetijo. Najvišji delež njiv in vrtov (17,94 %) od skupne površine so imele dolinske kmetije, vmesne so imele 13,32 % in višinske 10,41 %, čeprav so bile po površini glede na celotno posest na prvem mestu (5,35 ha). Največ njivskih površin je bilo na višinskih kmetijah jugovzhodnega in južnega predgorja Golt (6,05 ha), kar gre predvsem na račun Šmihela, kjer je znašal povprečni obseg njiv na kmetijo 6,31 ha. Nekaj manj jih je bilo na višinskih kmetijah v zaledju Ljubnega (5,81 ha), nadpovprečno pa še pri višinskih in vmesnih kmetijah na obeh straneh Zadrečke doline in na vmesnih kmetijah zaledja Ljubnega. Globoko pod poprečkom je bila površina njiv na Dobroveljski planoti in le nekaj večja na vmesnih kmetijah jugovzhodnega in južnega predgorja Golt.

K njivam sem štel tudi t. im. »Rottacker«, to so njive na krčevinah (rovti, lazi, požari), ki so na višinskih kmetijah zavzemale 16,87 % vseh njiv, pri vmesnih 17,30 %, a pri dolinskih le 4,22 %. Njive na krčevinah so gotovo služile istim namenom kot prave njive, morali pa so biti kriteriji pri ločevanju obeh tipov njiv različni, domnevno odvisni od snemalcev zemljišča na samem terenu. To sklepam iz dejstva, da je bilo pri hribovskih kmetijah v eni katastrski občini zaznamovanih veliko njiv na krčevini, pri sosednji katastrski občini, ki ima isti značaj in skoraj enako lego, pa jih je bilo zelo malo ali celo nič. Težko je namreč verjeti, da v vsem porečju Ljubnice ni bilo nobene njive na krčevini, v bližnji Savini pa veliko, kakor tudi ne, da sta bila skoraj brez njih Šmiklavž in Šentlenart, medtem ko jih je bilo v sosednjem Tirosku zelo veliko. Eventualna posredna metoda sklepanja o procesu krčenja gozda v korist obdelovalne zemlje glede na obseg njiv na krčevinah v času nastanka franciscejskega katastra je zato dvomljiva. Med kmetijami, zlasti višinskimi, je bilo nekaj takih, ki so imele tudi preko 10 ha njiv skupaj z njivami na krčevini (Repelšak 13,57 ha, Goršek 10,77 ha, Atelšek 10,30 ha); to velja tudi za tri vmesne (Suhovršnik 12,20 ha, Rženičnik 12,83 ha, Sedlšak 10,40 ha). Številne pa so bile hribovske kmetije, ki so imele med 5 in 10 ha njiv; med njimi so tako višinske kot vmesne, največ v zaledju Ljubnega in v Šmihelu, deloma pa tudi v Šentlenartu in v Šentflorijanu.

Relativno največ travnikov, skupaj s sadovnjaki (teh je bilo malo), so imele dolinske kmetije, med hribovskimi pa vmesne kmetije (8,5 % oziroma 2,64 ha na kmetijo), medtem ko so imele višinske kmetije le 6,82 % travnikov, a glede na večjo skupno površino so to le obsežne površine za kmetijo (3,38 ha), več od poprečka za vso pokrajino (2,89 ha.) Med višinskimi kmetijami so imele daleč največji delež travnikov kmetije na senčni strani Zadrečke doline (10,85 % oziroma 4,64 ha) in tudi vmesne kmetije v tem delu Zadrečke doline visoko presegajo poprečke (11,52 % ali 3,23 ha). Senčna stran Zadrečke doline je še danes najugodnejša za živinorejo. To ji omogočajo obsežni travniki s sočno travo na apneniških, lapornatih in ilovnatih tleh. Tudi

na sončni strani Zadrebke doline, zlasti pri vmesnih kmetijah, je bilo leta 1825 nadpovprečno veliko travnikov, enako na vmesnih kmetijah Dobroveljske planote in na jugovzhodnem in južnem predgorju Golt, povsod drugod pa je bil delež travnikov pod poprečkom.

Tudi delež pašnikov od celotne površine je bil v poprečku največji pri dolinskih kmetijah (25,39 %, v vsej preučevani pokrajini 15,47 %); ni pa bilo tako z absolutnim obsegom pašniških površin (5,03 ha), ki je bil manjši od poprečka za vso pokrajino (5,40 ha). Visok odstotek pašnikov pri dolinskih kmetijah gre na račun kmetij v zaledju Ljubnega (38,05 % ali 8,97 ha), medtem ko so imele podobne kmetije v Zadrebki dolini veliko manj pašnikov, kot poprečno vsa pokrajina. Tudi med hribovskimi kmetijami so bile s pašniki na najboljšem kmetije v zaledju Ljubnega, predvsem v Savini in v Šemprimožu, kjer so imele tudi po več deset ha pašnikov, v čemer se dobro kaže alpski značaj pokrajine z ekstenzivno živinorejo: višinske 15,93 ha ali 24,88 % in vmesne 10,83 ha ali 28,83 % (popreček za višinske 8,98 ha ali 18,13 % in za vmesne 4,04 ha ali 13,10 %). Veliko pašnikov izkazuje tudi popreček za višinske in vmesne kmetije na sončni strani Zadrebke doline; ni pa tam realen, ker gre pri višinskih kmetijah na račun največjega tamkajšnjega kmeta Encija, ki je imel kar 87 ha pašnikov, pri vmesnih pa prav tako na račun največjega med njimi Suhovršnika, kjer so namerili 57,85 ha pašnikov, a tudi 32 ha gozda. Skoraj vsi drugi kmetije, tako višinski kot vmesni, so imeli daleč podpoprečne pašniške površine. Leta 1825 pa niso šteli k pašnikom samo čistih pašnikov, marveč tudi take, ki so bili porasli z grmovjem in redkim drevjem; prav teh pa so imele največ tiste višinske kmetije, ki so po površini pašnikov prednjačile pred drugimi. Take kmetije so imele skoraj redno malo gozda. Videti je, da so bili v primerih redkega gozda z gozdno pašo, ki je bila takrat na hribovskih kmetijah prevladujoča oblika ekstenzivne živinoreje, kriteriji pri označevanju gozda oziroma pašnika neenotni in zato odvisni od popisovalcev. Kaže, da so večidel površine, na katerih je bila razvita gozdna paša, šteli med pašnike. V novejšem času so bili kriteriji obratni, zato tudi zaznamuje poznejši kataster tako močno zvečanje gozdnih površin. Vendar je verjetno res, da je bilo na področjih gozdne paše v zadnjih desetletjih drevje gostejše. Pravih čistih pašnikov pa tudi hribovske kmetije ob času franciscejskega katastra niso imele v poprečku več kot 2—3 ha. Temu ustrezno je bilo stanje na Dobroveljski planoti (izjema je Jegovnik na Čreti s 14,90 ha) in v velikem delu hribovskih kmetij porečja Drete. V Šmihelu srenjska paša na Golteh takrat še ni bila razdeljena med kmete, zato je imela večina kmetij malo pašnikov, toda čistih; nekateri so imeli tudi teh veliko, tako Verbuč 7,57 ha. Hriberšek 5,93 ha, Podforštnik 5,57 ha in Napotnik 4,73 ha. Veliko pašnikov so imeli tudi Sigoničnik (7,26 ha), Gostečnik (5,07 ha) in Šumečnik (4,48 ha) v Zg. Radegundi; tudi ti so bili skoraj v celoti brez drevja in grmovja.

Delež gozda na kmetijo je bil tudi leta 1825 velik, saj je odpadlo nanj v vsej pokrajini 63,65 % ali 22,14 ha. Največ gozda so imeli višin-

ski kmetije (32 ha ali 64,64 %), odstotno nekaj več (64,87 %), a po površini manj (20,13 ha) vmesne kmetije, veliko manj pa dolinske (39,73 % ali 7,87 ha). Med hribovskimi kmetijami so prednjačile kmetije na Dobroveljski planoti, saj je tam odpadlo v poprečku na gozdove več kot 75 % površine vse kmečke zemlje (višinske kmetije 75,83 % ali 24 ha, vmesne kmetije 79,63 % ali 27,46 ha gozda). Blizu 70 % gozda so imele kmetije na jugovzhodnem in južnem predgorju Golt (višinske 69,75 % ali 29,70 ha in vmesne 67,56 % ali 15,60 ha) ter višinske kmetije na obeh straneh Zadrečke doline (okrog 67 % oziroma 29 ha) in ne mnogo manj vmesne kmetije v pobočjih Zadrečke doline (na sončni strani 64,20 % ali 21,84 ha in na senčni strani 63,89 % ali 17,88 ha). Daleč največ gozda med vsemi kmeti v obravnavani pokrajini je imel leta 1825 Atelšek v Podplanini (245,20 ha ali 87,5 % vse zemlje), več kot 100 ha pa so imeli še tile kmetije: med višinskimi Visočnik (172,60 ha) in Repelšak (165,50 ha) v Teru, Srnak (122,65 ha) v Šentlenartu, Goličnik (118,20 ha) na južni rebri Golt in Toman (104,30 ha) v Tirosku; med vmesnimi Jezernik (163,20 ha) v Teru, Konečnik (149 ha) v Šmihelu in Krumpačnik (110,75 ha) v Podplanini.¹⁴ To so bili skrajni primeri, vendar je bilo precej tudi takih, ki so imeli gozdov nad 50 ha. Največ jih je bilo v območju Dobroveljske planote (Uratnik 82,45 ha, Covnik 71,35 ha, Destovnik 69,70 ha, Završnik 64,15 ha, Turnšek 64,20 ha, Strojansšek 54,50 ha, Tiršek 54,25 ha, Kokovnik 51,48 ha, Jug 50,40 ha in Ramšak 49,60 ha) in v Šentlenartu (Lamprečnik 68,60 ha, Vodušek 68,30 ha, Sp. Brezovnik 50,02 ha), dalje Globočnik 64,80 ha, Gril 59 ha in Tiršek 54,75 ha v Teru, Lojen 61,60 ha v Podplanini, Pustoslemšek 59,67 ha v Šentflorijanu ter Verbuč 56,40 ha in Zlebnik 52,15 ha v Šmihelu. Večje gozdove od poprečka za vso preučevano pokrajino so imele kmetije v tistih pokrajinah, ki imajo najbolj alpske poteze, to so vse zgornje višinske kmetije, med vmesnimi kmetijami pa predvsem imenovane na Dobroveljski planoti; druge vmesne kmetije pa imajo poprečno manj gozda, kot ga izkazuje popreček za vso pokrajino. Še najbližje so poprečku kmetije na sončni strani Zadrečke doline, najbolj pod njim pa so kmetije na južnem in jugovzhodnem predgorju Golt, zlasti v Poljanah, v Žekovcu, v Globokem, v Brezju ter v delu Lepe njive, kjer je bilo gozda manj kot 10 ha na kmetijo — torej kmetije v nižjih delih pobočij ali že na prehodu v dolino. S tem se sklada dejstvo, da imajo najmanj gozda dolinske kmetije (7,87 ha ali 39,73 %, od tega v zaledju Ljubnega 8,07 ha ali 34,20 % in v Zadrečki dolini 7,72 ha ali 46,25 %).

Za rast gozdnega drevja so v vsej pokrajini tla zelo ugodna, prija pa mu tudi dokaj vlažna in zmerno topla klima. Da je bilo in je še

¹⁴ Večina teh kmetij je še danes med največjimi in najmočnejšimi v pokrajini. Tri od njih (Atelšek, Goličnik in Krumpačnik) so imele tudi preko 10 ha pašnikov, ostale pod 3 ha, dve celo manj kot 1 ha; skoraj vse pa so imele veliko travnikov (najmanj Konečnik, 2,70 ha in največ Toman, 23,50 ha), kar je bilo dovolj za vzrejo številne živine, ki so jo imele v tistih časih kmetije. Gozdov z gozdno pašo verjetno niti niso potrebovale in so zato njihove gozdne površine realne.

danes na nižjih in dolinskih kmetijah toliko manj gozda, je vzrok v milejši klimi, ki ni ugodna samo za gozdarstvo in živinorejo, marveč tudi že za poljedelstvo in ponekod (Lepa njiva) tudi za sadjarstvo.

Nerodovitne površine je v obravnavani pokrajini malo, zato je za leto 1825 nisem izpisoval. Vanjo je bilo šteto zemljišče, ki so ga zavzemale zgradbe in pota, dalje nekaj močvirnega sveta v povirju Mačkovce na soliflukcijski pobočni ilovici, medtem ko drugega nerodovitega sveta kmetije niso imele; peči na južni strani Golt niso pripadale kmetom, ampak gornjegrajski gosposčini, do holocenske ravnice Savinje in Ljubnice pa posest hribovskih kmetov ni segla.

Posebej zanimivi so v obravnavani pokrajini vinogradi, ki jih pri hribovskih kmetih izkazuje franciscejski kataster. Kljub temu, da jih ni bilo veliko (vsega 9,47 ha), kažejo na značilno avtarkijo takratnega hribovskega kmetovanja, katere ostanki se še danes na marsikateri kmetiji držijo, obenem pa so nam kažipot za ugotavljanje mikroklimatskih razmer. Ni dvoma, da so za dobro pijačo izrabili tudi hribovski kmetje vsa možna, na izrazito sončno stran nagnjena in petrografsko ugodna zemljišča, na katerih lahko že uspeva vinska trta.

Skoraj vse vinograde so imele vmesne kmetije (9,42 ha); le preostalih 4,6 arov je odpadlo na dolinskega kmeta Šveгла v Teru pri Ljubnem. Največ vinogradov je bilo v jugovzhodnem in južnem prigorju Golt (5,72 ha) in sicer večidel na kmetijah v Lepi njivi in v Poljanah ter pri nekaterih v Trnavčah, v Brezju in v Žekovcu. Najviše so segli do spodnjih kmetij v Šmihelu (Lesjak, 5,2 ara, Ramšak, 13 arov, Reberšak, 6,3 ara), bili so pa na najbolj nagnjenih površinah ob kmetijah. Preseneča, da je bilo razmeroma precej vinogradov tudi na Dobroveljski planoti (2,74 ha), še bolj pa to, da so jih imeli, čeprav ne veliko (91 arov), skoraj vsi kmetje na Mozirskem Dobrovlju, medtem ko je imel v Dobrovski vasi vinograd (4,6 arov) samo Vrhovnik. Na Mozirskem Dobrovlju so bile zaplate vinogradov predvsem na vzhodni strani keratofirskega grebena, to je na strmih, močno proti soncu nagnjenih tleh. Največje vinogradniške površine v območju Dobroveljske planote so pripadle spodnjim kmetijam na vzhodnem pobočju planote (Dolar 9 arov, Turnšek 57 arov, Orešnik 6,3 ara, Strojanshek 40 arov, Hlastej 57 arov, Kreč 4,1 ar, Jerin 5 arov), ki imajo veliko sonca in ugoden naklon zemljišča; še danes imajo med vsemi obravnavanimi kmetijami vinograde, čeprav skromne, samo nekatere kmetije v tem delu planote (Metovžak 15 arov, Dolar 9 arov, Turnšek 29 arov, Strojanshek 8 arov in Hlastej 11 arov), medtem ko so povsod drugod opuščeni in spremenjeni v druge kulture, največ v travnike.

Splošni gospodarski razvoj med letoma 1825 in 1960 tudi v obravnavani pokrajini ni bil izjemen. Kot smo ugotavljali za Solčavsko in Lučko pokrajino,¹⁵ tako se je tudi tu izvršila sprememba iz poljedelško-živinorejskega načina gospodarstva v gozdarstvo, medtem ko je stopila živinoreja na drugo in poljedelstvo na tretje mesto. Pomembnejšo

¹⁵ Meze, Samotne kmetije na Solčavskem, str. 244 sl.; Meze, Samotne kmetije v Lučki pokrajini, str. 207 sl.

vlogo je začela dobivati živinoreja na nekaterih hribovskih kmetijah šele v novejšem času, je pa kljub temu na večini med njimi danes gozdarstvo še vedno daleč najvažnejša panoga.

Gospodarski premiki se odražajo tudi v spremembah med površinami zemljiških kategorij, kar kaže tabela 13.¹⁶ V celoti je padel delež njiv v vsej pokrajini, v odnosu do vse posesti za 3,19 %, glede na same njive pa za 36,4 %, travniki so ostali v približno istih mejah, delež pašnikov se je glede na celotno posest zmanjšal za 1,4 %, gozdovi pa so se zvečali za 1,8 %.¹⁷ Tak je popreček, medtem ko so razlike med posameznimi predeli ponekod zelo občutne. V Šmihelu npr. se je med letoma 1825 in 1960 zvečala iz že znanih razlogov pašniška površina za 208 % (od 3,02 ha poprečno na kmetijo na 9,26 ha); razmere v Šmihelu imajo odločilen vpliv na številčni prikaz pašniškega razmerja med omenjenima letoma v vsem južnem in jugovzhodnem predgorju Golt pri obeh skupinah kmetij. Višinskim kmetijam so se v vsej pokrajini zmanjšale njive za 48 %, največ v zaledju Ljubnega in na Dobroveljski planoti (51,6 oziroma 50 %), vmesnim pa za 33 % (največ na senčni strani Zadrečke doline, 50 %, in najmanj na jugovzhodnem in južnem predgorju Golt, 24,3 %). Pri travnikih je omebe vredna med višinskimi kmetijami senčna stran Zadrečke doline, kjer so se zmanjšali za 59,2 %, medtem ko so na hribovskih kmetijah južnega in jugovzhodnega predgorja Golt ter na vmesnih kmetijah Dobroveljske planote narasli za okrog 10 %.

Nekoliko drugačno sliko nam kažejo podatki o razvoju zemljiških kategorij v odnosu na celotno površino v okviru katastrskih občin (tabela 14). Ta slika pa je glede na podatke o razvoju zemljiških kategorij na obravnavanih kmetijah v toliko nepopolna, ker je tu obseženo zemljišče celotnih katastrskih občin, ki zajemajo poleg hribovitega sveta tudi doline ali nižje obrobno gričevje (Šmartno, Kokarje, Loke, Brezje, Lepa njiva, Jeronim, Poljane). Kljub temu je primerjava med obema tabelama zanimiva, ker je mogoče primerjati stanje iz leta 1825 z letom 1900, to pa z letom 1956, ko imamo po posameznih katastrskih občinah podatke kmetijske statistike.¹⁸

Primerjajoč sliko obravnavane pokrajine s celotno Gornjo Savinjsko dolino vidimo, da so bile tendence spreminjanja zemljiških kategorij v glavnem enake. Očitnejša sprememba je le med letoma 1825

¹⁶ V tabeli je prikazana poprečna velikost posesti in posameznih zemljiških kategorij leta 1825 in 1960. Na osnovi teh podatkov je mogoče izračunati delež posameznih zemljiških kategorij v odnosu do poprečne skupne površine kmetij in razvoj med omenjenima letoma.

¹⁷ Majhno zvečanje gozda leta 1960 gre na račun agrarne reforme, ki je velikim kmetom odvzela predvsem gozd in le deloma tudi pašnike, a teh zelo malo; primerjava pašniških površin med leti 1825 in 1960 je zato mogoča. Ni pa agrarna reforma okrnila obdelovalnih površin, zato je primerjava teh za leta 1825 in 1960 popolnoma izvedljiva, tako glede absolutnih kot relativnih števil.

¹⁸ Podrobnejši pregled razvoja posameznih zemljiških kategorij v okviru katastrskih občin za vso Gornjo Savinjsko dolino glej v: Drago Meze Še nekaj geografskih drobcev . . ., str. 22 sl.

in 1900 pri pašnikih, ki so v obravnavani pokrajini narasli za 29,7 % (ob istočasnem zmanjšanju gozdov), v GSD pa so se zmanjšali za 2,2 %. Zvečanje gre predvsem na račun katastrskih občin Sv. Primož, Savina, Lepa njiva, Sv. Lenart, Sv. Florijan, Šmartno ob Dreti in Kokarje. Zdi se pa, kot že omenjeno, da to niso bile toliko dejanske spremembe kulture kot različni kriteriji, ki so jih imeli posamezni popisovalci pri opredeljevanju gozda in pašnika z drevjem v primeru t. im. gozdne paše. Tudi njive z vrtovi so se med letom 1825 in 1960 v obravnavani pokrajini bolj zvečale (6,9 %), kot kaže popreček za GSD (2,4 %), to predvsem v katastrskih občinah Šmartno, Savina in Brezje.

GOSPODARSTVO

Urbar gornjegrajske posesti iz leta 1426

Vpogled v gospodarske razmere velikega dela obravnavane pokrajine seže daleč nazaj, v prvo četrtino 15. stoletja. Omogoča ga urbar gornjegrajske posesti iz leta 1426, ki ga je iz gospodarskosocialnega gledišča obdelal Ferdo Gestrin;¹⁹ v urbarju nista zajeti Mozirska kotlina z obrobjem in skoraj celotna Dobroveljska planota, kar vse je bilo takrat v lasti celjskih grofov. Iz Gestrinove študije povzemam sledeče.

Na podlagi naturalnih podložniških dajatev je videti, da »je bila živinoreja zelo razvita v uradih Tirovsek,^{19a} Posavinje, Zadretje, Ljubenska gora in Luče« (c. d., str. 503), in prav prvi štirje uradi zajemajo veliki del področja hribovskih kmetij v obravnavani pokrajini. »Dajatve v živini se javljajo predvsem v predelih, kjer prevladujejo samotne kmetije. V glavnem se je redila drobnica in govedo, manj prašiči« (c. d., str. 503).

Na velik pomen živinoreje kažejo t. im. švajge, to je »tiste kmetije, ki so bile po navadi na gornji meji žita in so se v glavnem ukvarjale z živinorejo. Švajge — planinske kmetije so nastajale v 12.—15. stoletju, potem ko so bile doline že gosto naseljene. Ustanavljale so se na novo ali pa so se že obstoječe kmetije spremenile v planinske« (c. d., str. 482). Po urbarju so bile švajge v uradu Tirovsek (30 po številu). Na Gornjegrajskem sta bili dve vrsti planinskih kmetij: 1. planinske kmetije, »ki so gojile govedo in odrajtovale po 300 kosov krovjega sira« in 2. »kmetije, ki so gojile večji del ali izključno samo ovce ter dajale

¹⁹ Ferdo Gestrin, *Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju leta 1426*. Zgodovinski časopis VI—VII/1952—1953, »Kosov zbornik«, str. 473—514. Obravnavana pokrajina je bila zajeta v uradih: Ljubenska gora, Tirovsek, Posavinje, Zadretje in Braslovče.

^{19a} V urbarju je Tirosek, kot je danes zanj ljudska in uradna raba, imenovan Tirovsek; kadar bo v tej zvezi imenovan, ga bom tudi jaz tako pisal, sicer pa Tirosek, kakor je pravilno danes.

isto količino ovčjega sira« (c. d. str. 482). Po letu 1500 se planinske kmetije v urbarjih vedno redkeje omenjajo, »bodisi da so se opuščale, bodisi da so se naturalne dajatve spremenile v denarne« (c. d. str. 483).

Tudi v obravnavani pokrajini je moralo biti, kot smo zapisali za Lučko pokrajino,²⁰ ovčarstvo močno razvito, saj so bile ovce skupaj z jagnjeti pri dajatvah številno zastopane; vsa hribovska naselja so jih morala odšteti 235, od tega samo v uradu Ljubenska gora (t. j. zaledje Ljubnega) 115. »Vsak podložnik je odrajtoval po 1 ovco ali jagnje ali oboje skupaj... Po dve ovci so plačevali redki kmetje« (c. d., str. 503, 504). Tudi kokošjereja je morala biti dokaj dobro razvita, kar kažejo dajatve jajc in piščancev; samo v uradu Ljubenska gora je bilo oddanih 182 piščancev in 962 jajc.

O stanju poljedelstva urbar ne pove veliko. Žitnih dajatev so imeli hribovske kmetje malo. Kolikor jih je bilo, so bile le za oves in rž, medtem ko so skromne dajatve v pšenici zabeležene le v Rovtu (v urbarju »kmetije ob Volažnici«; c. d., str. 491). V zaledju Ljubnega, t. j. v uradu Ljubenska gora, pa žitnih dajatev sploh ni bilo.

Zanimive so omembe treh valjalnic domačega sukna v obravnavani pokrajini: dve v Gornjem gradu in ena v Volovleku.²¹ »To nam, poleg dajatev v blagu, ki se javljajo v Šmiklavžu in Mačkinem kotu, kaže, da je bilo tkanje sukna v Savinjski in Zadrecki dolini že v srednjem veku precej razvito. Ta domača obrt se je nato obdržala do začetka našega stoletja« (c. d., str. 483).

V uradu Tirosek in v Gornjem gradu se omenjata žagi, ki sta pa bili edini na vsem ozemlju Gornjegrajskih. Izraba lesa je bila takrat skromna. Številne žage na Savinji in Dreti so bile postavljene šele kasneje, in to največ v obdobju intenzivnega splavarstva na obeh rekah, ki pa se je začelo uveljavljati šele mnogo kasneje.

Mlinov je bilo v obravnavani pokrajini v obsegu gornjegrajske posesti 16, a to na celotnem in ne samo na hribovskem ozemlju. Zdi se pa, da so bili mlini ob večjih vodah, saj sta bila npr. na obsežnem ozemlju povirja Drete nad Gornjim gradom samo dva, eden več v zaledju Ljubnega, medtem ko jih je bilo v uradu Posavinje 6, v uradu Zadretje pa 4. Po razširjenosti in številu mlinov ne moremo govoriti o intenzivnosti pridelovanja žit, lahko si pa mislimo, da je bila zaradi majhnega števila mlinov v hribovitem svetu pot žita do njih težavna in dolga, še težavnejša pa pot moke nazaj h kmetijam.

²⁰ Meze, Samotne kmetije..., str. 207, 208.

²¹ Ime Volovlek se tu ne nanaša na sedlo med Podvolovlekom in dolino potoka Volovlek, ki se steka v Črno v Smrečju, marveč je s tem imenom označena skupina 9 hribovskih kmetij v povirju Drete z jedrom okrog kmetov Volovšek in obeh Zavolovškov (zgornji in spodnji). Pri obravnavanju samotnih kmetij v Lučki pokrajini me je zavedlo, da sem pomotoma stavil to valjalnico sukna v Podvolovlek (Meze, c. d., str. 208).

Živinoreja

Prve podatke o živinskem fondu v obravnavani pokrajini imamo od Schmutza.²² Vsaj kar se števila goveje živine tiče, jim sicer ne moremo verjeti, kar pa ne velja samo za našo pokrajino, marveč na splošno; glede na stanje iz leta 1910, ko obstajajo zanesljivi podatki o staležu živine, so razlike tako občutne, da niso verjetne, saj so številke Schmutza pri goveji živini nižje za več kot 100 %. Verjetnejše so številke o stanju ovc in konj, medtem ko za prašiče Schmutz nima podatkov.

Schmutz ima podatke o številčnem stanju živine po naseljih, za leto 1910 kot tudi za kasnejša štetja pa so dane le številke za celotne občine ali celo za še večje teritorialne enote. Vemo pa, da se je v zadnjem stoletju menjavalo tudi ozemlje posameznih občin. Za študij manjših teritorialnih enot, kakršne so naše, je zato nemogoče podati s številkami podkrepjen razvoj živinoreje; zato se bomo morali za preteklost zadovoljiti le s splošnimi ugotovitvami, podrobno stanje živinoreje na hribovskih kmetijah pa bomo lahko prikazali le za naj-novejši čas.

Za preteklost so zanimivi podatki o živinskem fondu, ki jih je zbral I. Orožen za urad Tirovsek, in jih navaja tudi Gestrin.²³ Gre za leti 1542 in 1910. Iz njih razberemo, da se je stalež živine do leta 1910 v splošnem zmanjšal (konj za 18,5 %, krav za 29 %, volov za 2,6 %, telet za 17,5 % in drobnice za 65 %!), zvečalo se je le število bikov (za 130 %, od 7 na 16) in prašičev (za 26,6 %). Ker je zajemal urad Tirovsek skoraj v celoti ozemlje, naseljeno s hribovskimi kmetijami, smemo okvirno prenesti tendence številčnega razvoja živinoreje za označeno razdobje tudi na druga področja hribovskih kmetij. Gestrin (c. d., str. 503) je mnenja, da gre porast števila prašičev pripisati dejstvu, »da so ovce, ki so poleg drugega dajale tudi zabelo, nadomestili z njimi, in da so prašiče začeli gojiti tudi na planinskih kmetijah, kjer jih prej niso«.

Zmanjševanje staleža živine se je v zadnjih 60 letih nadaljevalo tudi v naši pokrajini. Za koliko, ne vemo, ker manjkajo ustrezni podatki. Za primerjavo bom navedel podatke iz bližnje Lučke pokrajine,²⁴ ki je po naravnem okolju in posestnih razmerah močno podobna večjemu delu obravnavane pokrajine (zaledje Ljubnega, obrobje Zadrecke doline, jugovzhodno pobočje Golt). Domnevam, da je bilo zmanjšanje v celoti nekaj manjše kot v Lučki pokrajini, to pa zato, ker je v obravnavani pokrajini v celem več manjših kmetij kot v Lučki pokrajini, pri manjših kmetijah, na katerih je bilo v splošnem manj živine, pa tudi ni stalež živine toliko nazadoval. Zmanjšanje števila goved, zlasti volov, se je začelo šele po letu 1919, ko se je z državno mejo zaprla

²² Carl Schmutz, Historisch Topographisches Lexicon von Steiermark. Gratz 1822, I., II., III. in IV. del.

²³ F. Gestrin, c. d., str. 503.

²⁴ Meze, Samotne ..., str. 208 sl.

prosta pot izvozu v Avstrijo, kamor je šel do leta 1919 tudi iz naše pokrajine skoraj celoten izvoz pitalnih volov. Leta 1900 je imela kmetija v Lučki pokrajini povprečno 11,7 goved, 16,5 ovac in 4 prašiče. Do leta 1955 se je zmanjšalo število goveje živine za 43,2 % (na Solčavskem za 54,6 %, ²⁵ v vsej Gornji Savinjski dolini pa za 33,2 %). Avstrijsko tržišče je narekovalo opuščanje volov ob istočasnem višanju števila konj (za 280 %). Močno je nazadoval tudi stalež ovac (za 37,8 %, v GSD za 46,2 %), število prašičev pa je ostalo v glavnem neizpremenjeno (v GSD se je povečalo za 29,2 %, a to predvsem v dolinskih vaseh).

Kakšno je bilo leta 1960 številčno stanje živine na obravnavanih kmetijah, je videti v tabeli 16. Vseh goved je bilo 2587, od tega 35,8 % krav molznic in 14,7 % volov. Na kmetijo je prišlo v poprečku skoraj 6 goved, kar je razmeroma veliko (v Lučki pokrajini 4,6, na Solčavskem 5,1), od tega 2,1 kravi in povprečno en vol; v Lučki pokrajini je imela kmetija 2,3 krave, na Solčavskem pa 2,8. Največ goved so imele višinske kmetije (6,8 na kmetijo), od tega daleč največ tiste na jugovzhodnem pobočju Golt, kar gre v veliki meri na račun Šmihela (9,9) in deloma tudi Zgornje Radegunde (7,6); v vsem Šmihelu je imela hribovska kmetija povprečno 9,1 goved! Preseneča, da ima med višinskimi kmetijami močno podpoprečno število goved najbolj alpska pokrajina na obravnavanem ozemlju, to je zaledje Ljubnega, kjer je na kmetiji povprečno le 5,7 goved; med višinskimi kmetijami jih je manj samo na Dobroveljski planoti (4,7). Po 12 goved, kar je bilo leta 1960 največ na višinskih kmetijah, so imeli Hriberšek in Verbuč v Šmihelu, Keber in Šumečnik v Zg. Radegundi ter Enci v Šmiklavžu (Mačkin kot), po 11 pa Sp. Laznik in Toman v Tirosku, Napotnik in Plešnik v Šmihelu ter Leskovnik v Vel. Rovtu.

Na vmesnih kmetijah je živine manj, kot kaže popreček za vso pokrajino. Ker je teh kmetij zelo veliko, ne preseneča, da so med njimi glede na število glav goveje živine velike razlike. Največ goved, kar je bila obenem najvišja številka v pokrajini, je imel leta 1960 Mavrič v Šentflorijanu (15, od tega 4 krave in 4 vole, ostalo so bila teleta in bikci, torej v glavnem mesna goveja živina), temu sledita s po 13 Jesenik v Šmihelu in Medved v Jazbinah (tudi ta dva sta gojila predvsem mesno govejo živino). Po 12 so jih imeli Stenšek v Šentflorijanu, Podforštnik v Šmihelu, Lamprečnik v Šentlenartu in Ramšak v Teru, po 11 pa Sp. Grozdej in Rifelj v Tirosku, Lešnik v Šmiklavžu, Žlebnik in Naraločnik v Šmihelu, Srebočnik v Zg. Radegundi ter Ošterman in Sp. Brezovnik v Šentlenartu. Tudi med vmesnimi kmetijami so imele najmanj goved kmetije v zaledju Ljubnega in na Dobroveljski planoti, manj od poprečka pa še kmetije na senčni strani Zadrečke doline, medtem ko so imele kmetije na nasprotni strani doline visoko nadpoprečno število goved (6,7).

Danes o ovčarstvu kot pomembnejši veji živinoreje v naši pokrajini ne moremo govoriti, saj je bilo v njej leta 1960 samo 823 ovac;

²⁵ Meze, Samotne kmetije na Solčavskem, str. 246—247.

Tabela 16
Sadno drevje in živina leta 1960

	Jablane	Hruške	Cešplje in slive	Cešnje
<i>Višinske kmetije</i>				
Zaledje Ljubnega na kmetijo	833 19	643 15	405 9,4	11 0,3
JV in J predgorje Golt na kmetijo	516 32	389 24	106 6,6	70 4,4
Sončna stran Zadrečke doline na kmetijo	431 25	294 17	171 10	38 2,2
Senčna stran Zadrečke doline na kmetijo	289 24	250 21	52 4,3	24 2,0
Dobroveljska planota na kmetijo	301 15	270 13	41 2,5	109 5,4
Višinske kmetije — skupaj na kmetijo	2 370 22	1846 17	775 7,2	252 2,3
<i>Vmesne kmetije</i>				
Zaledje Ljubnega na kmetijo	2 151 38	1452 25	1256 22	165 2,9
JV in J predgorje Golt na kmetijo	6 025 76	1396 18	1015 13	534 7
Sončna stran Zadrečke doline na kmetijo	3 165 47	1479 22	717 11	148 2,2
Senčna stran Zadrečke doline na kmetijo	1 695 46	809 22	553 15	116 3,1
Dobroveljska planota na kmetijo	1 238 24	585 11	243 5	277 5,4
Vmesne kmetije — skupaj na kmetijo	14 274 49	5721 20	3784 13	1240 4,3
<i>Dolinske kmetije</i>				
Zaledje Ljubnega na kmetijo	972 51	370 22	126 7,4	15 0,9
Zadrečka dolina na kmetijo	1 161 64	388 22	120 6,7	19 1,1
Dolinske kmetije — skupaj na kmetijo	2 133 61	758 22	246 7	34 1
<i>Celotna pokrajina</i>				
na kmetijo	18 777 43	8325 19	4805 11	1526 3,5

Orehi	Konji	Govedo (skupaj)	Krave molz- nice	Voli	Ovce	Prašiči	Kokoši
121 2,8	51 1,2	244 5,7	101 2,3	20 0,5	136 3,2	148 3,4	241 5,6
85 5,3	16 1,0	138 8,6	37 2,3	25 1,6	72 4,5	94 5,9	160 10,0
115 6,8	8 0,5	106 6,2	35 2,0	25 1,5	65 3,8	67 3,9	99 5,8
37 3,1	8 0,7	77 6,4	29 2,4	13 1,1	14 1,2	58 4,8	81 6,7
76 3,8	8 0,4	93 4,7	31 1,5	20 1,0	12 0,6	57 2,7	121 6,0
434 4,0	91 0,8	749 6,8	233 2,2	103 1,0	299 2,8	424 3,9	702 6,5
531 9,3	42 0,7	280 4,9	126 2,2	33 0,6	107 1,9	199 3,5	420 7,4
446 5,7	40 0,5	473 6,0	158 2,0	90 1,1	96 1,2	404 5,1	737 9,3
594 8,9	46 0,7	458 6,7	155 2,3	73 1,1	161 2,4	340 5,1	544 8,1
318 8,6	28 0,8	203 5,5	96 2,6	23 0,6	47 1,3	189 5,1	296 8,0
274 5,4	22 0,4	245 4,8	73 1,4	48 0,9	48 0,9	164 3,2	345 6,8
2163 7,4	178 0,6	1659 5,7	608 2,1	274 0,9	459 1,6	1296 4,4	2342 8,1
175 10,3	16 0,9	71 4,2	37 2,2	— —	10 0,6	75 4,4	149 8,8
130 7,2	14 0,8	108 6,0	46 2,6	10 0,6	55 3,1	107 5,9	144 8,0
305 8,7	30 0,9	179 5,1	83 2,4	10 0,3	65 1,9	182 5,2	293 8,4
2902 6,7	299 0,7	2587 6,0	924 2,1	380 0,9	823 1,9	1902 4,4	3337 7,7

v poprečku nista prišli niti dve ovci na kmetijo. Največ jih je bilo na višinskih kmetijah, med temi pa še posebej na južnem in jugovzhodnem predgorju Golt (4,5 na kmetijo), dalje na sončni strani Zadrecke doline in v zaledju Ljubnega. Na vmesnih kmetijah je bilo ovc precej manj (1,6 na kmetijo), predvsem na Dobroveljski planoti, kjer ni prišla niti ena ovca na kmetijo. Redke so bile kmetije, ki so imele več kot 10 ovac. Daleč največ jih je bilo na Encijevem (29),

Sl. 4. Kúgovnik, 1220 m, v Podplanini je najvišja kmetija v obravnavani pokrajini; zaradi odročnosti se kljub 48 ha, kolikor obsega, ne bo mogla obdržati in je že zapisana usodi, da postane »pustota«

16 jih je imel Verbuč, po 15 pa Zg. Požežnik v Savini in Srebočnik v Zg. Radegundi.

Konj stopi v primerjavi s Solčavskim in Lučko pokrajino v obravnavani pokrajini že močno v ozadje; na kmetijo pride le 0,7 konja (na Solčavskem 1,5, v Lučki pokrajini en konj). Nadomeščajo jih voli, ki so v določeni meri rentabilnejši od konj,²⁶ zlasti v novejšem času, ko je zaradi tovornjakov in traktorjev s konji čedalje manj zaslužka. Vole kot vprežno živino imajo predvsem manjši kmetje in tisti, ki so v nižjih legah ali na položnejšem svetu. Ponekod imajo tudi »mešano«

²⁶ Kmetje menijo, »da je konj vsako leto manj vreden, vol pa več«, vendar se pri tem premalo upošteva dejstvo, da je glede moči in okretnosti konj daleč pred volom. Je pa res, da je za reliefno močno razgibani hribovski svet konj v nevarnosti, da si zlomi noge, medtem ko je za vola te nevarnosti manj.

vprego (konj in vol), nekateri revnejši kmetje pa tudi krave. Daleč v prevladi so voli kot vprežna živina v Lepi njivi, v Brezju, na Mozirskem Dobrovlju, v Poljanah, v Tirosku, v Jeronimu in v Zavodicah. Največ konj je na hribovskih kmetijah ljubenskega zaledja, zlasti na višinskih kmetijah in na senčni strani Zadrečke doline. Po tri konje, skupaj z žrebcom, imajo Vodušek, Sp. Grozdej in Goličnik, po dva pa imajo zlasti velike in bogate kmetije.

Sl. 5. Kecej, 635 m, na Mozirskem Dobrovlju je lepa in napredna hribovska kmetija, na kar kaže že urejeno gospodarsko poslopje s hlevom in gnojnično jamo

Prašičev je bilo leta 1960 razmeroma veliko (1902 ali 4,4 na kmetijo), več kot v Lučki pokrajini (4 na kmetijo), a nekaj manj kot na Solčavskem, kjer jih je bilo poprečno 5. Tako visoko število gre predvsem na račun dolinskih kmetij, kjer je bil popreček 5,2 na kmetijo. Višinski kmetje so imeli manj prašičev kot vmesni, saj je prišlo pri višinskih 3,9 prašičev na kmetijo, pri vmesnih pa 4,4. Tudi glede prašičev je med hribovskimi naselji Šmihel na prvem mestu (poprečno 7 prašičev na kmetijo), na zadnjem pa spet Dobroveljska planota.

Koz danes ni nikjer več na obravnavanih kmetijah. Strogi povojni zakon, ki prepoveduje kozam pašo, jih je dokončno odpravil.

Med letoma 1955 in 1960 se je v Lučki pokrajini stalež živine krepko zmanjšal.²⁷ Tako se je število goved skrčilo za okrog 25 %,

²⁷ Meze, c. d., str. 210.

ovc za več kot 30 % in konj za okrog 18 %. Malenkostno se je zvišalo le število prašičev (za 1,3 %), ki so pa najbolj nestalna vrsta domače živine. V glavnih obrisih smemo računati, da je bilo tako tudi v obravnavani pokrajini, z omejitvami, kakršne so naznačene spredaj pri poizkusu tolmačenja zmanjševanja staleža živine v zadnjih 60 letih.

Tudi po letu 1960 je v naši pokrajini število goveje živine še nekaj časa nazadovalo. V zadnjih letih so se pogoji za rast živinoreje, zlasti goveje, izboljšali, zato se je nazadovanje ustavilo, marsikje pa se je stalež goveje živine celo dvignil. V poprečku smemo računati, da je število goved doseglo stopnjo iz leta 1960, ponekod pa jo je celo prekoračilo. Po mnenju nekaterih kmečkih živinorejcev so dosegli v letih 1966 in 1967 hribovski kmetje, ki jim predstavlja živina vsaj enakovreden, če ne močnejši vir dohodkov od lesa, v danih razmerah maksimalno število glav goveje živine, ki tudi pred vojno ni bilo večje. Samo nekaj najznačilnejših primerov. Rženičnik v Šmihelu je imel leta 1960 le 9 glav goveje živine, leta 1967 pa kar 16, Mavrič v Sentflorijanu, ki je po številu goved, ne pa tudi po njihovi kakovosti, na prvem mestu v vsej pokrajini, je prišel od 15 na 18 (pozimi jih je imel 22!), Matijaž v Tirosku in Rastočnik v Šmihelu od 10 na 14, Podmeninšek v Tirosku celo od 10 na 14, Suhovršnik v Dolu pri Šmiklavžu od 6 na 14, Mulovnik v Lepi njivi od 9 na 12, Potočnik v Šmihelu od 6 na 10 in Kecej na Mozirskem Dobrovlju od 7 na 9. Nekaj pa je takih govedorejcev, ki so imeli že leta 1960 polne hleve in so jih imeli tudi še leta 1967: Medved v Jazbinah s 13 govedi, Keber in Srebočnik v Zg. Radegundi (12 oziroma 11), Jesenik 13, Podforštnik 12, Verbuč 12, Napotnik 11, Žlebnik 11, Naraločnik 11 (vsi iz Šmihela), Leskovnik v Vel. Rovtu 11, Enci (12) in Lešnik (11) v Šmiklavžu, med 10 in 12 pa tudi še Požarnik, Slopnik, Sp. Laznik, Sp. Grozdej, Lamprečnik, Ošterman, Sp. Brezovnik, Stenšak, Vršnik in Ramšak (Podplanina). Večina kmetij je imela živine manj, kot je zmogljivost njihovih hlevov.

Važnejša od kvantitete je kvaliteta živine. V preteklosti, ko je bila živinoreja skupaj s poljedelstvom glavna gospodarska panoga hribovskega kmeta, je bil poudarek bolj na številčnosti črede, predvsem goveje, in manj na kakovosti. Danes je položaj obrnjen; vendar je kljub manjšemu številu in zato kvalitetnejšim govedom govedoreja v poprečku le precej pod ravni, ki jo je dosegla v času prevlade živinoreje nad gozdarstvom. Največje razlike med številom goved v preteklosti in danes so na nekaterih hribovskih kmetijah ljubenskega zaledja; številčne razlike so pri njih tako velike, da moremo kljub boljši kakovosti današnje goveje živine ugotoviti močno nazadovanje govedoreje. Na Atelškovem v Podplanini npr. je bilo včasih 26 glav goveje živine, danes pa jih je le še 7, podobno na Visokem v Teru, kjer so redili 22 goved, danes pa jih imajo le še 7. Tudi druge večje hribovske kmetije v zaledju Ljubnega so imele okrog 20 goved, danes pa, razen Ramšaka, nobena ne preseže števila 10, nasprotno, v večini so taki, ki imajo poprečno le okrog 5 glav govedi. Nazadovanje gove-

doreje na hribovskih kmetijah v zaledju Ljubnega je v vsej obravnavani pokrajini daleč najmočnejše. Računajo, da se je v Teru in Podplanini izpred druge vojne pa do danes znižal stalež goveje živine najmanj za polovico ali celo za dve tretjini, ovac pa ne veliko manj kot za 100 %; podobno je tudi drugod v ljubenskem zaledju. Tudi na drugih večjih hribovskih kmetijah v obravnavani pokrajini je živinoreja nazadovala, vendar še daleč ne v toliki meri. Večina jih ima še danes relativno precej goved, medtem ko jih v preteklosti niso imele toliko, kot kmetije v zaledju Ljubnega, v pokrajini, ki je najbolj alpska in zato še danes najbolj v območju ekstenzivne živinoreje, za katero je značilno veliko število a slabša kakovost goveje živine.

Zakaj táko nazadovanje, zlasti v povojnem obdobju? Vzroki so tudi pri nas podobni kot drugje v hribovitem svetu: naraščajoča vrednost lesa, ki ga imajo zlasti večje kmetije v alpskem področju pokrajine veliko in je dobre kakovosti; pomanjkanje delovne sile; neuravnovešene cene mesa; slabo vzdrževanje in opuščanje planin, zlasti manjših in takih, ki so v zasebni lasti; slaba povezava z dolino, ki onemogoča ali vsaj zelo otežkoča prodajo mleka in mlečnih proizvodov; slabo organiziran odkup mleka; monopolizem odkupne mreže živine, ki zavrača želje kmečkih živinorejcev po žvinskem sejmu na območju občine; do pred kratkim onemogočen nakup kmetijskih strojev; nedajanje kreditov kmetu za obnovo in modernizacijo hlevov; premajhna zavzetost kmetov, predvsem večine takih, ki imajo velike in bogate gozdove, itd.

V zadnjih dveh, treh letih so se pogoji za napredek govedoreje nekolikoboljšali, kar se ponekod že odraža na dvigu kvalitete in živinskega fonda. Glavni vzroki za to so: možnost nakupa poljedelskih strojev, čeprav še vedno pod težkimi pogoji; odkup znatnih, a še ne dovolj velikih količin mleka po bočenski zadrugi; gradnja gozdnih cest, ki načrtno povezujejo med seboj tudi hribovske kmetije, za katere dajejo kmetje znatne prispevke v obliki lesa. Večjemu razmahu govedoreje pa se še vedno postavljajo na pot znatne ovire, kot že zgoraj omenjeno.

Z možnostjo prodaje mleka, ki daje kmetu dober zaslužek, se že vrši diferenciacija v govedoreji. Kmetje, ki mleko lahko prodajajo bočenski zadrugi, so začeli rediti več krav na račun mesne goveje živine, ki je pred tem absolutno prevladovala. Količine odkupljenega mleka pa so v primerjavi z možnostmi, ki jih obravnavana pokrajina daje mlečni živinoreji, zelo majhne; zadruga, žal, ne uporablja mleka za predelavo v mlečne proizvode, marveč preprodaja surovo mleko kupcem širom po Sloveniji. Odkup s tovarnjaki je organiziran predvsem v dolini, v hribe pa po gozdnih cestah, razen v Šmihel, ne seže. Hribovski kmetje, ki so bliže dolini oziroma šmihelski cesti, nosijo mleko tudi od daleč na zbirališče; ker pa je to težko in zamudno delo, poleti pa zaradi vročine, ki mleko hitreje siri, tudi nemogoče, je že marsikateri hribovski kmet, kljub denarnim ugodnostim, to delo opustil. Mleko so nosili tudi do tričetrt ure daleč, tako npr. nekateri

kmetje iz Zgornje Radegunde v Jazbine in v Šmihel k cerkvi ali spodnji kmetje v Rovtu v Šmartno ob Dreti. Velika večina hribovskih kmetov kljub povezavi z gozdnimi cestami še nima možnosti prodaje mleka (motorje, mopede ali celo avtomobile, s katerimi bi mleko lahko vozili do najbližjega zbirališča, imajo zelo redki hribovski kmetje v obravnavani pokrajini), zato je vzreja mesne goveje živine v primerjavi z mlečno še vedno daleč v ospredju. Tako je v vsem hribovskem zaledju Ljubnega, na obeh straneh Zadrebčke doline, v velikem delu jugovzhodnega pobočja in predgorja Golt in na celotni Dobroveljski planoti. Preusmerjanje na mlečno živino se vrši predvsem v znatnem delu Šmihela (z izgradnjo mreže gozdnih cest skozi Šmihel bo ta proces verjetno še intenzivnejši), na hribovskih kmetijah v bližini ceste v Tirosku in na spodnjih hribovskih ter dolinskih samotnih kmetijah v Zadrebčki dolini.

Kot že omenjeno, je živinoreja v obravnavani pokrajini najbolj nazadovala v zaledju Ljubnega, kljub temu, da so tam v naravi dobre osnove za živinorejo. Glavni vzrok je v tem, da imajo ti kmetje še vedno velike in bogate gozdove, zato je les tisti, ki jim daje brez večjega truda glavne dohodke, posebej sedaj, ko je delo v gozdu že precej mehanizirano, in ko imajo tudi že razmeroma gosto mrežo gozdnih cest, ki je razvidna s priložene karte.²⁸ Razen imenovanega pa prispeva k nazadovanju živinoreje v tej pokrajini tudi vse tisto, kar je omenjeno že zgoraj.

Živinoreja je v naši pokrajini, razen z nekaj izjemami, na nizki stopnji, kar pa ne preseneča, saj je tako tudi v velikem delu Solčavskega in Lučke pokrajine, izven GSD pa tudi v podobnem svetu Slovenije, kjer so v prevladi hribovske samine. Daleč v ospredju je ekstenzivna živinoreja. Čez poletje daje večina kmetov mesno in jalovo živino na bližnje planine, doma ostajajo le krave in vprežna goveja živina, kjer nimajo konj. Kmetje dajejo živino v veliki meri na zadružne planine. Na Golteh sta udeležena Ter in Radegunda, medtem ko imajo Šmihelčani povečini še vedno vsak svojo planino, na Smrekovškem pogorju Podplanina in Šemprimož, na Menini zgornje kmetije v Savini, Šentflorijan (ovce na Šavnice, govedo na Gospodnji stan) ter del Tiroška in Šmiklavža, na pogorje Kranjske rebri Mačkin kot in Tirosek (en del na samo Kranjsko reber, drugi pa na Kašni vrh), na Lepenatko in pod Rogatec Šentlenart, na nekdanje Piklovo posestvo v Velikem Rovtu pod Slopni, kjer je danes planina, pa gonijo kmetje iz obeh Rovtov. Razen Šmihelčanov imajo svoje planine še Murc iz Šemprimoža, Tiršek iz Tera, Hojnik iz Savine ter Ramšak in Krumpačnik iz Podplanine; do pred kratkim jo je imel tudi Podlesnik v Teru, a jo je prodal.

Tudi kmetov, ki ne dajejo čez poletje živine na planine, ni malo, čeprav so v manjšini. Cele vasi so, ki imajo živino tudi čez poletje v hlevih, nekateri pa tudi v ograjenih pašnikih sredi gozda, v bližini

²⁸ Ceste, ki so na karti v zaledju Ljubnega označene kot »gozdne ceste v delu«, so danes že gotove.

kmetij ali v redkem gozdu z manjšimi jasami, kjer še vedno obstaja t. im. gozdna paša. Na planine ne dajejo živine tale hribovska naselja: Lepa njiva, Brezje, Globoko, Jazbine, Poljane in vsa Dobroveljska planota z obrobjem, torej skoraj celotno subalpsko področje. Jeseni, ko pospravijo njivske pridelke in ko je že pokošena otava (to kosijo večidel le na nižjih hribovskih kmetijah, medtem ko jo na višjih popase živina), spustijo živino »na njive«, tako tisto, ki se je vrnila s planin, kakor tisto, ki je bila čez poletje doma. Pašno-košni sistem, ki ga živinorejski strokovnjaki zelo priporočajo, sta do leta 1967 začela uvajati le Verbuč in Rženičnik v Šmihelu, lotil bi se ga še kateri kmet, a so zanj potrebne večje travne površine, ki jih pa kmetje, razen redkih izjem, nimajo; kooperacija med kmeti se pa za tovrstno združevanje zemljišča še ni začela uveljavljati.

Včasih je bilo na kmetijah dovolj ljudi tudi za čuvanje živine, da ni uhajala na »njive«. Danes je to le redkokje, zato spuščajo živino na pašo h kmetijam brez skrbi šele pozno v jesen, ko so z njiv že pospravljeni pridelki. Ograjeni pašniki so redki, prav tako tudi električni pastirji. Otroke, ki so včasih pasli živino, uporabijo danes običajno pri težjih kmečkih delih.

Na večini obravnavanih hribovskih kmetij je živina v hlevih neprivezana (živinorejski strokovnjaki uporabljajo za tovrstni način izraz »svobodni sistem« v nasprotju z »vezanim sistemom«, kjer je mišljena privezana živina). Svobodni sistem prevladuje v vsem zaledju Ljub-

Sl. 6. *Lamprečnik, 760 m, v Šentlenartu je velika hribovska kmetija, a na majhni krčevini v strmem, malo razgibanem svetu sredi lepih in bogatih gozdov*

nega, razen na spodnjih kmetijah v Teru, dalje v velikem delu obrobja Zadrečke doline (izjema sta Rovt in Nadbočna ter najnižje hribovske kmetije v Tirosku in Šmiklavžu), v Zgornji Radegundi in v velikem delu Šmihela (tu so v zadnjih letih nekateri kmetje z modernizacijo hlevov živino privezali k jaslim). Nekaj kmetov, predvsem v Šmihelu in na sončni strani Zadrečke doline ima privezane krave, druga živina pa je neprivezana. Svobodni sistem prevladuje torej v najbolj alpskih predelih, medtem ko je izven njih, to je predvsem na južnem in jugovzhodnem predgorju Golt (Lepa njiva, Brezje, Poljane, Jazbine, Globoko) in na Dobroveljski planoti z obrobjem, vključujoč Creto, vsa živina v hlevih privezana. V bistvu ima v biološkem smislu neprivezana živina prednost pred privezано; ta prednost je v gibanju živali, ki je za osnovne živiljenjske funkcije neobhodno potrebno. Prvotno je bila vsa živina neprivezana, saj ji je omogočal pašni sistem živiljenjski ritem, kakršen je danes pri nas ohranjen le še na planinskih pašnikih, kjer je še intenzivnejši, in na mnogih hribovskih in samotnih kmetijah; živina je šla zgodaj zjutraj iz hleva, vanj pa se je vračala v času hujše dnevne vročine in preko noči (na planinah ostaja večidel živine na prostem tudi čez noč). Tak način vzreje goved je naravnejši in bolj zdrav od privezovanja živine k jaslim, zato neprivezane živine tudi danes ne moremo smatrati za pojav gospodarske zaostalosti. Neprivezana živina daje ob pravilnem nastiljanju obilen in dober gnoj, potrebno pa je pogostno čiščenje. Glavna neprijetnost neprivezane živine je v tem, da je taka živina bolj divja, zato niso bili redki primeri, ko so morali marsikatero govedo na hribovskih kmetijah ali na planini, če so ga hoteli ujeti, ustreliti. Predvsem pa zahteva neprivezana živina velike hleve, ki terjajo drago vzdrževanje; taki hlevi so na veliki večini hribovskih kmetij, kljub manjšemu številu živine še danes in so značilni za njihovo fiziognomijo. Vzdrževanje tako velikih hlevov je danes za večino hribovskih kmetov veliko breme, ki ga napeti kmečki proračuni težko zmorejo. Neprivezana živina na hribovskih kmetijah je kljub imenovanim ugodnostim relikv preteklosti, zato je želja mnogih kmetov, da živino privežejo. Tako so že naredili vsi tisti, ki so hleve modernizirali. Ta proces je v zadnjem času posebno intenziven v Šmihelu, kjer hleve na veliko preurejajo, deloma se to dogaja tudi na sončni strani Zadrečke doline, medtem ko na hribovskih kmetijah v zaledju Ljubnega do modernizacije hlevov še ni prišlo, kar je nedvomno znak zaostalosti tega predela.

Posebno mesto pri napredku živinoreje naj bi tudi na hribovskih kmetijah zavzemali silosi, ki jih vlažno podnebje in krajša vegetacijska doba kar kličeta v živiljenje. Silosi omogočajo večkratno letno košnjo, razen tega pa v kombinaciji z ostrvmi in t. i. jezdecimi (sušenje trave na žici) dovoljujejo siliranje visokokvalitetne krme: mlado, sveže pokošeno travo napol osuše najprej na ostrveh oziroma jezdecih, s čimer dosežejo višek hranljivosti krme, nato pa jo spravijo v silose. Da dosežejo visoko hranljivost trave, jo je treba kositi nedoraslo, to pa omogoča večkratno košnjo. V drugih alpskih deželah je tak način

spravljanja krme na hribovskih kmetijah že popolnoma prevladal. Razen trave pa pridejo v poštev za silažo tudi druge krmne rastline, predvsem koruznica, ki pa se v obravnavani pokrajini nikjer ne goji; čeprav bi mnogokje dobro uspevala, ne pride v poštev, ker ni silosov. Manjši zidani silos ima samo Napotnik v Šmihelu, nekaj kmetov pa ima prestavljive lesene silose, ki pa služijo le za direktno shranjevanje sveže pokošene trave. Mnogim kmetom vsaj deloma nadomeščajo silose kozolci (Dobroveljska planota, večina kmetij na južnem in jugovzhodnem predgorju Golt in del kmetij na pobočjih Zadrecke doline), v katerih suše v izjemno slabih letih tudi krmo; vendar so silosi neprimerno koristnejši in kot taki najzanesljivejši usmerjevalci v naprednejšo živinorejo.

Tudi gnojne jame so na hribovskih kmetijah v naši pokrajini zelo redke. Kolikor jih je, so se pojavile šele v zadnjem času, ko so začeli nekateri kmetje modernizirati hleve; vendar, žal, vsak modernizirani hlev nima tudi gnojne jame, marveč se steka gnojnica kot prej brez koristi po pobočjih pod hlevi.

Pet kmetov (Medved v Jazbinah, Konečnik, Rženičnik in Jesenik v Šmihelu in Matijaž v Tirosku) ima napajalnike, ki so najmodernejši način napajanja živine v hlevu, če odštejemo negativno dejstvo, da je s tem živini odvzeta hoja do korita in nazaj k jaslīm; ti kmetje so med najmočnejšimi in najnaprednejšimi živinorejci v pokrajini. Razen njih še več hribovskih kmetov resno razmišlja o uvedbi napajalnikov. Pogojev zanje ne manjka, saj ima večina kmetij dovolj pitne studenčne vode, ki bi jo bilo mogoče napeljati v hleve pod ustrezajočim pritiskom.

Pomanjkanje živinske krme na Dobroveljski planoti, zlasti na njenem južnem in jugovzhodnem pobočju, nadomeščajo s posušenimi mladimi vejicami (»vejke«) listavcev, predvsem lip in hrastov, ki jih vsako leto obsekavajo. Lip in hrastov, ki služijo samo temu namenu, je okrog kmetij na imenovanem obrobju planote toliko, da dajejo pokrajini značilni zunanji videz. Nekaj tega se kaže tudi drugje na hribovskih kmetijah, a nikjer tako močno kot na Dobrovlju. Vejke krmijo predvsem jalovi živini. Podobno je tudi s slamo, katere pa je zaradi močnega pešanja žitaric na hribovskih kmetijah čedalje manj.

Zaradi pomanjkanja listnatega drevja uporabljajo večina kmetov za nastiljanje živini smrekove vejice. Tak gnoj pa, kot bomo videli kasneje, na kakovost zemlje ne učinkuje najbolje. Priporočljivo je mešanje z umetnim gnojem. Za nastiljanje uporabljajo tudi slamo, v kolikor jo ne skrmijo živini, žaganje pa zaradi težkega dovoza na hribovske kmetije ne pride v poštev, čeprav bi bilo zelo dobrodošlo.

Tudi na obravnavane hribovske kmetije prodira v zadnjih letih mehanizacija, s katero se okorišča tudi živinoreja. Najpomembnejša pridobitev je vsekakor motorna ročna kosilnica. Z njo je kmet rešen najbolj napornega dela, ki je zahtevalo veliko ljudi in časa, obojega pa na kmetih zelo primanjkuje. Žal kosilnica ni uporabna na vseh

hribovskih kmetijah. V pošteve ne pride v zelo strmem svetu in na kamnitih apneniških tleh. Obojega je v naši pokrajini precej. Strma tla otežkočajo ali popolnoma onemogočajo uporabo kosilnice v velikem delu ljubenskega zaledja (predvsem v Podplanini, v Teru in v Savini, medtem ko jo je na nivojnih ostankih in plečatih pobočnih slemenih osrednjega Šemprimoža mogoče s pridom uporabljati), na strmem južnem pobočju Golt v Zg. Radegundi, v Slemškem in Savinskem vrhu, v znatnem delu povirja Drete, v zgornjem delu Velikega Rovta in v Malem Rovtu ter na strmih, južnih pobočjih Dobroveljske planote, ki so povrhu vsega še na kamnitih apneniških tleh. Tudi marsikje na apneniških tleh zgornjega dela Dobroveljske planote je kljub sorazmerno položnemu svetu uporaba kosilnice zaradi vegastih in kamnitih apniških tal onemogočena. Hribovskih kmetij na opisanih tleh živinoreja ne bo reševala, saj ima zelo omejene možnosti, zato bodo morale še naprej, kot doslej, živeti od lesa. Tam, kjer je tega veliko (večidel ljubenskega zaledja in povirje Drete), se bodo ob današnjih pogojih še obdržale, vprašanje pa je, kaj bo s tistimi, ki imajo malo lesa, nimajo pa večje možnosti reje živine za tržišče (nekateri na Dobroveljski planoti). Daleč največ kosilnic imajo šmihelski kmetje, saj jo imajo, razen enega, vsi. Podobno je tudi s kmetijami v jugovzhodnem delu Šentflorijana in v spodnjem delu Tiroška na senčni in sončni strani Zadrecke doline. Tudi na Braslovškem Dobrovlju kosi večina kmetov s kosilnicami; več kmetov ima skupaj eno kosilnico. Imajo jo tudi vse večje kmetije v Lepi njivi in v Šentflorjanu, medtem ko jo nekateri večji kmetje v Šentlenartu nameravajo v kratkem kupiti. Izven omenjenih krajev so kosilnice redke, najredkejše v zaledju Ljubnega, kjer jih je bilo leta 1967 vsega sedem. Tudi v Rovtu in na Planini v Zgornjem Dobrovlju so kosilnice še redkost, čeprav so marsikje zanje ugodni naravni pogoji; v strmih jugovzhodnega pobočja Dobroveljske planote in v Zgornji Radegundi jo imata samo dva. Brez motornih ročnih kosilnic pa so na Čreti, v Podplanini, v Poljanah in v spodnjem delu Radegunde.

Košnji sta največ dve, a tudi otava marsikje izostane in jo popase živina. To velja za vse višinske kmetije in višje vmesne kmetije, zlasti na osojnih straneh. Veliko kmetov pokosi otavo le na najboljših mestih, to je običajno okrog kmetij. Nepokošena otava ni vedno učinek neugodnega podnebja, marveč tudi pomanjkanja delovne sile, saj pade košnja otave v višjih legah v čas, ko se že začenjajo žetev in druga zgodnjejesenska dela, vsega tega pa maloštevilna delovna sila ne zmore.

Detelje in krmnih rastlin je v obravnavani pokrajini razmeroma malo. Detelja, v veliki večini domača (lucerne je na hribovskih kmetijah malo), je leta 1960 zavzemala 18,4 % vseh obdelanih njiv v pokrajini, na posamezno kmetijo pa jo je prišlo povprečno 0,42 ha. Podobna je bila slika v Lučki pokrajini, medtem ko jo je bilo na Solčavskem relativno nekaj več. Nekaj nad poprečkom imajo detelje vmesne kmetije (podrobnosti glej v tabeli 17), medtem ko je je na

višinskih kmetijah malo. Največ jo imajo močnejše razviti živinorejski kraji; tako odpade npr. v Šmihelu na kmetijo 1,1 ha njiv z deteljo, pa tudi na drugih kmetijah na južnem in jugovzhodnem predgorju Golt je detelje veliko. Precej jo je tudi na vmesnih kmetijah sončne strani Zadrečke doline. Na najslabšem so hribovske kmetije na Dobroveljski planoti, saj je bilo na njih leta 1960 posejano z deteljo komaj ca. 10 % vseh obdelanih njiv, posamična kmetija pa je imela poprečno le 0,18 ha detelje. V Šmihelu so bile kmetije, ki so imele tudi več kot 2 ha njiv detelje (Rženičnik kar 6,45 ha, Žlebnik 2,07 ha, Konečnik 2 ha), veliko pa jih je bilo, ki so jo imeli več kot en hektar (Naraločnik, Podforštnik, Rastočnik, oba Gotnika in Napotnik). Izven Šmihela je bilo malo kmetij, ki so imele detelje več kot 1 ha (med 1 in 2 ha: Medved, Otovnik, Dobnik, Rabon, Slapnik, Vrhovnik, Gaber, Čremešnik, Sp. Grozdej, oba Zavolovška, Sp. Podbrežnik, Matijaž, Kotnik, Bevčnik, Gluk, Sp. Brezovnik, Oprčan in Sedelšak; več kot 2 ha pa samo Suhovršnik, 2,3 ha, Mavrič, 2,01 ha in Stenšak, 2 ha).

Drugih krmnih rastlin, predvsem repe in pese, hribovski kmetje v obravnavani pokrajini ne sadijo veliko, saj so leta 1960 zavzemale v poprečku le 5,3 % obdelanih njiv, kar je dalo 12 arov na kmetijo. Spet je bil na prvem mestu Šmihel s 33 ari in zato tudi višinske kmetije na južnem in jugovzhodnem predgorju Golt (krmne rastline so zavzemale povprečno 8,1 % obdelanih njiv, na kmetijo pa jih je prišlo 29 arov). Relativno veliko jih je bilo na Dobroveljski planoti, nekaj več pa tudi na vmesnih kmetijah senčne strani Zadrečke doline. Najmanj jih je imelo zaledje Ljubnega in vmesne kmetije južnega in jugovzhodnega predgorja Golt. Od vseh kmetov sta imela največ krmnih rastlin Verbuč (2,36 ha) in Jug (2 ha), malo je bilo tudi takih, ki so jih imeli od 1 do 2 ha: Pidar, Janžovnik, Rovtnik in Ajnik, redki pa so bili celo z 0,50 do 1 ha, trije v Šmihelu, po eden pa na Čreti, v Rovtu, v Lepi njivi, v Šentlenartu, v Šentflorijanu, v Savini in v Šemprimožu.

Živinoreja, predvsem govedoreja, je glavni vir dohodkov le malo-kateremu hribovskemu kmetu. V poprečku prodaja kmet eno, največ dve govedi (v glavnem pitance), redki so, ki jih prodajo več na leto. Nekaj pa je tudi primerov, ko prodaja kmet šele vsako drugo leto po eno govedo.

Mlečne izdelke za prodajo izdelujejo le redki kmetje, v glavnem zaradi majhnega povpraševanja, skromne delovne sile in odročnosti pokrajine; kuhano in surovo maslo delajo nekateri kmetje v Teru (predvsem Tiršek in Grozdej), in ga nosijo enkrat tedensko na Ljubno, Mulovnik v Lepi njivi pa zalaga slaščičarno v Mozirju s surovim maslom in smetano. To pa je tudi vse. Tisti kmetje, ki ne morejo prodati mleka, ga skrmijo prašičem in teletom, zato živina pridobi na vrednosti. Ni pa dvoma, da bi jim prodano mleko ali doma izdelani mlečni izdelki prinesli večje dohodke, kot pridobi živina, krmljena z mlekom.

Preusmeritev na sivo-rjavo pasmo goveda, ki jo strokovnjaki zelo priporočajo, in ki se je tudi že v praksi dobro obnesla, gre na hribov-

Tabela 17
Njivske kulture leta 1960

	Obdelana zemlja	Žitarice	Pšenica	Rž in soržica	Ječmen	Oves	Koruza	Hmelj	Krompir	Detelja	Krmljne rastline
<i>Višinske kmetije</i>											
Zaledje Ljubnega	78,91	49,09	17,55	6,18	1,35	24,01	0,31	—	10,38	8,07	2,02
delež od obdelane zemlje		62,2	22,2	7,8	1,7	30,5	0,4	—	13,2	10,2	2,6
na kmetijo — ha	1,83	1,14	0,41	0,14	0,03	0,56	—	—	0,24	0,19	0,05
JV in J predgorje Golt	56,33	33,31	15,66	2,59	1,66	13,40	—	0,10	4,17	10,59	4,58
delež od obdelane zemlje		59,2	27,9	4,6	2,9	23,8	—	0,2	7,4	18,8	8,1
na kmetijo — ha	3,52	2,08	0,98	0,16	0,10	0,84	—	—	0,26	0,66	0,29
Sončna stran Zadrebke doline	38,27	23,33	10,17	2,25	1,49	9,42	—	—	4,88	6,75	1,60
delež od obdelane zemlje		61,0	26,6	5,9	3,9	24,6	—	—	12,8	17,6	4,2
na kmetijo — ha	2,25	1,37	0,60	0,13	0,09	0,55	—	—	0,29	0,40	0,09
Senčna stran Zadrebke doline	26,74	11,48	3,02	1,02	1,98	5,46	0,10	—	4,01	4,47	2,02
delež od obdelane zemlje		43,0	11,3	3,8	7,4	20,5	0,4	—	15,0	16,7	7,5
na kmetijo — ha	2,23	0,95	0,25	0,08	0,17	0,45	—	—	0,33	0,37	0,17
Dobroveljska planota	30,01	15,91	4,56	2,19	2,34	6,82	0,53	1,07	5,57	2,04	2,24
delež od obdelane zemlje		53,0	15,2	7,3	7,8	22,7	1,8	3,6	18,5	6,8	7,5
na kmetijo — ha	1,50	0,80	0,23	0,11	0,12	0,34			0,28	0,10	0,11
Višinske kmetije — skupaj	230,26	133,12	50,96	14,23	8,82	59,11	0,94	1,17	29,01	31,92	12,46
delež od obdelane zemlje		57,1	21,9	6,1	3,8	25,4	0,4	0,5	12,6	13,8	5,4
na kmetijo — ha	2,16	1,23	0,47	0,13	0,08	0,55	—	—	0,27	0,29	0,12
<i>Vmesne kmetije</i>											
Zaledje Ljubnega	130,20	64,57	25,77	5,15	3,17	30,48	2,05	—	14,06	19,66	5,89
delež od obdelane zemlje		48,9	19,5	3,9	2,4	23,1	1,6	—	10,8	15,1	4,5
na kmetijo — ha	2,28	1,14	0,45	0,09	0,06	0,54	—	—	0,25	0,34	0,10

JV in J predgorje Golt delež od obdelane zemlje na kmetijo — ha	207,40 2,62	105,22 50,8 1,33	56,80 27,4 0,72	3,35 1,6 0,04	8,60 4,1 0,11	36,47 17,7 0,46	5,22 2,5 —	2,51 1,2 —	19,87 9,6 0,25	51,50 24,8 0,65	7,11 3,4 0,09
Sončna stran Zadrečke doline delež od obdelane zemlje na kmetijo — ha	167,13 2,49	94,06 56,3 1,41	46,35 27,8 0,69	6,52 3,9 0,10	7,24 4,3 0,11	33,95 20,3 0,51	1,62 0,9 —	— — —	20,82 12,5 0,31	33,79 20,2 0,50	8,44 2,3 0,13
Senčna stran Zadrečke doline delež od obdelane zemlje na kmetijo — ha	75,51	34,98 46,3 0,94	15,14 20,0 0,41	1,84 2,4 0,05	4,13 5,5 0,11	13,87 18,4 0,37	1,26 1,7 —	— — —	11,22 14,8 0,30	14,29 18,9 0,38	3,53 4,7 0,10
Dobroveljska planota delež od obdelane zemlje na kmetijo — ha	101,68 2,00	36,92 36,3 0,73	16,10 15,9 0,32	2,36 2,3 0,05	5,09 5,0 0,10	13,37 13,1 0,26	6,22 6,1 —	9,81 9,7 —	12,59 12,1 0,25	13,61 13,3 0,27	11,27 11,1 0,22
Vmesne kmetije — skupaj delež od obdelane zemlje na kmetijo — ha	681,92 2,34	335,75 49,4 1,15	160,16 23,7 0,55	19,22 2,8 0,07	28,23 4,1 0,10	128,14 18,8 0,43	16,37 2,4 —	12,32 1,8 —	78,56 11,5 0,27	132,85 19,5 0,46	36,24 5,3 0,12
<i>Dolinske kmetije</i>											
Zaledje Ljubnega delež od obdelane zemlje na kmetijo — ha	27,63 1,63	10,69 38,7 0,63	6,01 21,8 0,35	0,08 0,3 0,004	1,35 4,8 0,08	3,25 11,8 0,19	1,08 3,7 —	— — —	4,56 16,5 0,27	6,40 23,2 0,34	1,17 4,2 0,07
Zadrečka dolina delež od obdelane zemlje na kmetijo — ha	44,16 2,45	19,07 43,2 1,05	9,74 22,1 0,54	1,34 3,0 0,07	3,06 6,9 0,17	4,93 11,2 0,27	1,18 2,7 —	— — —	7,59 17,2 0,42	9,60 21,8 0,53	2,08 4,7 0,11
Dolinske kmetije — skupaj delež od obdelane zemlje na kmetijo — ha	71,79 2,05	29,76 41,4 0,85	15,75 21,9 0,45	1,42 2,0 0,04	4,41 6,1 0,13	8,18 11,4 0,23	2,26 3,1 —	— — —	12,15 16,9 0,35	16,00 22,3 0,46	3,25 4,5 0,09
<i>Celotna pokrajina</i> delež od obdelane zemlje na kmetijo — ha	983,97 2,26	498,63 50,7 1,14	226,87 23,1 0,52	34,87 3,5 0,08	41,46 4,2 0,09	195,43 19,9 0,45	19,57 2,0 —	13,49 1,4 —	119,72 12,2 0,28	180,77 18,4 0,42	51,95 5,3 0,12

skih kmetijah zelo počasi. Čeprav bi upoštevali, da je ta proces po svojem bistvu dolgotrajen, se zdi kljub temu na hribovskih kmetijah obravnavane pokrajine še prepočasen. Edino Kecej na Mozirskem Dobrovlju in Mulovnik v Lepi njivi imata že vso govejo čredo te pasme. Velika večina hribovskih kmetov ima le nekaj glav te govedi, niso pa redki, ki so povsem brez njih. Računajo, da je bilo leta 1967 v vsej Gornji Savinjski dolini komaj 20 % goved sivo-rjave pasme.

Ovčereje v obravnavani pokrajini praktično ni več. Kmetije, ki so imele še na začetku našega stoletja po več deset glav ovac, jih imajo danes le še nekaj; le redki so, ki jih rede več kot 10 (leta 1960: Enci 29, kar je daleč največ v vsej pokrajini, Verbuč 16, Srebočnik in Vršnik po 15 ter Germadnik 11); podrobnejši pregled kaže tabela 16. Še pred zadnjo vojno so imeli v Teru in Podplanini vsi večji posestniki več kot 50 ovac. Podobno je bilo tudi v Šmihelu in Radegundi ter na obeh straneh Zadrecške doline, ne mnogo manj pa tudi v Šemprimožu in v Savini. Tudi med manjšimi kmetijami v višjih hribovskih naseljih so bile redke, ki so imele manj kot 10 ovac. Le v nižjih hribovitih krajih, kot npr. v Lepi njivi, v Brezju, v Jazbinah, v Poljanah itd. je imela takrat ovčereja manjšo vlogo. Glavni udarec ji je tudi tu zadala mednarodna konkurenca in napredek tekstilne tehnike, v zadnjih desetletjih pa medvedje, ki so marsikje ovčerejo že skoraj popolnoma uničili, predvsem tam, kjer so ovce poleti vezane na planinsko pašo.

Praščereja služi le za domače potrebe, zato se stalež prašičev z leti tudi ne spreminja veliko. Plemenskih prašičev za prodajo hribovski kmetje ne redijo. Tudi mlade pujske prodajajo le redki. Kot drugod, tudi na obravnavanih hribovskih kmetijah govejega mesa kmetje ne kupujejo veliko, kupujejo ga le za redke nedelje in praznike. Za mesno hrano jim služi skoraj samo suho svinjsko meso. Tudi belijo v ogromni večini s svinjsko mastjo; mnogokje jim tudi za zabelo solate služi svinjska mast. Prašičev zredijo sorazmerno veliko in tudi kakovost je dobra, saj skrmijo njim in govedom pitancem odvečno mleko, zanje pa je tudi vsa sirotka. Na planine gonijo prašiče le redki kmetje, pač pa se prašiči ponekod pasejo za ogradami pri kmetijah. Velika večina prašičev je v ograjenem prostoru v hlevu, ponekod pa imajo zanje tudi na hribovskih kmetijah svinjake.

Reja kokoši je skromna. Ne more se razviti, kot bi se lahko. Krme je zanjo še vedno, kljub močnemu nazadovanju žitaric, dovolj. Njen glavni sovražnik so lisice, ki so se v zadnjem času močno razmnožile, tako da odnašajo kure neredko pri belem dnevu in ob bližini človeka. Zato je tvegano spuščati kure na prosto, v kokošnjakih, ki jih je malo, in v ograjenih prostorih pa ni mogoče rediti veliko kokoši. Zato so v prevladi kmetije z manj kot 10 kokošmi; poprečno jih je 7,7 na kmetiji, od tega na višinskih kmetijah 6,5, na vmesnih 8,1 in na dolinskih 8,4.

Poljedelstvo

Poljedelstvo je danes na hribovskih kmetijah komaj senca tega, kar je bilo v dolgem obdobju avtarkije, ko je kmetija pridelovala le za številno domačo družino, pri čemer delovne sile, ki je bila potrebna za to, ni primanjkovalo. Danes avtarkično kmetovanje na hribovskih kmetijah ne more več uspevati. Kmet se mora prilagoditi sodobnemu gospodarjenju, če se hoče obdržati na svoji zemlji. V tem pa le težko uspeva; zlasti ne more zavreti nazadovanja poljedelstva, ki mu je eden od glavnih vzrokov pomanjkanje delovne sile.

Najzanesljivejši znak nazadovanja poljedelstva že dolga desetletja nazaj je manjšanje njivskih površin. O njem smo že govorili, naj ga ilustriramo še z nekaj konkretnimi podatki.

Zelo pomembno vlogo so igrale na hribovskih kmetijah žitarice. Žita so imeli nekateri kmetje toliko, da so v kritičnih letih s semen-skimi žiti zalagali dolinske kmete. Tako so imeli npr. večji kmetje v Šemprimožu in v Teru zalog žita za dve leti in če je bila stiska, so ga posojali dolinskim kmetom. Tudi druge večje kmetije v naši pokrajini, zlasti v Šmihelu in na pobočjih Zadrečke doline, so imele velike njivske površine posejane z žitaricami. Vse hribovske kmetije pa so imele za svoje potrebe dovolj žita, če že ne pšenice, pa rži, saj je bil ržen kruh takrat pri večini kmetij bolj v rabi od pšeničnega.

Leta 1960 so zavzemale njive z vrtovi, skupaj s praho, 9,3 % celotne površine obravnavanih kmetij; od tega je odpadlo na praho 17,8 % vse njivske površine. Praho v sistemu kolobarjenja praviloma čez čas preorjejo, a ne povsod, zlasti ne na hribovskih kmetijah, saj ostane navadno njen del prepuščen trajnemu travniku ali celo pašniku. Primerov te vrste je več v predelih z močnejšim alpskim značajem, v zaledju Ljubnega in na višinskih kmetijah obrobja Golt in Zadrečke doline. Najizrazitejši tak primer nam je znan s Solčavskega.²⁹ Ker pa je pri nas večina hribovskih kmetij že izven pravega alpskega sveta, je tudi delež prahe mnogo manjši, kot na Solčavskem (47 % vseh njiv) in v Lučki pokrajini (celo 66 %).³⁰ Največ prahe imajo hribovske kmetije v najbolj alpski pokrajini, to je v zaledju Ljubnega (višinske 34,7 % in vmesne 26,6 %, njiv pa vmesne 9,8 % in višinske 6,1 %). Ni je mnogo manj pri kmetijah na sončni strani Zadrečke doline, kjer je tudi njiv v poprečku največ med vsemi hribovskimi kmetijami (višinske kmetije njiv 11 %, od tega prahe 33,5 %; vmesne kmetije njiv 12,2 %, prahe 26,7 %). Na najslabšem glede njiv in prahe so kmetije na Dobroveljski planoti (višinske njiv 5,1 %, od tega prahe 6,2 % in vmesne njiv 7,1 %, od tega prahe 4,4 %). Daleč najmanj prahe so imele hribovske kmetije na južnem in jugovzhodnem predgorju Golt, od tega višinske 1,2 % in vmesne 1,8 % (vseh njiv je bilo leta 1960 na višinskih kmetijah 7,9 % in na vmesnih kmetijah 11,1 % vse površine); za te kmetije zatrdno lahko rečemo, da je praha v celoti

²⁹ Meze, c. d., str. 254 sl.

³⁰ Meze, c. d., str. 215 sl.

vključena v sistem kolobarjenja. Več njiv, kot poprečno v vsej pokrajini je bilo tudi na senčni strani Zadrecke doline (višinske kmetije 9,3 %, vmesne 9,5 %), medtem ko je bil delež prahe pri višinskih kmetijah tam nekaj nad poprečkom (18,3 %), pri vmesnih pa 3,2 % pod njim (14,6 %).

Največje površine obdelanih njiv so tudi leta 1960 zavzemale žitarice.³¹ Preseneča, da jih je bilo največ na višinskih kmetijah (57,1 %) in šele nato na vmesnih (49,4 %), medtem ko so bile dolinske kmetije na zadnjem mestu. To je v veliki meri posledica večje vlage, z njo zvezane žitne rje, kratkotrajnejšega sončnega obsevanja in ne nazadnje tudi toplotne inverzije v globokih in tesnih dolinah. Višinske kmetije v zaledju Ljubnega, na sončni strani Zadrecke doline in na jugovzhodnem in južnem predgorju Golt, imajo največ njiv, posejanih z žitaricami. Tudi vmesne kmetije imajo tam nadpoprečne površine žitaric. Blizu poprečka so tudi višinske kmetije na Dobroveljski planoti in vmesne na senčni strani Zadrecke doline, medtem ko so tamkajšnje višinske kmetije in vmesne kmetije na Dobroveljski planoti znatno pod njim. Absolutno največ žitaric imajo višinske kmetije na južnem in jugovzhodnem predgorju Golt, tem slede vmesne na sončni strani Zadrecke doline, višinske istotam, vmesne na južni in jugovzhodni strani Golt, medtem ko imajo kmetije v zaledju Ljubnega poprečno 1,14 ha posejanih z žitaricami. Na najslabšem je Dobroveljska planota, kjer imajo višinske kmetije le 80 arov posejanih z žitaricami, vmesne pa samo 73 arov. Tudi senčna stran Zadrecke doline ni dosti na boljšem, saj zavzemajo na vmesnih kmetijah žitarice 46,3 % obdelanih njiv (kmetija ima poprečno 94 arov žitaric), na višinskih pa 43 % s poprečkom 95 arov na kmetijo.

Tudi glede površin, posejanih z žitaricami, izstopa med hribovskimi kmetijami Šmihel, kjer je prišlo leta 1960 na kmetijo poprečno kar 2,16 ha žitaric (97 arov pšenice, 99 arov ovsa, 11 arov rži in 9 arov ječmena). Največ žit je imel Konečnik (3,80 ha), nato Hriberšek (3,50 ha), Verbuč (3,22 ha) itd. Med vsemi drugimi hribovskimi kmetijami se skrajnim šmihelskim približa samo Enci v Šmiklavžu s 3,29 ha, poprečnim v Šmihelu, ki so imeli žit med 2 in 3 ha, pa Keber, Šumečnik, Ramšak v Podplanini (kljub višini 1150 m je imel 2,70 ha žit!), Sedovnik, Brčun, Sp. Phonik, Lešnik, Požarnik, Zgornji Kos, Ošterman in Kovšak.

Med žitaricami je največ pšenice (45,5 %), sledi ji oves (39,2 %), medtem ko je ječmena in rži le 8,3 % oziroma 7 %. Med posameznimi skupinami kmetij so večje razlike. Največji odstotek pšenice imajo dolinske kmetije (53 %), ki pa imajo, kot že omenjeno, tudi zelo malo žit; na drugem mestu je pri njih oves s 27,4 %, nato ječmen s 14,8 % in končno rž s 4,8 %. Tudi na vmesnih kmetijah je največ pšenice, 47,7 %, ovsa je 27,4 %, ječmena 8,4 % in rži 5,7 %. Na višinskih kmetijah je vrstni red obrnjen. Tam je na prvem mestu oves, 44,4 %, nato

³¹ Glej tabelo 17, ki kaže med drugim, kolikšna je na kmetiji poprečna površina, posejana z žitaricami.

pšenica, 38,3%, na tretjem mestu je rž, 10,7% in končno ječmen, 6,6%. Oves pa ni na prvem mestu na vseh skupinah višinskih kmetij. Več kot drugih žit ga je na kmetijah v zaledju Ljubnega, na senčni strani Zadrecke doline in na Dobroveljski planoti, medtem ko imajo višinske kmetije južnega in jugovzhodnega predgorja Golt in na sončni strani Zadrecke doline več pšenice kot ovsa.

Sl. 7. Grozdej, 765 m, v Teru na južnem pobočju Golt (v ozadju) ima v obsežni posesti (63 ha) in v dobrem gospodarju najtrdnejše obete za nadaljnji obstoj; nad njim je kmetija Tiršek, 935 m

Skoraj 1 ha pšenice pride v poprečku na šmihelsko kmetijo, kar je daleč največ v vsej pokrajini. Tudi druge kmetije na južnem in jugovzhodnem predgorju Golt imajo precej pšenice, na kar kaže popreček za tamkajšnje višinske (0,98 ha ali 47% vseh žit) in vmesne kmetije (0,72 ha oziroma 54%). Razen na navedenih je veliko pšenice tudi še na kmetijah sončne strani Zadrecke doline; povsod drugod pa je pšenice manj, kot jo izkazuje popreček za vso pokrajino.³²

Pšenica uspeva povsod, tudi na najvišjih hribovskih kmetijah, le da je tam običajno več ovsa kot pšenice; več ovsa je tudi na večini

³² Podrobnosti glej v tabeli 17.

hribovskih kmetij v zaledju Ljubnega in na Dobroveljski planoti. Še danes imajo mnogi kmetje moke za dom dovolj. To so predvsem kmetije, kjer je zaradi ugodnih reliefnih razmer več orne zemlje, pa tiste, ki sicer nimajo nadpovprečnih površin, posejanih s pšenico, je pa zato na kmetiji tako malo ljudi, da jim doma pridelana pšenica, skupaj z ržjo, ki jo ponekod še sejejo, zadostuje za domače potrebe, ljudi in denarja za sodobno živinorejo je pa premalo; taki kmetje imajo običajno tudi malo gozda. Kmetov te vrste je na hribovskih kmetijah iz leta v leto več. Čeprav zahteva tudi skromno poljedelstvo delovno silo, jo je za pridelavo najosnovnejših hranil dovolj, še posebej, ker vemo, da je življenje na večini hribovskih kmetij zelo skromno. Glavni vzrok, da je na nekaterih kmetijah za dom dovolj domače moke, pa je predvsem v tem, da živi na njih veliko manj ljudi kot jih je bilo včasih, zato je moke že kmalu dovolj in to kljub temu, da je potrošnja na osebo večja, kot v preteklosti. Skoraj noben šmihelski kmet moke ne kupuje. Tako je tudi z mnogimi na sončni strani Zadrečke doline in v povirju Drete, pa v Lepi njivi; nekaj takih je celo v zaledju Ljubnega (Kovšak, Bukovnik, Podlesnik in celo Ramšak v Podplanini), kjer goji še danes veliko kmetov rž, ki jo pri peki kruha mešajo med pšenico. Redke so kmetije na Dobroveljski planoti, ki pridelajo za dom dovolj krušne moke (Otovník, Covnik, Predovník, Krničník, deloma Jug); podobno je tudi v Zg. Radegundi (Srebočník, Keber in Šumečník) in v Rovtu (Brčun, deloma Gregorc in Krněnik).

Skoraj povsod na hribovskih kmetijah obravnavane pokrajine sejejo ozimna žita, kar velja predvsem za pšenico, ječmen in oves; le rž je povečini jara. Klima onemogoča ozimino na najvišjih kmetijah z mejo v višini okrog 950 m. Ta meja je pa spremenljiva. Na izrazito prisojnih straneh se vzpne tudi do 1000 m (Šmihel, Radegunda, Podplanina), na rebreh, manj izpostavljenih soncu, pa pade tudi do okrog 900 m, kar pa je v naši pokrajini redkost; na manjših »žlakih« poskuša z ozimno pšenico na izrazitih prisojnih celih 1100 m visoki Murc, ki mu navadno kar dobro obrodi. Precej je kmetij, ki sejejo jara žita, a bi dobro uspevala tudi ozimna. Vzrok je v pomanjkanju delovne sile. Vsa glavna poljska dela obenem s košnjo otave padejo na hribovskih kmetijah zaradi klimatske zakasnitve na jesen, torej v čas sejanja ozimnih žit. Ker kmetje vsega ne zmorejo, odložijo marsikje setev na pomlad, pri tem pa nastane nevarnost, da jim jara žita še pred žetvijo pobeli sneg; tudi sicer so jara žita slabša od ozimnih.

Žetev se na hribovskih kmetijah v primerjavi z dolino znatno zakasni, a to le, če v dolini ne žanjejo s kombajni; ti zahtevajo zrela žita, zato je taka žetev precej kasnejša. Na vmesnih kmetijah se zapozni žetev za ena do dva tedna, na višinskih poprečno za tri tedne, na najvišjih v pokrajini pa celo za mesec dni.

Žita meljejo v domačih mlinih, ki so danes povečini električni. Vodni mlini, ki so bili včasih na gosto posejani ob potokih in v grapah po vsej pokrajini, razen na apneniških tleh, so danes zelo redki in še te opuščajo. Vsi kmetje nimajo lastnih mlinov.

Razen naštetih žit sejejo nekateri kmetje še proso (največ na Braslovškem Dobrovlju in v Sentflorijanu), a v tako majhnih množinah, da je komaj omembe vredno. Včasih so sejali tudi veliko ajde in to celo na višinskih kmetijah, a je danes ne sejejo več. Leta 1960 je je posejal med vsemi hribovskimi kmeti samo Lamprečnik in to 30 arov. Splošni tendenci za opuščanjem žitaric na račun krmnih rastlin ali prahe je najprej in najbolj podlegla ravno ajda, kar je spričo dejstva, da je v hribovitem svetu najbolj izpostavljena zgodnjim jesenskim pozebam, tudi razumljivo.

Glavni uničevalci žit so divji prašiči, srnjad in jelenjad. Največ jih je na Dobroveljski planoti, zato imajo tam z njimi tudi hujše težave, zlasti s prašiči, ki so se močno zaredili. Z veliko kmetij, zlasti z višinskih, so žita že skoraj popolnoma izpodrinili. Tako je s Ptico, Planinškom, Mežnarjem in zgornjimi kmeti na Čreti, ista usoda pa čaka še marsikoga, če se bo ta divjad tako širila, lovska društva pa tako malo naredila za njihovo iztrebljenje. Pred njimi je varen samo ječmen, ker ima rese.

Krompir zavzema 12,2 % vseh obdelanih njiv v pokrajini, na kmetijo ga pride povprečno 28 arov. Razdeljen je precej enakomerno po posameznih skupinah kmetij, kar je glede na to, da ga uporabljajo le kot hranivo ljudem in živalim, razumljivo, saj ga za prodaj na hribovskih kmetijah ne sadijo; to onemogoča odročnost kmetij in teža krompirja. Odstopanje od poprečka je pri manjših skupinah hribovskih kmetij razmeroma majhno (od 24 do 33 arov na kmetijo): največ ga imajo višinske kmetije na senčni strani Zadrečke doline, kjer je bilo s krompirjem zasajenih 15 % vseh obdelanih njiv, najmanj pa višinske kmetije ljubenskega zaledja. V splošnem so bile hribovske kmetije v zaledju Ljubnega med tistimi, ki so imele najmanj krompirja, kmetije na obeh straneh Zadrečke doline pa največ; tu je zlasti v Rovtu in na sončni strani doline več kmetov, ki so imeli nad pol hektara njiv, zasajenih s krompirjem, Enci v Šmiklavžu pa jih je imel celo 1,1 ha. Kmetije z več krompirja rede običajno več prašičev, nadpovprečno pa imajo krompirja tudi nekatere manjše kmetije, kjer je na domu še veliko ljudi, tudi takih, ki so zaposleni izven kmetije (gozdni delavci, LIN Nazarje). Skoraj dosledno pa goje več krompirja kmetije, ki rede za prodajo pitance, to pa so tiste že navedene, katerih poglavitni poudarek je na živinoreji. Pogoji za rast krompirja so v glavnem povsod dobri, še posebej pa na peščenih tleh vulkanskih tufov brez primesi laporjev; kmetij na takih tleh pa je v naši pokrajini veliko.

Večina kmetov gnoji predvsem s hlevskim gnojem. Za njive, ki jih danes ni več veliko, je v glavnem hlevskega gnoja dovolj, primanjkuje ga pa na mnogih kmetijah za gnojenje travnikov in sadovnjakov, še posebej, ker nimajo gnojničnih jam. Zato bi morali gnojiti tudi z umetnim gnojem, predvsem tam, kjer gojijo pitano živino, pri čemer izsilijo z umetnim gnojem večji pridelek. Ker stopa reja pitancev čedalje bolj v ospredje tudi na hribovskih kmetijah, so po-

trebe po umetnem gnoju čedalje večje. Glavna ovira umetnemu gnojenju so slabe dovozne ceste h kmetijam in pa prestrm svet, s katerega se umetni gnoj premočno spira. Dobri pogoji za umetni gnoj so torej tam, kjer je dovolj položnejšega sveta, in kjer je možen dovoz umetnega gnoja z motornimi vozili. Ker je v zadnjih letih gozdno gospodarstvo zgradilo veliko gozdnih cest tudi skozi hribovska naselja, nekaj pa jih je pred zgradnjo, so možnosti za uporabo umetnega gnoja čedalje večje. Tudi uvajanje pašno-košnega sistema zahteva več umetnega gnoja. Glede na vse omenjeno so najboljši pogoji za uporabo umetnega gnoja v Šmihelu, v Lepi njivi, v Brezju, v jugovzhodnem delu Šentflorijana, na Braslovškem Dobrovlju, v večjem delu Šmiklavža in Tiroška. Vsi ti kraji so že povezani s cestami. Da je tako, se je pokazalo že leta 1960. Takrat so na vseh hribovskih kmetijah porabili 189 901 kg umetnega gnoja ali povprečno 478 kg na hribovsko kmetijo, kar je veliko več kot v Lučki pokrajini (108 kg) in na Solčavskem, kjer je bila takrat uporaba umetnega gnoja neznatna. Na prvem mestu je bila Lepa njiva, kjer so povprečno porabili umetnega gnoja na kmetijo 1260 kg, kar je za razmere na hribovskih kmetijah izredno veliko; to kaže na umne in napredne kmetovalce, še posebej, če vemo, da je cesta speljana samo po dolini Ljubije, na hribovske kmetije pa so speljani le skromnejši odcepi. Na drugem mestu je bilo Braslovško Dobrovlje z 967 kg na kmetijo, kar je za hribovsko naselje še vedno precej. Tudi Mozirsko Dobrovlje je s 527 kg presešlo popreček, vsa druga naselja na Dobroveljski planoti pa so bila znatno pod njim (Jeronim 286 kg, Zavodice 133 kg in Čreta samo 70 kg na kmetijo, a to samo na kokarski strani, medtem ko na vranski sploh niso uporabljali umetnega gnoja). Precej umetnega gnoja so porabili še v Šmihelu (770 kg na kmetijo), v Brezju (740 kg), v Šentlenartu (630 kg), v Tirosku (626 kg) in v Šentflorijanu (530 kg). Povsod drugod so ga porabili manj od poprečka, kar velja za celotno zaledje Ljubnega (Savina 447 kg, Podplanina 257 kg, Šemprimož 175 kg in Ter 171 kg), za Rovt 425 kg, Dol pri Šmiklavžu 383 kg, Šmiklavž in Poljane po 216 kg; v Nadbočni pa umetnega gnoja niso uporabljali. Višek med obravnavanimi kmeti je dosegel Metovžak na Braslovškem Dobrovlju z 9000 kg, temu je sledil Urbanc v Lepi njivi s 4050 kg, nato Rifelj v Tirosku s 4000 kg in Jezernik na Braslovškem Dobrovlju s 3000 kg (večina teh kmetov uporablja gnoj za hmeljske nasade). Med 2 in 2,5 tonami umetnega gnoja pa so porabili: v Lepi njivi Vauher, Mihevc, Mulovnik, Kortnik, Presečnik, Zalokovnik in Marovt, dalje Hlastej na Braslovškem Dobrovlju, Ugovšek v Šentlenartu in Spodnji Podbrežnik v Tirosku.

Leta 1960 je bila zaradi močnega propagiranja poraba umetnega gnoja zelo velika. Po tem letu je hitro nazadovala, prav v zadnjem času pa že spet narašča. Računati smemo, da bo kmalu dosegla in preseгла stanje iz leta 1960.

Poleg glavnih poljskih kultur goje hribovski kmetje še nekatere, za celotno gospodarstvo manj pomembne kulture, ki pa so ponekod

pomemben dodatni vir dohodkov (hmelj, maline); nekatere so ostanek iz časov avtarkije (lan), koruza, lan in vinogradi pa so razen gospodarske pomembnosti za nas zanimivi predvsem zaradi spoznavanja mikroklimatskih razmer.

Koruze je bilo v vsej pokrajini 19,57 ha, od tega 16,37 ha na vmesnih kmetijah, drugo pa na dolinskih. V Šmihelu, v povirju Drete (Tirosek in Šmiklavž) ter v Podplanini koruza ne uspeva niti na nižjih hribovskih kmetijah. V zaledju Ljubnega, izvzemši Podplanino, v Zg. Radegundi ter na pobočjih Zadrečke doline stran od povirja Drete jo gojijo na nižjih hribovskih kmetijah, medtem ko je na višjih redkost. V teh krajih se vzpne najviše v Šemprimožu pri Jamniku na 970 m (leta 1960 jo je imel 31 arov, kar je izjemno veliko), medtem ko je v drugih naseljih znatno niže: v Teru do 765 m (Grozdej 1 ar, nekaj nižji Slemšek, 730 m, pa jo je imel kar 40 arov), podobno v Savini (Lipovt 740 m, 10 arov) in v Zg. Radegundi (Srebočnik 760 m, 20 arov), v Šentlenartu do 710 m (Ošterman, 4 are), v Šentflorijanu celo do 800 m (Petek, 10 arov), v Rovtu na senčni strani Zadrečke doline pa le do 715 m (Zg. Viclovnik, 10 arov). V nižjih hribovskih naseljih jo sadijo največ v Lepi njivi, v Brezju, v Poljanah in na spodnjih kmetijah v Radegundi, kjer ima nekaj arov koruze (ca. 5 do 10 arov, največ 25 arov) skoraj vsaka kmetija. Razmeroma precej koruze je na Dobroveljski planoti, kjer so brez nje samo višinske kmetije, vse druge pa jo imajo vsaj po nekaj arov. Tudi spodnje kmetije na Čreti, tako na vranski kot kokarski strani, niso brez nje.

Hmelj so gojile leta 1960 skoraj vse kmetije na Mozirskem in Braslovškem Dobrovlju, večina v Lepi njivi, mnoge kmetije v Jeronimu, Vrhovnik v Zavodicah in Rebernik na Čreti. Na Dobroveljski planoti se vzpne nad 800 m in doseže pri Javoršku, ki ga je imel 12 arov, višino 900 m! V Lepi njivi ga je imel najvišji kmet Germadnik (695 m) 10 arov. V Jeronimu doseže pri Ropasu višino 760 m (8 arov), 10 m nižji Mlačnik pa ga je imel kar 45 arov. Leta 1960 je bilo vsega hmelja 13,40 ha, od tega 1,07 ha na višinskih kmetijah, ostalo pa na vmesnih. Največ hmelja je imel leta 1960 Dolar (71 arov), nato 67 arov Hlastej, 60 arov Hribernik, več kot pol hektara pa še Uratnik in Turnšek, vsi na območju Dobroveljske planote; na kmetije, ki goje hmelj, pride povprečno 23 arov. Kljub večjim nadmorskim višinam hmelj v ugodnih letih dobro obrodi. Je celo boljši kot v dolini, ker ni tako izpostavljen vlagi in zato ne pozna raznih bolezni, predvsem rje; pač pa ga je v primerjavi z dolino manj. Ker mu preveč zračna mesta škodijo, uspeva na zatišnih krajih, največ v vrtačah na planoti, kjer mu prija tudi kakovost in debelina prsti, saj je za postavljanje kolov potrebna dovolj debela prst; v Zavodicah bi radi gojili več hmelja, a jim to onemogoča preplitva kraška prst. V zadnjih letih hribovski kmetje hmelj čedalje bolj opuščajo. Glavni vzrok je v pomanjkanju delovne sile. Tudi preusmerjanje v živinorejo ob sedanji delovni sili zahteva opuščanje hmelja. Če je na kmetiji ljudi za delo dovolj, ali če je malo obdelovalne zemlje, je hmelj donosna njivska kultura,

saj za izkupiček od prodanega hmelja nakupijo moke za vso družino in zato lahko opustijo pšenico in rž. Tako je na večih dobroveljskih kmetijah, ki imajo dovolj delovne sile.

Kako je z vinogradi na južnih pobočjih Dobroveljske planote danes, smo že govorili (glej str. 42). Razen tam imenovanih imajo vinograde še Vraber (5 arov) in Zalokovnik (2 ara) v Lepi njivi ter Čremešnik v Poljanah. Vseh vinogradniških površin je danes na hribovskih kmetijah obravnavane pokrajine le še 99 arov. Najvišje seže vinograd pri Strojansku na južnem pobočju Dobroveljske planote (550 m), nekaj nižje pri Zalokovniku (530 m), pri Čremešniku je 505 m visoko, Turnšek in Hlastej ga imata v višini okrog 500 m, vsi drugi pa nižje.

Malinove nasade je imelo leta 1960 samo nekaj spodnjih kmetov v Tirosku (Sp. Pečnik, Podpečnik, Sp. Grozdej, Kladnik, Zg. Podbrežnik, Rifelj in Pogorevčnik) ter Breznik v Dolu pri Šmiklavžu, vsega skupaj 126 arov. Večino malin prodajo kmetje zadrugi, nekaj pa jih obdržijo doma. Če so tla za nasad dobro izbrana in če je le-ta skrbno negovan, pomenijo maline v ugodnih letinah znatno postavko v kmečkem predačunu, saj je njihova vrednost v primerjavi z drugimi kulturami, ki bi zrastle na isti zemlji, poprečno trikratna.

Ribez, ki so ga tudi na hribovskih kmetijah v povojnih letih ponekod sadili, je imel leta 1960 v obravnavani pokrajini samo Toman v Tirosku na površini 5 arov.

Lan, ki ga je še na začetku tega stoletja gojila večina kmetij, je do danes skoraj povsem izginil. Leta 1960 so ga imeli le redki: Verbuč in Reberšak v Šmihelu (2 oziroma 5 arov), Mlačnik v Jeronimu (10 arov), Jegovnik na Čreti (1 ar), Sedovšek v Globokem (5 arov), Zagradišnik v Zg. Radegundi (1 ar), Gaber in Vauher v Lepi njivi (5 ozir. 2 ara), Spodnji Laznik in Zgornji Zavolovšek v Tirosku po 1 ar, Kaker in Kadunc v Teru (5 ozir. 1 ar), Žnidar v Prečni (5 arov) ter Fročnik v Šemprimožu (3 are), skupaj torej vsega 47 arov.

Sadjarstvo

Razen na najvišjih kmetijah v Podplanini (Kugovnik, Ramšak, Rožman, Repelšek) in pri Visočniku v Teru, uspeva sadje povsod v obravnavani pokrajini. To velja v prvi vrsti za jabolka in hruške, ki sežejo na kmetijah v zaledju Ljubnega do 1100 m (Murc, Rigelnik, Kronc in celo Grobelnik v višini 1115 m ima 16 jablan, 4 hruške in eno slivo). So pa primeri, ko so nižji kmetje brez sadja, tako Rožman v višini 1010 m in Kladnik 1040 m ter deloma tudi Ptica, 990 m, ki ima samo dve hruški, kar pa ni vzrok v klimi, marveč so po sredi antropogeni vplivi.

Sadja je tem več, čim bolj se bližamo dolinam in čim bolj gremo stran od alpskega sveta. Zato je največ vseh vrst sadja v predgorju Golt, zlasti v Lepi njivi, v Brezju, v Jazbinah, v Globokem, v Žekovcu in v Poljanah pa v spodnjih delih hribovskih naselij v Zadrecki dolini

in v zaledju Ljubnega, razen v Podplanini. Preseneča, da je med vsemi hribovskimi kmetijami obravnavane pokrajine najmanj sadja na Dobroveljski planoti, celo manj kot na kmetijah v zaledju Ljubnega, pa naj gre za višinske ali vmesne kmetije.

Iz tabele 16 vidimo, da je sorazmerno največ sadja na dolinskih kmetijah, ne mnogo manj na vmesnih, da pa višinske precej zaostajajo, kar je povsem razumljivo. Med vmesnimi so, predvsem glede jabolk, daleč na prvem mestu kmetije na južnem in jugovzhodnem predgorju Golt, tem slede kmetije na obeh straneh Zadrecke doline, nato v zaledju Ljubnega in kot zadnje kmetije na Dobroveljski planoti. Med višjimi hribovskimi naselji prednjači Šmihel, ki ima za takšno naselje zelo veliko jablan (55 na kmetijo) in hrušk (31 na kmetijo).

Jabolk, ki jih imajo veliko predvsem vmesne kmetije, ne prodajajo, ker jih prodati ne morejo. Ovira so slabe ceste in močna konkurenca nižjih kmetij z dobrim dovozom, z boljšimi sortami in s prebranim sadjem. Pa tudi zadruga za nakup sadja nimajo razvite odkupne mreže. Edini hribovski kmet, ki goji večje množice jabolk za prodajo, je Mulovnik v Lepi njivi, ki kljub slabemu dovozu proda ob dobrih letinah poprečno 2000 kg namiznih jabolk. Tudi nekateri drugi hribovski kmetje v Lepi njivi prodajo nekaj jabolk, a v manjših količinah,

Velik del sadja predelajo v mošt, nekaj ga prekuhajo v žganje in nekaj posušijo. »Tovkovca«, ki je dobra in priljubljena pijača, imajo na večini kmetij za sebe dovolj, ponekod ga nekaj celo prodajo v bližnje trge. Sadno prešo ima vsaka kmetija; v zadnjem času goni čedalje več strojev za mletje sadja elektrika.

Med sadnim drevjem je posebno zanimiv oreh, ne toliko zaradi gospodarske vrednosti, temveč kot mikroklimatski pokazovalec, ki kaže, do katere višine lahko uspeva. Brez njih so, poleg že omenjenih, ki so sploh brez sadja, še tele višinske kmetije: Lojen (890 m), Rigelnik (1080 m), Potnik (830 m), Kronc (1070 m), Sušnik (940 m), Murc (1100 m), Jamnik (970 m), Jug (1015 m), Verbuč (885 m), Sp. Gotnik (890 m), Destovnik (820 m), Ručgar (895 m), Ptica (990 m) in Planinc (1020 m). Vprašanje je, če jih iz teh višin odganja klima, in če zares tam sploh ne bi obrodili. Po izkušnjah iz Lučke pokrajine in s Solčavskega lahko domnevamo, da je zgornja meja orehov nekako v višini 1000 m, da se na izrazitih prisojnih legah brez visokogorskega zaledja vzbne še više, na manj sončnih in vetrovnih tleh z eventualnim visokogorskim zaledjem pa zaostane pod 1000 m. Da nimajo orehov tudi nekatere kmetije nad 1000 m, je vzrok predvsem v tem, ker je pridelek dvomljiv. Da orehi uspevajo tudi nad višino 1000 m, je pri nas nekaj zgovornih primerov. Najočitnejši je Grobelnik v Mrzlem vrhu v Teru 1115 m visoko, ki ima 4 orehe, bližnje, tudi preko 100 m nižje kmetije, ki niso na manj ugodnih tleh, pa so brez njih (Kronc 1070 m, Sušnik 940 m). Podobna je tudi primerjava med Zg. Gotnikom v Šmihelu (910 m), ki ima 6 orehov, in med sosedoma (Sp. Gotnik, 880 m, in Verbuč, 885 m), ki sta brez njih. Verjetno bi orehi skromno obrodili tudi pri Murcu, Jugu in Planincu, ki so nad 1000 m visoko.

Poprečno odpade na kmetijo 6,7 orehov, kar je za hribovske kmetije veliko. Največ jih je na vmesnih kmetijah ljubenskega zaledja, nekaj manj na obeh straneh Zadrečke doline, pod poprečkom pa na vmesnih kmetijah južnega in jugovzhodnega predgorja Golt in Dobroveljske planote. Med višinskimi jih je največ na sončni strani Zadrečke doline in na jugovzhodnem predgorju Golt, najmanj pa v zaledju Ljubnega, kar je glede na alpski značaj pokrajine razumljivo. Največ jih imajo: 20 do 25 dreves Jesenik v Šmihelu, Lomšek in Završnik na Čreti, Tiršek, Bezovnjak, Komšak in Grozdej v Teru, Bukovnik in Hribernik v Savini ter Završnik v Šentlenartu; med 26 in 30 Strnad v Šmiklavžu in Rifelj v Tirosku; nad 30 pa Podkrajnik v Dolu pri Šmiklavžu (32), Drča v Teru (34) 720 m visoko in Stenšak v Šentflorijanu (40), kar je največ med hribovskimi kmetijami; prekosi ga dolinska samotna kmetija Logar v Savini v globokem in tesnem prodnem dnu doline Savinje, ki ima 50 orehov.

Gozdarstvo

Gozdarstvo, ki je že ob koncu prejšnjega in na začetku našega stoletja močno zamenjalo živinorejo, je danes daleč najpomembnejša gospodarska panoga na veliki večini hribovskih kmetij. Ko je proti koncu prejšnjega stoletja les dobil pravo ceno, se je začelo plavljenje in splavarstvo po Savinji in Dreti. Res seže njegov začetek še daleč nazaj,³³ a bil je skromen; razmahnilo se je splavarstvo šele ob koncu prejšnjega in v začetkih tega stoletja, vrh pa je doseglo med obema svetovnima vojnoma. Dokončno je zamrlo okrog leta 1947 in to tedaj, ko je vodno pot v celoti zamenjala cesta, po kateri prevažajo les s tovornjaki, redkeje tudi s traktorji in vozmi z gumijastimi kolesi s konjsko vprego.

V ogromni večini so gozdovi iglasti; na neprepustnih kamninah so povsem v prevladi, a tudi na karbonatnih tleh jih je veliko. Listavci so, kolikor jih je, predvsem na Dobroveljski planoti in na Menini, a tudi tam prevladuje iglasto drevje. Najbolj uspevajo iglavci, zlasti smreka, na kisljih vulkanskih andezitno-tufskih tleh, ki jih je v naši pokrajini največ. Tudi na metamorfnih wengenskih plasteh pogorja Kranjske rebri in ob Volažnici so lepi iglasti gozdovi, pa na srednjetriadnih keratofirjih, ki se v večjih ali manjših krpah javljajo na Dobroveljski planoti, predvsem na Čreti. Najslabši so listnati in mešani gozdovi na apniških tleh vrhnjega dela Dobroveljske planote in na njenem zgornjem južnem pobočju, a to ne zaradi matične kamnine, marveč zato, ker so v veliki meri že izčrpani. Velika večina obravnavanih hribovskih kmetij ima zato lepe in bogate gozdove, in ni čuda,

³³ Po F. Bašu, Doneski k zgodovini Gornjegrajskega. ČZN XXXIII/1938, str. 8, in B. Zemljiču, Gornjesavinjski splavarji. PV 1951, str. 327, sega splavarstvo najmanj na prehod iz 16. v 17. stoletje.

da jim v zadnjih desetletjih po znatnem nazadovanju živinoreje pomenijo največje bogastvo.

Zaradi velike prevlade iglavcev primanjkuje listnate stelje za živino. Pomagajo si z nasekanimi smrekovimi vejami. Ta gnoj ni slab, biti pa mora uležan, saj potrebujejo smrekove iglice več časa, da se razkrojijo, kot listje. Je pa gnoja na hribovskih kmetijah premalo, da bi lahko dlje časa ležal, pa tudi prostora zanj ni, zato gnojijo njive in travnike s premalo uležanim gnojem iglavcev. Le-ta pa tla zakisa in jih siromaši, zato bi bil umetni gnoj, primešan iglastemu hlevskemu, nujno potreben. V zadnjem času že veliko kmetov tako tudi dela. Bogati iglasti gozdovi pa imajo tudi svojo slabo stran; monokultura iglavcev deluje na tla negativno, saj jih zakisa, v nasprotju z listavci, ki tla gnojijo. Najugodnejši so vsekakor mešani gozdovi, ki pa jih je zelo malo.

Delež gozda je približno enak v vseh treh glavnih skupinah kmetij (okrog 64 % od celotne površine). Glede na različno velikost kmetij pa pripada poprečno največ gozda višinskim kmetijam, 25,7 ha, slede jim vmesne s 17,8 ha in končno dolinske s 13,1 ha. Med višinskimi ga imajo daleč največ kmetije v zaledju Ljubnega (31,3 ha), kar je sploh največji popreček med vsemi skupinami; slede jim višinske kmetije na južnem in jugovzhodnem predgorju Golt, druge tri skupine višinskih kmetij pa so v glavnem na istem (med 19,4 in 21,6 ha na kmetijo), kar je razvidno iz tabele 13. Tudi med vmesnimi so na prvem mestu kmetije v zaledju Ljubnega, njim blizu so kmetije na sončni strani Zadrečke doline in na Dobroveljski planoti, medtem ko so vmesne kmetije na senčni strani Zadrečke doline ter na južnem in jugovzhodnem predgorju Golt precej izenačene (16,4 oziroma 15,2 ha na kmetijo). Največ gozda je imel leta 1960 Ramšak v Podplanini, 66,5 ha; med 55 in 60 ha so ga imeli: Jezernik, Lamprečnik, Goličnik, Tiršek (Jeslane) in Repelšak; med 50 in 55 ha: Strojanshek, Zg. Gotnik, Atelšek, Enci, Lojen in Mavrič; med 45 in 50 ha: Podlesnik, Globočnik, Golobst, Rigelnik, Tratnik, Vrtnik, Sp. Brezovnik, Krnčnik, Ugovšek in Toman; med 40 in 45 ha: Visočnik, Tiršek, Gril, Zg. in Sp. Detmer, Rožman, Krumpačnik, Presečnik, Uratnik, Storgelj in Grčnik. Med kmeti, ki imajo danes več kot 40 ha gozda, jih je 18 ali 53 % iz zaledja Ljubnega, od tega kar 8 iz Podplanine, za katero so najznačilnejši.

V gozdarstvo je v naši pokrajini v zadnjih letih najprej prodrla mehanizacija. Danes je že težko dobiti hribovskega kmeta, ki bi podiral in žagal drevesa z navadno ročno žago, saj ima velika večina kmetov ročne motorne žage. Les iz gozdov do kamionske ceste speljejo kmetje sami s svojo živino, na žago v Nazarje ali na Pako pa ga odvažajo s kamioni, traktorji ali vozmi z gumijastimi kolesi. Nakladanje je še vedno ročno, čeprav se tudi že v Sloveniji javljajo kamioni z vgrajenimi žerjavi. Žičnic je premalo, da bi lahko po njih spravili ves les k cesti, zato so riže še vedno močno v rabi. Na njih se les obtolče in izgubi 20—30 % vrednosti. V zadnjih letih, ko pospešeno gradijo gozdne ceste tudi v težko dostopne gozdove, se je lesu pot po rižah mnogokje

močno skrajšala, ponekod pa je je bilo sploh konec. S tem je les veliko pridobil na vrednosti, z njim pa se je ojačala tudi moč kmetij. Gozdne ceste so hribovskemu kmetu osnovni vir napredka; lahko jih postavimo ob stran elektriki, ki je bila začetek in predpogoj za modernizacijo hribovskih kmetij. Kje vse so že speljane gozdne ceste, kaže priložena karta (glej prilogo I). Mnoge so bile trasirane tako, da tečejo mimo kmetij. Zanje so kmetje dali radi znaten prispevek v lesu, saj se zavedajo, kaj jim cesta prinaša. Če se bodo gozdne ceste še naprej tako hitro gradile, kot so se v zadnjih letih (okrog 45 km na leto), računajo, da bo v približno 10. letih skoraj vsaka hribovska kmetija povezana s cesto, če jo je do nje le mogoče speljati.

Agrarna reforma

Dokončno izpeljana agrarna reforma leta 1960 je v obravnavani pokrajini zajela le 23 kmetij ali 5,3 % vseh v pokrajini. Ti so: Konečnik, Zlebnik, Zg. Gotnik in Verbuč v Šmihelu; Globočnik, Jezernik, Visočnik in Tiršek v Teru; Tratnik, Repelšek, Krumpačnik in Atelšek v Podplanini; Srnak, Lamprečnik in Vodušek v Šentlenartu; Covnik in Uratnik na Braslovškem Dobrovlju; Toman v Tirosku, Enci v Šmiklavžu; Mežnar v Vel. Rovtu; Golobst v Šemprimožu; Lepa ravna v Šentflorijanu in Trbovšek v Savini. Pred agrarno reformo so imele te kmetije 19,4 % vse zemlje, danes se je ta odstotek znižal na 10,8 %. Po agrarni reformi se jim je posest v poprečku zmanjšala za 44,3 %. Agrarna reforma je odvzela predvsem gozd, štirim šmihelskim kmetom, ki so imeli tudi lastne planine, pa je odvzela tudi del teh. Po štiri kmetije so zapadle agrarni reformi v Podplanini, v Teru in v Šmihelu, kar je več kot polovica vseh pod agrarno reformo zapadlih kmetij v pokrajini. V Podplanini so imele imenovane kmetije, ki so predstavljale 20 % vseh tamkajšnjih kmetij, 48,5 % vse zemlje, danes jo imajo še 26,8 % (pod agrarno je zapadlo 61,3 % vse njihove zemlje). Nekaj manj zemlje je zapadlo agrarni reformi štirim kmetijam v Šmihelu (45 %); ti so predstavljali 20 % vseh kmetij v Šmihelu, imeli so 40 % vse zemlje, medtem ko jo imajo danes še 26,8 % (podobno kot v Podplanini). Kmetije v Teru, ki so prišle pod agrarno reformo, so zajemale 9,1 % vseh tamkajšnjih kmetij, imele pa so 28,2 % vse zemlje; s tem, ko jim je agrarna odvzela 26,2 % zemlje, se je danes njih delež zmanjšal na 20 %.

PREBIVALSTVO

Podrobno stanje števila prebivalstva na obravnavanih kmetijah je mogoče pokazati le za najnovejši čas. Za starejše razdobje, to je od prvih desetletij 19. stoletja naprej, odkar so na voljo podatki, je možen pregled le čez celotna naselja. Ker je ta že obravnavan v okviru vse Gornje Savinjske doline,³⁴ bo na tem mestu zaradi lažje orientacije prikazan samo tabelarični pregled (tabela 18) razvoja števila prebivalstva med leti 1920 in 1966 po posameznih naseljih, ki pa nekatera zajemajo poleg hribovitega tudi dolinski ali nižji gričevnati svet (Lepa njiva, Brezje, Poljane, Šmiklavž z Dolom, deloma Jeronim in Radegunda ter naselja v zaledju Ljubnega, razen Podplanine, h katerim je uvrščen tudi del Ljubnega). V obravnavani pokrajini je bila depopulacija večja kot v celotni GSD, tudi večja kot v sosednji Lučki pokrajini. To najbolje ilustrirajo številke, ki kažejo razvoj za razdobje 1820—1961, 1869—1961 in 1961—1968, saj je npr. med leti 1869 in 1961 v naši pokrajini prebivalstvo številčno nazadovalo za 14,8 %, medtem ko je v celotni GSD napredovalo za 5,1 %, kar je še vedno v mejah depopulacije, v Lučki pokrajini pa je narastlo za 22,4 %. Depopulacija se vrši še tudi po letu 1961, saj je do leta 1966 število prebivalstva spet nazadovalo za 2,6 %. Seveda so med posameznimi naselji razlike, tako npr. za Rovt, Šmihel, Mozirsko in Braslovško Dobrovlje, Šentlenart in Čreto, kjer je bilo nazadovanje med leti 1869 in 1961 veliko večje od poprečka za vso proučevano pokrajino, medtem ko je bilo v Šmiklavžu z Dolom, v Lepi njivi in v Savini znatno nad njim. Sploh se kaže celotna Dobroveljska planota kot najmočnejše depopulacijsko območje v vsej pokrajini, zlasti Čreta, ki je od leta 1820—1961 izgubila 45,5 % ljudi (celotna Dobroveljska planota med leti 1820 in 1966 — 15,9 %, med 1869 in 1961 pa — 25,1 %). Tudi naselja v zaledju Ljubnega izstopajo, a to v pozitivnem smislu, saj je bilo nazadovanje mnogo manjše (med letoma 1869 in 1961 samo za 8,8 %, med letoma 1820 in 1961 pa je število prebivalstva narastlo za 29,3 %, medtem ko je bil narast v vsej obravnavani pokrajini le za 14,7 % v GSD pa za 46,7 %).

Starostno strukturo prikazujejo priloga VI in tabeli 19 in 20. Vanje so zajeti samo kmečki prebivalci na obravnavanih kmetijah, prikazuje pa stanje na dan 31. XII. 1966.

Če vzamemo za osnovo enakomerno porazdelitev prebivalstva do 70. leta, vidimo, da v celotni pokrajini izstopa mladina do 15. leta, da je starostnih letnikov med 16. in 24. letom le malenkost več od poprečka, da pa nastopi primanjkljaj že od 25. letnika navzgor, posebej pri starostnih letnikih od 41. do 64. leta (aktivni v drugi svetovni vojni) in le nekaj manj pri starostnih letnikih od 65. do 70. leta (aktivni v obeh svetovnih vojnah).

³⁴ Od 1820—1959 v: Meze, Prebivalstvo..., str. 255 sl., posebej za leta 1953—1961 pa v: Meze, Še nekaj geografskih drobcev..., str. 5 sl.

Tabela 18

Razvoj števila prebivalstva med leti 1820—1966 — po naseljih

		Stanje 1820	1820 do 1869	1869 do 1880	1880 do 1890	1890 do 1900	1900 do 1910
Šemprimož	‰	306	+ 149 + 48,6	+ 1 + 0,02	— 10 — 2,2	+ 9 + 2,0	+ 54 + 11,9
Podplanina	‰	170	+ 67 + 39,3	+ 31 + 13,1	— 25 — 9,3	— 4 — 0,6	— 6 — 2,5
Ter	‰	362	+ 141 + 38,0	— 39 — 7,8	— 20 — 4,3	— 16 — 3,6	+ 17 + 4,0
Savina	‰	278	+ 110 + 39,6	+ 3 + 0,8	— 1 — 0,04	+ 11 + 2,8	— 22 — 5,5
Poljane	‰	216	+ 45 + 20,8	+ 27 + 10,4	— 20 — 7,0	— 6 — 2,2	— 6 — 2,3
Radegunda	‰	202	+ 112 + 55,8	— 16 — 5,1	— 6 — 2,0	+ 4 + 1,4	— 25 — 8,4
Šmihel	‰	170	+ 117 + 69,0	— 25 — 8,7	— 8 — 3,0	— 6 — 2,4	—
Brezje	‰	184	+ 128 + 70,0	+ 3 + 1,0	— 6 — 1,9	+ 10 + 3,3	+ 13 + 4,1
Lepa njiva	‰	385	+ 128 + 33,4	+ 24 + 4,6	— 18 — 3,4	+ 100 + 19,3	— 56 — 9,1
Mozirsko Dobrovlje	‰	97	+ 39 + 40,0	—	— 18 — 5,0	— 2 — 1,7	+ 5 + 4,3
Braslovško Dobrovlje	‰	264	+ 11 + 4,2	— 1 — 0,4	+ 20 + 7,3	— 8 — 2,7	— 9 — 3,1
Čreta	‰	95	+ 29 + 30,8	+ 2 + 0,2	+ 4 + 3,2	— 4 — 3,1	— 30 — 23,8
Jeronim	‰	391	+ 30 + 7,7	+ 16 + 3,8	— 37 — 8,5	— 13 — 3,2	+ 38 + 9,8
Rovt	‰	203	+ 49 + 24,1	+ 27 + 10,7	— 1 — 0,3	— 19 — 6,9	— 24 — 9,3
Tirosek	‰	296	+ 86 + 29,0	+ 20 + 5,3	— 12 — 3,0	— 22 — 5,7	+ 10 + 2,7
Šmiklavž + Dol.	‰	333	+ 198 + 60,0	— 5 — 0,9	— 14 — 2,7	+ 17 + 3,3	— 20 — 3,8
Šentlenart	‰	227	+ 49 + 21,6	+ 26 + 9,4	— 20 — 6,7	— 18 — 6,4	+ 1 + 0,4
Šentflorijan	‰	251	+ 53 + 21,1	+ 4 + 1,3	— 7 — 2,3	+ 16 + 5,3	+ 1 + 0,3
Celotna pokrajina	‰	4 430	+ 1541 + 34,8	+ 98 + 1,6	+ 199 — 3,3	+ 49 + 0,8	— 59 — 1,0
Gornja Savinjska dolina	‰	10 323	+ 39,7	+ 6,4	+ 0,3	+ 2,3	— 2,6

1910 do 1931	1931 do 1948	1948 do 1953	1953 do 1961	Stanje 1961	1820 do 1961	1869 do 1961	1961 do 1966	Stanje 1966
- 48	- 64	+ 3	- 6	395	+ 89	- 60	- 10	385
- 9,5	- 13,8	+ 0,8	- 1,5		+ 29,1	- 13,2	- 2,5	
- 31	- 12	+ 12	+ 1	203	+ 33	- 34	- 3	200
- 13,3	- 6,0	+ 6,4	+ 0,5		+ 19,4	- 14,3	- 1,5	
+ 31	- 22	- 8	+ 2	450	+ 88	- 53	- 33	417
+ 7,0	- 4,6	- 1,8	+ 0,4		+ 24,3	- 10,5	- 7,3	
+ 42	- 30	+ 14	- 12	395	+ 117	+ 7	+ 8	403
+ 11,2	- 7,1	+ 3,6	- 2,9		+ 42,2	+ 1,8	+ 2,0	
- 38	+ 35	- 11	- 35	207	- 9	- 54	- 6	201
- 14,8	+ 16,0	- 4,4	- 14,5		- 4,2	- 20,7	- 2,9	
+ 14	+ 31	- 38	- 23	271	+ 69	- 43	- 21	250
+ 5,2	+ 10,8	- 11,6	- 7,8		+ 34,1	- 13,7	- 7,7	
+ 29	- 52	+ 7	- 31	205	+ 35	- 82	- 15	190
+ 11,6	- 18,7	+ 3,1	- 13,1		+ 20,6	- 28,6	- 7,3	
- 13	- 42	- 21	+ 2	267	+ 83	- 45	+ 3	270
- 3,9	- 13,2	- 7,1	+ 0,8		+ 45,0	- 14,4	+ 1,1	
+ 72	- 89	+ 25	- 34	533	+ 148	+ 20	- 34	499
+ 12,7	- 14,0	+ 4,7	- 6,0		+ 38,4	+ 3,9	- 6,4	
- 21	- 16	- 5	- 2	93	- 4	- 43	- 10	83
- 17,3	- 16,0	- 6,0	- 2,1		- 4,1	- 31,6	- 10,7	
- 26	- 14	- 7	- 29	201	- 63	- 74	- 22	179
- 9,4	- 5,6	- 2,0	- 12,6		- 23,8	- 26,9	- 11,0	
+ 7	- 54	- 2	+ 5	52	- 47	- 72	- 1	51
+ 7,3	- 52,4	- 4,1	+ 10,6		- 45,5	- 58,1	- 1,9	
- 32	+ 17	+ 8	- 48	370	- 21	- 51	+ 16	386
- 7,5	+ 4,3	+ 1,9	- 11,5		- 5,8	- 12,1	+ 4,3	
+ 28	- 37	- 10	- 57	163	- 40	- 89	- 2	161
+ 11,9	- 14,0	- 4,4	- 26,0		- 19,7	- 35,3	- 1,2	
+ 28	- 12	+ 2	- 76	322	+ 26	- 60	- 5	317
+ 7,2	- 2,9	+ 0,5	- 19,1		+ 8,7	- 15,7	- 1,6	
+ 44	- 39	- 6	- 1	512	+ 179	- 19	+ 13	525
+ 8,7	- 7,1	- 1,2	- 0,2		+ 53,7	- 3,6	+ 2,5	
- 6	- 15	- 13	- 37	194	- 33	- 82	- 4	190
- 2,3	- 5,8	- 5,3	- 16,0		- 14,5	- 29,7	- 2,1	
- 25	- 12	- 10	- 21	253	+ 2	- 51	- 5	248
- 7,9	- 4,1	- 3,5	- 7,7		+ 0,8	- 16,8	- 2,0	
+ 55	- 427	- 60	- 402	5 086	+ 652	- 885	- 131	4955
+ 0,9	- 7,2	- 1,1	- 7,4		+ 14,7	- 14,8	- 2,6	
+ 2,1	- 3,1	+ 0,9	- 2,8	15 149	+ 46,7	+ 5,1		

Med posamičnimi grupacijami kmetij so pri starostni strukturi določene razlike. Tako je med višinskimi kmeti primanjkljaj že pri starostnih letnikih 16 in 17, medtem ko je tudi skupina 25—40 let še malo nad poprečkom, precej manjši pa je primanjkljaj pri skupini 65—70 let (zahvala gre predvsem kmetijam na senčni strani Zad्रेčke doline in v zaledju Ljubnega, ki imajo teh starostnih letnikov veliko). Mnogo je predšolskih otrok na višinskih kmetijah Dobroveljske planote ter na južnem in jugovzhodnem predgorju Golt, veliko šoloobveznih otrok pa na sončni strani Zad्रेčke doline. Več od poprečka je starostnih letnikov skupine 25—40 na južnem in jugovzhodnem predgorju Golt in še posebej na senčni strani Zad्रेčke doline; istotam je tudi znatni delež starostnih letnikov skupine 65—70. Nerazveseljivo na višinskih kmetijah pa je dejstvo, da je na senčni strani Zad्रेčke doline majhen delež predšolskih in šolskih otrok, predšolskih pa tudi v zaledju Ljubnega, da je na senčni strani Zad्रेčke doline tudi malo starostnih letnikov skupine 41—50, na sončni strani pa letnikov skupine 51—64, ki so tudi še šteti k delovni sili; istotam je tudi precej pod poprečkom ljudi, starejših od 65 let.

Vmesne kmetije so najbližje poprečku starostne strukture za vso pokrajino, le skupina 25—40 let je šibkejša od poprečka. Med temi kmetijami velja posebej omeniti visok odstotek starih nad 70 let v zaledju Ljubnega in na senčni strani Zad्रेčke doline, znatno nadpoprečni delež predšolskih otrok na sončni strani Zad्रेčke doline in šoloobveznih otrok v zaledju Ljubnega, kakor tudi malo otrok do 6. leta na južnem in jugovzhodnem predgorju Golt in šoloobveznih na senčni strani Zad्रेčke doline. Značilen je tudi izrazito majhen delež starostnih letnikov 25—40 v zaledju Ljubnega, kar je za tamkajšnje kmetije zelo negativen pojav, saj je to najboljša delovna sila.

Z delovno silo, kamor so šteti starostni letniki med 16. in 65. letom, ni v obravnavani pokrajini nič boljše kot na Solčavskem in v Lučki pokrajini, saj odpadeta nanjo od 5,4 ljudi, kolikor jih je poprečno na kmetiji, poprečno le 3,2 prebivalca, kar je 60,3 % vseh tamkaj živečih kmečkih ljudi (tudi v Lučki pokrajini je popreček 3,2 ali 64 % vseh ljudi pri 4,9, kolikor jih je poprečno na kmetiji, na Solčavskem pa 3,5 ali 60,7 %). Med posameznimi grupacijami kmetij glede števila delovne sile ni bistvenih razlik (glej tabelo 20). Opozoriti velja le na višinske kmetije na južnem in jugovzhodnem predgorju Golt, kjer je na kmetiji poprečno 3,6 ljudi za delo pri poprečku 6,1, kolikor je vseh ljudi na kmetiji (to gre predvsem na rovaš Šmihela, kjer živi poprečno 6 ljudi na kmetiji, od tega jih je 3,6 za delo), dalje na višinske kmetije senčne strani Zad्रेčke doline, kjer jih je malo za delo, a jih je tudi na kmetiji malo in na vmesne kmetije Dobroveljske planote, kjer jih je prav tako malo za delo. Med dolinskimi kmetijami so na slabšem kmetije v zaledju Ljubnega, medtem ko je v Zad्रेčki dolini ljudi za delo več, kot je popreček za vso pokrajino.

Redke so kmetije, ki imajo več kot 5 ljudi za delo; neprimerno več je takih, kjer sta za delo samo dva ali eden. Največ, in sicer osem,

Tabela 19

Starostna struktura kmečkega prebivalstva 31. XII. 1966 — v %

	0—6 let	7—15	16—17	18—24	25—40	41—50	51—64	65—70	Nad 70 let
<i>Višinske kmetije</i>									
Zaledje Ljubnega	7,7	15,0	3,2	9,1	21,4	10,9	15,9	7,7	9,1
JV in J predgorje Golt	13,4	17,5	1,0	8,3	25,8	8,3	15,5	6,2	4,1
Sončna stran Zadrečke doline	9,8	23,9	4,3	13,0	23,9	8,7	9,8	3,3	3,3
Senčna stran Zadrečke doline	5,4	10,8	—	14,6	29,2	5,4	14,6	10,8	9,1
Dobroveljska planota	16,8	15,9	1,8	8,9	21,2	6,2	14,2	7,1	8,0
Višinske kmetije — skupaj									
Razlika med enakomerno porazdelitvijo (do 70. leta) in dejanskim stanjem — v %	+ 2,0	+ 3,8	— 0,5	+ 0,1	+ 0,4	— 5,6	— 5,6	— 1,7	7,1
<i>Vmesne kmetije</i>									
Zaledje Ljubnega	10,7	19,2	3,8	10,4	16,7	9,8	16,1	4,1	9,2
JV in J predgorje Golt	8,7	14,0	4,1	12,5	23,4	10,0	17,3	4,1	5,9
Sončna stran Zadrečke doline	14,5	18,3	3,0	11,3	22,1	5,5	15,0	5,8	4,5
Senčna stran Zadrečke doline	12,6	11,1	2,6	9,5	23,2	10,5	15,3	5,2	10,0
Dobroveljska planota	11,1	18,2	1,6	8,6	22,7	11,1	14,4	7,8	4,5
Vmesne kmetije — skupaj									
Razlika med enakomerno porazdelitvijo (do 70. leta) in dejanskim stanjem — v %	+ 2,9	+ 3,7	+ 0,3	+ 0,8	— 1,3	— 5,3	— 4,2	— 3,3	6,5
<i>Dolinske kmetije</i>									
Zaledje Ljubnega	15,0	16,2	3,8	7,5	22,5	10,0	16,3	1,2	7,5
Zadrečka dolina	7,9	11,2	4,5	14,6	25,8	6,7	15,8	5,6	7,9
Dolinske kmetije — skupaj									
Razlika med enakomerno porazdelitvijo (do 70. leta) in dejanskim stanjem — v %	+ 2,7	+ 0,8	+ 1,2	+ 1,3	+ 1,4	— 6,0	— 4,0	— 5,1	7,7
<i>Celotna pokrajina</i>									
Enakomerna porazdelitev do 70. leta — v %	11,2	16,3	3,1	10,7	22,2	8,9	15,4	5,5	6,7
Razlika med enakomerno porazdelitvijo (do 70. leta) in dejanskim stanjem — v %	+ 2,6	+ 3,5	+ 0,2	+ 0,7	— 0,6	— 5,4	— 4,6	— 3,1	

II. vojna I. in II. vojna

Tabela 20

Glavne starostne skupine kmečkega prebivalstva leta 1966

	Višinske kmetije				Vmesne kmetije				Dolinske kmetije			
	skupaj	delovna sila	nad 65 let stari	0—15 let	skupaj	delovna sila	nad 65 let stari	0—15 let	skupaj	delovna sila	nad 65 let stari	0—15 let
Zaledje Ljubnega na kmetijo	220	133	37	50	317	180	42	95	80	48	7	25
%	5,0	3,1	0,7	1,2	5,6	3,2	0,7	1,7	4,7	2,8	0,4	1,5
		60,6	16,8	22,6		59,6	8,5	31,9		57,1	12,5	30,4
JV in J predgorje Golt na kmetijo	97	57	10	30	392	264	39	89	Zadrečka dolina			
%	6,1	3,6	0,6	1,9	4,9	3,3	0,5	1,1				
		59,0	10,3	30,7		67,2	10,1	22,7				
Sončna stran Zadrečke doline na kmetijo	92	55	6	31	399	227	41	131	89	60	12	17
%	5,4	3,2	0,4	1,8	6,0	3,4	0,6	2,0	4,9	3,3	0,7	0,9
		59,3	7,4	33,3		56,6	10,0	33,4		67,3	14,3	18,4
Senčna stran Zadrečke doline na kmetijo	55	35	11	9	190	116	29	45				
%	4,6	2,9	0,9	0,8	5,1	3,1	0,8	1,2				
		63,7	19,8	16,5		61,1	15,3	23,6				
Dobroveljska planota na kmetijo	113	59	17	37	243	142	30	71				
%	5,8	3,0	0,9	1,9	4,8	2,8	0,6	1,4				
		52,7	14,9	32,4		58,3	12,5	29,2				

<i>Posamezne pokrajine</i>	577	339	81	157	1541	929	181	431	169	108	19	42
na kmetijo	5,4	3,1	0,8	1,5	5,3	3,2	0,6	1,5	4,8	3,1	0,5	1,2
	0/0	58,5	14,1	27,4		60,4	11,3	28,3		64,6	10,4	25,0
		skupaj	delovna sila	nad 65 let stari	0-15 let							
<i>Celotna pokrajina</i>	2287	1376	281	630								
na kmetijo	5,4	3,2	0,7	1,5								
	0/0	60,3	12,3	27,4								

jih je pri Vrhovniku v Lepi njivi, pri Krumpačniku v Podplanini in pri Stenšaku v Šentflorijanu. Po sedem jih imajo Kortner v Žekovcu, Vauher v Lepi njivi, Jordan v Teru, Zg. Kos in Ugovšek v Šentlenartu, Matijaž v Tirosku in Praznik v Savini. Tudi takih, ki jih imajo po 6 za delo, ni veliko: Urbanc in Jurkovnik v Lepi njivi, Gornek na Mozirskem Dobrovlju, Sp. Brezovnik, Povh in Zg. Udovnik v Radegundi, Zg. Gotnik in Verbuč v Šmihelu, Petovčnik v Šemprimožu, Sp. Zrn, Deternik, Kronc in Šimonc v Teru, Joneš v Poljanah, Sp. Kos, Podrečnik, Lamprečnik in Rogelj v Šentlenartu, Brčun v Vel. Rovtu in Vršnik v Šentflorijanu.

Odnos delovne sile do velikosti posesti vsake kmetije posebej je najboljše prikazan na priloženih diagramih³⁵ (glej priloge II—V). Na njih so označene tudi posamezne zemljiške kategorije in poleg delovne sile še otroci do 16. leta ter število starejših prebivalcev od 65. leta. Diagrami nam pokažejo današnjo življenjsko moč hribovskih kmetij. Čim širši in višji je diagram, tem trdnejša je kmetija, v številu otrok pa so teoretično vzeto perspektive za prihodnost. Trdnih kmetij je v splošnem malo. Največ je takih, ki imajo srednje veliko posest, a malo ljudi za delo, ne manjka pa tudi kmetij z veliko posestjo, a z malo ljudi, posebej delovne sile. Štiri kmetije so celo brez delovne sile (Srnak v Šentlenartu, Toman starejši v Tirosku, Lipičnik v Šentflorijanu in Pušnjak v Savini), vse samo s starimi ljudmi na kmetiji. Razen Tomana, kjer pomagajo na kmetiji mladi, katerim je dal del posestva, in so se osamosvojili, se na drugih treh ubijajo stari, kolikor zmorejo, za težja dela pa najamejo tujo delovno silo ali jim sem in tja pridejo pomagat otroci, ki so odšli s kmetije v druge poklice. Dejstvo pa je, da so vse tri kmetije zapisane slej ko prej propasti, nič boljšega pa se tudi ne obeta marsikateri kmetiji, ki ima le enega, za delo sposobnega človeka, in takih je v obravnavani pokrajini kar 31 ali 7,2 % vseh kmetij; kmetij z dvema za delo sposobnima pa je 121 ali kar 28 % vseh kmetij.

OPUŠČANJE KMETIJ

Prvo sliko o obstoječih kmetijah v naši pokrajini je mogoče dobiti iz urbarja gornjegrajske posesti za leto 1426. Ferdo Gestrin³⁶ je obdelal urbar z gospodarsko-socialnega gledišča, iz navedb I. Orožna³⁷ pa je poleg drugega mogoče ugotavljati tudi takrat obstoječe kmetije, do leta 1426 opuščene kmetije in kmetije, ki v urbarju niso omenjene, torej tiste, ki so nastale po letu 1426, bodi z delitvijo starih ali z novo

³⁵ Diagrame je na osnovi zbranih podatkov izdelal po svoji originalni metodi Vilko Finžgar; tako je bilo tudi z diagrami za samotne kmetije v Lučki pokrajini, a je njegovo ime pomotoma izpadlo.

³⁶ F. Gestrin, c. d., str. 473—514.

³⁷ Ignaz Orožen, Das Benediktiner Stift Oberburg. Marburg 1876, 324 strani (glej str. 222—274).

kolonizacijo. Naslednje zanesljive podatke o kmetijah dobimo šele iz franciscejskega katastra, na osnovi katerih lahko ugotavljamo spremembe za 400 let dolgo obdobje.

Opuščene kmetije omenja že urbar. Povzemajoč podatke I. Orožna, ki jih je v tabelarični obliki pokazal F. Gestrin (c. d., str. 485—492), sem izračunal, da je bilo do leta 1426 v obravnavani pokrajini opuščeni 20 hribovskih kmetij, kar predstavlja glede na 286 takratnih kmetij, skupaj z opuščeni, 7 % vseh kmetij. V uradih Tirovsek, Posavinje, Zadretje in Ljubenska gora sem upošteval vsa tista, v urbarju imenovana naselja, ki so nedvomno zajemala skoraj izključno hribovske kmetije, medtem ko sem dolinska naselja izločil; zgoraj navedene številke so zato zanesljive.

Največ opuščeni kmetij je bilo leta 1426 v zaledju Ljubnega (takratni urad Ljubenska gora), in sicer 8, kar je bilo 7,1 % vseh tamkajšnjih kmetij, med posameznimi naselji pa v Kokarski Čreti (5 ali 33 % vseh kmetij), ki je bila takrat sestavljena iz dveh delov: »gora Čreta« in »pobočje Črete«; močno opuščanje kmetij na Čreti sega torej najmanj 500 let nazaj. V uradu Posavinje, ki je zajemal v svoj okvir predvsem južna pobočja Golt z dolinskimi vasmi ob Savinji, ni bila opuščena nobena kmetija, enako ne v Rovtu, v Nadbočni in v delu Šmiklavža, na pobočjih Zadrečke doline, odštevši Čreto, pa jih je bilo 7 ali 5,1 % vseh takratnih kmetij.

F. Gestrin (c. d., str. 481) je mnenja, da so bili različni vzroki za opuščanje kmetij v takratni dobi: neplodna in izčrpana zemlja; neugoden geografski položaj, zlasti slabe klimatske razmere; kužne bolezni, predvsem kuga, ki je pomorila mnogo prebivalcev, ponekod kar cele rodbine; medsebojni spopadi plemičev in vojne sploh. Opuščene kmetije so dajali fevdalci v zakup drugim kmetom ali pa so nanje naseljevali nove podložnike. Redke od takrat opuščeni kmetij niso bile nanovo obljudene, saj večino tistih, ki so v urbarju označene kot opuščene, zasledimo v franciscejskem katastru, mnoge pa obstajajo še danes; kontinuiteto lahko ugotavljamo s pomočjo nespremenljivih domačih imen kmetij.

Na ta način lahko ugotovimo predvsem to, da je bilo v času izdelave franciscejskega katastra nekaj več kmetij kot leta 1426, da so bile zelo redke kmetije, ki so v 400 letih propadle, in da je bilo več takih, ki so se na enotnih krčevinah, kjer je bila leta 1426 z redkimi izjemami po ena sama kmetija, do leta 1825 razdelile v kmetije z enakimi domačim imenom, a s pridevkoma »zgornji« in »spodnji«, ponekod, a le izjemoma, pa tudi z različnima domačima imenoma. Od novo nastalih kmetij velja omeniti kmetije v Slemškem vrhu in na Citriji (oboje v Šentflorijanu s skupnim imenom Citarna vas), kjer jih je bilo še pred drugo svetovno vojno devet. Če so bile leta 1426 v urbarju res imenovane vse takrat obstoječe kmetije, lahko rečemo, da so vse kmetije v Citarni vasi nastale po letu 1426; glede na to, da so med najbolj odmaknjenimi v pokrajini, da stoje visoko (med 800 in 970 m) in da so tudi v dokaj neugodnem reliefu, če odštejemo izrazito sončno

lego, je to razumljivo. Res je sicer, da sta bližnja Špeha (Zgornji in Spodnji) imenovana v urbarju, in da sta še više in bolj stran od doline Drete, a vedeti moramo, da sta oba ob poti, ki je v tistih časih vodila pod Velikim Rogatcem iz Gornjega grada v Luče in katere so se skozi dolgo dobo v srednjem in celo v zgodnjem novem veku posluževali predvsem Lučani, ki so hodili v upravno in politično središče pokrajine — Gornji grad. Čeprav vodi ta pot čez 1165 m visoki preval pri Zg. Špehu, so se je kot mnogo krajše pešpoti raje posluževali kot velikega ovinka po dolini Savinje in Drete čez Ljubno in Radmirje; tam so predvsem vozili tovor iz Luč v Gornji grad.

Od leta 1825 do danes se je stanje precej spremenilo. Popolnoma opuščeni je bilo v tem času 44 ali 9,2 % vseh hribovskih kmetij iz leta 1825,³⁸ delno opuščeni, to je takih, ki so jih dali lastniki v najem ali jih dobili kot agrarni interesenti, pa je 6 ali 1,2 %, skupaj torej 10,4 %.³⁹

Relativno največ opuščeni kmetij je v Nadbočni (od 6 kmetij 4, ena od dveh preostalih pa je pred tem, da jo lastniki opustijo in se izselijo v bližnjo Bočno). Nadbočna ima, kot že omenjeno, slabe naravne pogoje. Leži v spodnjem delu strmega levega pobočja Bočnice, ki je v globoki in tesni dolini zarezana v vzhodno apniško pobočje Menine. V spodnjem delu se je potok zajedel v keratofirje, na katerih je svet nekoliko položnejši, in so se zato nanje namestile hribovske kmetije. Neprepustni in položnejši svet sta bila gotovo glavna kašipota naselitvi. Kljub bližini Zadrecke doline in relativno nizki legi (600—640 m), je bil to odročen svet, razen tega pa je izpostavljen soncu le v dopoldanskih in zgodnjih popoldanskih urah, medtem ko je v drugih delih dneva brez sonca tudi v vegetacijski dobi. Pomanjkanje sonca je nedvomno eden glavnih vzrokov za opuščanje hribovskih kmetij v Nadbočni, tej pomanjkljivosti ob strani pa stoji še odročnost pokrajine in razmeroma strmi svet. Kljub dejstvu, da gre ob Nadbočni že nekaj let gozdna cesta, ki pelje iz Bočne na Menino, se kmetije še naprej opuščajo, saj je pred opustitvijo tudi kmetija Hribernik, ki je najbližja cesti, s kmetije Pavel pa sta se odselila v Bočno stara dva (preužit-

³⁸ Vanje je šteta tudi kmetija Turnšek na Braslovškem Dobrovlju, ki je po pomoti vključena k še obstoječim kmetijam, čeprav je bila po vojni opuščena, zato je diagram kmetije v prilogi III. brezpredmeten.

³⁹ Opuščene kmetije so označene na prilogi I., in pomenijo: št. 5 a Hojnik, 5 b Robnik, vsi v Šemprimožu; 28 a Zg. Mlinar, 37 a Zg. Zadnjak, 37 b Sp. Zadnjak (Planinc), 45 a Pentur — v Podplanini; 77 a Retko v Teru; 91 c Kortner, 121 a Planinšek — v Zg. Radegundi; 101 a Pozabnik v Poljanah; 221 a Pušner, 220 a Pušinek, 223 a Lesjak, 224 a Kolšek — na Mozirskem Dobrovlju; 201 a Tolstnik, 201 b Tonč, 201 c Bovče, 209 a Matko — na Braslovškem Dobrovlju; 237 a Pečnik, 239 a Tanjšek, 240 a Pugar, 243 a Karo, 243 b Leskovnik, 243 c Laznik — na Čreti; 260 a Atlarist, 260 b Podlipnik, 269 a Piki, 270 a Jurček — v Rovtu; 280 a Lovrenc, 281 a Peter, 281 b Žvot, 281 c Krvenik (Krvavnik) — v Nadbočni; 290 a Sp. Vrtačnik, 340 a Skrlavšnik — v Šmiklavžu; 317 a Rošč v Tirošku; 344 a Belaj v Dolu; 358 a Sp. Špeh, 359 a Pintar — v Šentlenartu; 403 a Sp. Kovšak, 399 a Slemšek, 399 b Gornek — v Šentflorijanu; 411 a Ravenca, 417 a Sedmak — v Savini.

karja), ki sta si zgradila hišo in kupila majhen košček obdelovalne zemlje. Večina kmetov se je iz Nadbočne prestavila v Bočno, kjer se ukvarja s poljedelstvom, na starih kmetijah pa kosi in v gozdovih seka les.

Številčno več, a relativno manj opuščenih kmetij je na Čreti, kjer je danes 6 kmetij manj kakor leta 1825, kar pomeni 40 % vseh takratnih kmetij; od njih jih je pet na Vranski in le ena na Kokarski Čreti. Štiri kmetije so opustili pred vojno (Tanjšek, Pečnik, Pugar in Laznik), dve pa po njej (Karo in Leskovnik). Laznika so začeli leta 1967 obnavljati, Leskovnikovo pa je novi lastnik iz Preloke obnovil v neke vrste weekend, okrog katerega pokosi travo in jo proda. Zgornje tri kmetije na Vranski Čreti so Nemci med vojno požgali, enako opuščena poslopja nekdanje kmetije Pugar; ljudi so odgnali, vse tri gospodarje pa ustrelili.⁴⁰ Po vojni so Španovi in Zahojnikovi domove obnovili, na Zakrajškovo pa je prišel obnavljat nov rod, ker se preživeli niso vrnili nazaj na kmetijo. Na Čreti je narava trda, zato ne preseneča, da gredo kmetje z nje stran. So med najvišjimi v pokrajini, daleč stran iz dolin, do leta 1966, ko so na Čreto z zadrečke strani potegnili gozdno cesto, pa tudi brez prave povezave z dolino. Kljub odročni in visoki legi so na Čreto vabile naseljence neprepustne kamnine z obilo vode, v zgornjih delih položnejši svet, na strma južna pobočja močna prisojnost, le severna strma pobočja so morala biti ob naselitvi človeku manj ugodna, zato so tam tudi večje kmetije, kajti samo take so se v teh naravnih razmerah lahko ohranile. So pa na Čreti opuščali kmetije že pred letom 1426, a so se kasneje na večino teh naselili drugi prebivalci.

V območju Dobroveljske planote je tudi na Braslovškem in predvsem Mozirskem Dobrovlju precej opuščenih kmetij (na prvem pet ali 12,8 % vseh kmetij v letu 1825 in na drugem 4 ali 23,6 %), medtem ko v Jeronimu ni bila opuščena nobena. Preseneča, da so bile na Braslovškem Dobrovlju opuščene kar štiri kmetije v Dobrovski vasi, to je v osrednjem delu naselja, in le ena v Zg. Dobrovlju, ki stoji najvišje in je najteže dostopno. Razen Turnška na južnem pobočju planote, ki od Nemcev požgane kmetije po vojni ni obnovil, je bilo drugih pet kmetij na Braslovškem Dobrovlju opuščenih že pred vojno. Tudi vse štiri kmetije na Mozirskem Dobrovlju so bile opuščene že takrat.

Po štiri opuščene kmetije so tudi v Podplanini (20,8 % vseh kmetij) in v Rovtu (16 %); v Rovtu so vse štiri v zgornjem delu naselja, v Podplanini, najbolj alpskem hribovskem naselju v obravnavani pokrajini, ki je bilo do nedavna tudi med najbolj odročnimi hribovskimi vasmimi, pa v različni višini. V Šentflorijanu so tri opuščene kmetije

⁴⁰ Razen omenjenih treh so bile v obravnavani pokrajini med vojno požgane še tele hribovske kmetije: vse tri v Citriji v Šentflorijanu (Slemšek, Gornek, Budna) in bližnji Sedmak, Zalesnik in Primašč v Savini, Jug in Sigoničnik v Zg. Radegundi, Vrbočnik v Šmiklavžu in večina kmetij v Črnem kotu v Tirosku (povirje Drete). Razen Slemška, Gorneka in Sedmaka so vse druge požgane kmetije po vojni obnovili.

(10,3 % vseh kmetij), vse med višinskimi kmetijami (dve sta bili požgani od Nemcev, a jih po vojni niso obnovili); istotam je bilo na eni kmetiji zaradi medvojnega izdajstva zaseženo premoženje in del tega (obdelovalna zemlja) dan v najem agrarnemu interesentu, ena kmetija pa je menjala lastnika. Po dve kmetiji sta bili opuščeni v Šemprimožu (8,7 % vseh kmetij), Radegundi (8,3 %), Šmiklavžu (13,3 %), Šentlenartu (8,7 %) in v Savini (8,3 %), tudi tu vse med zgornjimi kmetijami. V Šemprimožu in v Savini sta poleg omenjenih opuščeni tudi dve kmetiji, ki sta dani v najem, ena taka pa je tudi v Šentlenartu (Sp. Špeh): skupaj s temi je v Šemprimožu 17,4 % opuščenih kmetij, v Savini 20,8 % in v Šentlenartu 13 %. V Teru, v Poljanah, v Dolu in v Tirosku je bila opuščena samo po ena hribovska kmetija. Poleg te je v Teru še ena, ki je bila lastniku odvzeta, in katere obdelovalna zemlja je danes dana agrarnemu interesentu. Po letu 1825 ni bila opuščena nobena kmetija v štirih hribovskih naseljih (Šmihel, Lepa njiva, Jeronim in Zavodice). Razen Šmihela in deloma Jeronima so to hribovska naselja, ki leže v nižjih delih hribovja.

Tri kmetije, ki so že bile opuščene (Budna, Potnik, Arnovt), so kasneje menjale lastnika in tako danes spet obstajajo; to je proces, ki ga opažamo že od leta 1426 naprej, kot že spredaj omenjeno. Pet kmetij imajo najemniki. Trije od teh so jih dobili od SLP, a ne v celoti, marveč samo obdelovalno zemljo, medtem ko je gozd v lasti SLP, dva pa sta prevzela kmetiji v najem od lastnikov, ki sta kmetiji opustila. Teh primerov je malo, zato na celotno sliko lastniške strukture nimajo pomembnejšega vpliva.

Brez možnosti za nadaljnji obstoj so danes tri kmetije: Srnak, Pušnjak in Lipičnik. Na njih so sami stari ljudje, zato ni nikogar za delo, niti ni nobenega, ki bi hotel kmetijo prevzeti. Razen teh je pa še 31 takih kmetij, kjer je le en sam za delo in ki so prav tako na tem, da postanejo »pustote«; obojih je torej 34 ali 7,8 % vseh kmetij v obravnavani pokrajini. Katere so te, kažejo priloge II.—V. Razen nekaterih, ki so večje od 25 ha (Goršek, Kumprej, Sp. Detmer, Kronc, Rabon, Sedovnik), so vse druge manjše, zato so možnosti njihovega obstanka še toliko slabše. Večina omenjenih kmetij nima nikogar, ki bi jo hotel prevzeti, zato bodo tudi kmalu opustele. Delež že opuščenih kmetij in takih, ki so na tem, da propadejo, pa je v preučevani pokrajini kar 18,3 % vseh kmetij, skupaj s tistimi, ki so dane v najem pa 20 %; to pa je številka, ki mnogo pove, in bi se morali ob njej zamisliti.

Vzroki za opuščanje kmetij so podobni, kot v drugih dveh že preučeni pokrajinah Gornje Savinjske doline: pomanjkanje delovne sile; šibka mehanizacija; skromna posest; višina; težka dostopnost; drobljenje posesti po dedičih; obveznosti do preužitkarjev; kmetije brez nasledstva; odpor do prevzema posesti; zakon, ki dovoljuje razkosavanje kmetij; marsikje pa tudi še prevelike dajatve, ki se v zadnjem času spet močno dvigajo kljub dejstvu, da je bil pred leti sprejet republiški zakon o odpravi zemljiškega davka hribovskim kmetom (iz-

vajanje zakona je danes že močno zvođenelo, saj je prepuščeno posameznim občinam, razen tega pa so se dvignile druge dajatve, in je tako tudi večjemu delu hribovskih kmetov davek spet preveliko breme). Zaradi intenzivne gradnje gozdnih cest v zadnjih letih, ki povezujejo tudi mnoge hribovske kmetije, in zaradi možnosti nabave poljedelskih strojev, prilagojenih hribovskemu terenu, se kmetijam, ki imajo pogoje za obstanek, nudijo možnosti trdnejšega obstoja.

Danes je v naši pokrajini več kmetij istega hišnega imena, a s pridevkom zgornji in spodnji, ki stoje običajno na isti krčevini, nekatere od takih pa imajo tudi različna imena. Oboje je rezultat deljenja in zato siromašenja kmetij. Drobljenje se je vršilo po letu 1426, saj omenja urbar iz tega leta samo dva taka primera (Zg. in Sp. Laznik v Tirosku in Zg. in Sp. Špeh). Toda do vseh drugih podobnih delitev je prišlo že pred letom 1825. Izjema je Sp. Požežnik v Savini, ki je nastal šele po letu 1825 in Sp. Plaznik v Slemškem vrhu, ki ju v franciscejskem katastru še ni bilo; Požežnika sta danes na isti krčevini, čeprav daleč stran eden od drugega, Plaznika pa sta med seboj ločena s širokim pasom gozda in veliko višino.

ZAKLJUČEK

Gozdarstvo, ki je danes glavna pridobitna panoga hribovskega kmeta v obravnavani pokrajini, bi moralo v prihodnje dajati kmetu le dodatni vir dohodkov. Glavna gospodarska panoga naj bi postala spet živinoreja, kot je že bila v preteklih stoletjih. Kvote lesa za sečnjo se kljub velikim površinam gozdov, ki jih imajo mnogi hribovski kmetje, polagoma zmanjšujejo, s tem pa tudi dohodki kmetij, katerih obnavljanje in modernizacija zahteva veliko denarja. Z živinorejo je drugače. S skrbnim in pravilnim gnojenjem, z uporabo znanstvenih izsledkov in z rednim trebljenjem pašnikov, se lahko v kratkem času donos krme občutno zveča, z njim pa možnost prireje boljše, čeprav mnogokje manj številne govedi. V naravi so za dvig živinoreje dani pogoji, zavirajo jo družbeni činitelji, o katerih smo že govorili spredaj. Z njihovo odpravo ali omiljenjem bi se razmere bistveno izboljšale. Povečati bi bilo treba tudi travne in pašniške površine, zlasti bi kazalo začeti z uvajanjem pašno-košnega sistema, ki je znanstveno utemeljen in v drugih alpskih deželah, zlasti v Avstriji, Švici in na Bavarskem, že močno v rabi. Živinoreja kot glavna gospodarska panoga bi zahtevala preusmeritev njivskih kultur prvenstveno na krmne rastline, s čimer bi odpadla drobnopoljedelska proizvodnja, ki tudi na hribovskih kmetijah danes ni več smiselna. Na nekaterih kmetijah, kjer se že preusmerjajo v živinorejo, so že začeli opuščati žitarice in zasajati krmne rastline, vključujoč deteljo. To se opaža predvsem na Braslovškem Dobrovlju in v Šmihelu. V najbolj alpskih predelih (zaledje Ljubnega, višinske kmetije na pobočjih Zadrecke doline in višinske kmetije na jugovzhodnem predgorju Golt) bo v živinoreji kljub eventualnemu nje-

nemu dvigu še vedno v prevladi ekstenzivna paša, medtem ko so tudi na hribovskih kmetijah v subalpskih pokrajinah večje možnosti za hlevsko živinorejo v kombinaciji s pašno-košnim sistemom. Privezovana živine k jaslom, graditve napajalnikov in gnojnih jam, kar vse je v določeni meri znak napredne in kvalitetnejše živinoreje, so se nekateri kmetje že lotili. Žal pa ni nobenega zanimanja za gradnjo silosov, ki bi bili hribovskim kmetijam z vlažnim gorskim podnebjem neobhodno potrebni; kozolci, kolikor jih je, silosov ne morejo nadomestiti.

Glavna ovira govedoreji na hribovskih kmetijah, ki pa ni posebnost naše pokrajine, pa je nezanesljivo mednarodno tržišče. Ovire, ki jih stavlja evropska gospodarska skupnost nečlanicam, so pred nedavnim povzročile skoraj popoln zastoj uvoza jugoslovanske mesne goveje živine v Italijo, ta pa je naš glavni kupec. Posledice so se hitro pokazale. Odkupna cena živine je močno padla, istočasno pa tudi povpraševanje po nji. Rezultat tega so polni hlevi lepo rejenih goved, ki jih kmetje ne morejo prodati, ki pa čez zimo odjedajo krmo tisti čredi, ki je bila pripravljena za nadaljnjo vzrejo. Obstaja upravičena bojazen, da bo do spomladanske paše oziroma prve košnje zmanjkalo krme, s tem bodo pa tudi goveda, pripravljena za prodajo, izgubila na vrednosti, prizadeta bo pa tudi mlečna živina. Trud kmetov in skupnosti, ki je bil vložen v napredek govedoreji, je zato v resni nevarnosti, z njim pa je spet omajano zaupanje kmetov v dobre perspektive živinoreje, ki so v zadnjih nekaj letih dobro kazale. Težave, ki so tako iznenada stopile na površje, pa imajo verjetno trajnejši značaj. Kaj je storiti? Vse kaže, tako menijo nekateri eminentni živinorejci, da bo treba deloma preusmeriti dosedanji način priraje goveje živine za izvoz in tudi za domače tržišče. Preiti bo treba na vzrejo mlade živine, po kateri je tudi sedaj na zunanjem tržišču največje povpraševanje, in opuščati težjo mesno živino, ki bo na območje evropske gospodarske skupnosti zaradi močne konkurence znotraj te organizacije čedalje težje prodrla. Mlada živina pa bo šla veliko lažje v denar tudi na notranjem tržišču zaradi vse večjega življenjskega utripa, ko bo mlado, mehko meso veliko primernejše za hitro pripravo. Izvesti bi bilo treba tako imenovan sezonski pripust, ki bi dal do pomladi teleta, že primerna za pašo. V tej smeri bi pripadlo hribovskim kmetom posebno mesto, saj bi jim bila prepuščena vzreja telet, ki bi šla nato v nadaljnjo rejo v dolino, s čimer bi bila najboljše izvedena kooperacija hribovca z dolinci, bodi z zasebnimi kmeti ali z živinorejskimi združenji oziroma državnimi posestvi; o takem sodelovanju še ni sledu.

Mlečna živina v širšem okviru nima perspektiv. Zunanja konkurenca pri izdelavi mlečnih proizvodov je tako močna, da ji zaenkrat pri našem načinu gospodarjenja ne moremo biti kos. Spomnimo se samo na nizke cene uvoženega surovega masla iz Madžarske, podobne ponudbe pa imamo tudi iz Zahodne Nemčije in še od kje. Domača potrošnja mlečnih proizvodov je pa tako majhna, da zanjo, tudi če prepovemo ves konkurenčni uvoz, vzreja številnejše mlečne živine ne pride v poštev.

Sl. 8. Múlovnik, 500 m, v Lepi njivi, velika, dobro urejena in modernizirana hribovska kmetija

Vse omenjeno postavlja živinorejce tudi v obravnavani pokrajini pred nove preizkušnje. Vprašanje je, v koliko se bo mogoče na hitro prilagoditi spremenjenim razmeram na tržišču. Zato obstaja nevarnost, da bo začela živinoreja na hribovskih kmetijah spet pešati, in da se bodo novim razmeram prilagodili samo najbolj gibčni in sposobni živinorejci, večina hribovskih kmetov pa lahko spet zaide v zastoj ali celo v nazadovanje.

Prvi in najpomembnejši korak k modernizaciji hribovskih kmetij je bil storjen z napeljavo elektrike. Elektrifikacija se je začela po vojni, in do danes je že skoraj na vseh hribovskih kmetijah zasijala električna luč. Kmetije z lastno elektriko, kakršnih je npr. na Solčavskem zelo veliko, so v obravnavani pokrajini zelo redke (Zg. Gotnik, Kugovnik, Poglednik). Brez elektrike so danes še nekatere kmetije v zahodnem delu Šemprimoža (Murc, Pestotnik, Goršek, Kropušek, Arnovt, Fročnik, Rep, Tašk); v Savini Praznik ter oba Požežnika; Rožman in Repelšek v Podplanini; Trbovc, Pečnik, Treska, Planinc in Ptica v Jeronimu; Bajdl v Lepi njivi; Lomšek v Čreti; Hribernik v Nadbočni in Slemšek v Teru. Nekaj kmetij v vzhodnem delu Tera ima elektriko iz manjše elektrarne na Savinji v Ivanju, ki pa ne pride v poštev za pogon močnejših strojev, zato jo nameravajo opustiti in se priključiti na bližnje daljnovidno električno omrežje. Čreta je dobila elektriko šele leta 1966, Podplanina in del Tera pa leto kasneje. Ker ima velika ve-

čina hribovskih kmetij trofazni tok, je mogoča uporaba električnih strojev. Nekateri jih že imajo, predvsem mline in žage, medtem ko so mlatilnice večidel še motorne. Ima pa skoraj vsaka kmetija radio, tri tudi televizor (Ročnik, Oprčan in Germadnik). Otovnik na Braslovškem Dobrovlju se ponaša celo s pralnim strojem, kar pa je bil leta 1967 edini primer v vsej pokrajini; ta kmet ima tudi bojler, kateremu greje vodo kuhinjski štedilnik.

Poleg elektrike je za hribovskega kmeta izrednega pomena povezava z dolino. Ta je bila še nekaj let nazaj zelo slaba, danes pa so se, kot že večkrat omenjeno, razmere temeljito spremenile. Gozdno gospodarstvo v Nazarjah je začelo speljavati gozdne ceste mimo hribovskih kmetij, nekaj cest pa je zgradilo predvsem za potrebe kmetov. Kmetje dajo zanje znaten prispevek v lesu, ki ga GG plačuje po višji ceni, brez dajatev. Iz priložene karte, na kateri so vnesene tudi gozdne ceste, vidimo, da je že ali bo v kratkem povezan s cestami velik del hribovskih kmetij. Brez njih bo ostal za sedaj, tako kaže, del kmetij v Tirosku in zgornje kmetije v Šmiklavžu in Dolu pri Šmiklavžu, znatni del Šentlenarta, višinske kmetije v Šentflorijanu in Savini, zahodni del Šemprimoža, vse višinske kmetije v Podplanini, skoraj celotni Ter z izjemo severovzhodnega dela (ob poti na Smrekovec in odcep na Kal), Poljane, spodnji in srednji del Zg. Radegunde, večina Dobroveljske planote razen vzhodnega dela in zgornje Črete ter Mali Rovt. V kolikor imenovanih kmetij ne bodo kasneje povezali s cestami, so gotovo zapisane počasni propasti. Do nekaterih od njih je glede na relief zgraditev ceste mogoča, je pa med njimi precej takih, ki se jih ne bo dalo povezati s cesto. To so kmetije v zahodnem delu Šemprimoža, na strmih severni in južni strani Črete, višinske kmetije v Tirosku in Podplanini, srednji in spodnji del Zgornje Radegunde, južni del Tera, kmetije na strmem južnem apniškem pobočju Dobroveljske planote ter Bursečnik in Goličnik na južnem pobočju Golt. Te kmetije bi rešile samo žičnice, nanje pa kmetje pri današnjem stanju gospodarstva ne morejo računati, ker bi šel glavni del stroškov na njihove rame, česar pa po vsej verjetnosti, razen z zelo ugodnimi posojili, ne bi zmogli. Kmetije brez dobrih cest, tudi če bi bile denarno sposobne, ne morejo obnoviti poslopij, ker jim je po strmih in slabih cestah onemogočen vsak večji dovoz. Mnogi bi želeli prekriti lesene ali slamnate strehe z opeko, pa zaradi neprimernih cest tega ne zmorejo. Tudi modernizacija hlevov obtiči pri željah, enako je z umetnim gnojem, ki ga zaradi prevelike teže ne morejo veliko spraviti do kmetij, čeprav dobro vedo, da bi si z njim zaradi pomanjkanja hlevskega gnoja zelo pomagali. Hribovski kmetje čakajo na ceste, ker vedo, da prihaja z njimi napredek, seveda, če imajo zanj dovolj denarja, tega pa jim danes prinaša skoraj samo gozd.

Glavni in obenem najučinkovitejši stroj hribovskega kmeta je danes motorna ročna kosilnica. Teh je čedalje več, so pa, žal, še cela naselja, ki so brez njih. Ponekod ima več kmetov eno kosilnico. Veliko je kmetov, ki si bodo kosilnice v najkrajšem času nabavili, predvsem

takih, ki imajo pogoje za nadaljnji obstoj. Traktor ima med vsemi samo Uratnik na Braslovškem Dobrovlju, v kratkem pa ga nameravajo kupiti še nekateri. Nabava traktorja ni zavisna samo od denarja, marveč tudi od reliefa, na katerem leži kmetija. Dobršnemu delu kmetij traktor, tudi če bi imele vse druge pogoje, zaradi preveč nagnjenih ali kamnitih tal ne bi mogel služiti, tudi takšen ne, ki je izdelan nalašč za hribovske kmetije. Tudi motorna ročna kosilnica marsikje ne pride v poštev, tako na kamnitih apniških tleh in na preveč nagnjenem svetu. Za traktor in kosilnico pa je važna tudi dovozna cesta, saj zlasti traktorja brez nje ne morejo spraviti h kmetiji, a tudi kosilnico po slabih cestah, kakršnih je danes na hribovskih kmetijah še veliko, le s težavo pripeljejo na kmetijo.

Skoraj vsaka kmetija, ki ji je les glavna pridobitna panoga gospodarstva, ima ročno motorno žago; izjema so kmetije na Kokarski Čreti, ki so vse brez njih. Motorne ročne žage so se v zadnjih nekaj letih tako razmnožile, da navadnih ročnih žag v gozdu skoraj ne uporabljajo več. V kolikor jih nimajo kmetje sami, si jih večina izposodi pri sosedu za denar ali odslužitev. Nekateri kmetje pa zaradi pomanjkanja delovne sile ne sekajo lesa sami, ampak ga jim posekajo poklicni gozdarji, do ceste pa ga navadno spravijo sami s svojo živino.

Pretirane upe stavljajo hribovski kmetje na tako imenovani kmečki turizem, ki naj bi bil kmetiji eden pglavitnih dodatnih dohodkov. Do konca leta 1967 ni bilo v vsej preučevani pokrajini niti enega hribovskega kmeta, ki bi se ukvarjal s turizmom, in tudi ni realnega upanja, da bi veliko takih lahko bilo, Zakaj? Za turistične usluge je potrebna delovna sila, vsaj skromno preurejeni nočitveni, dnevni in jedilni prostori za turiste, eventualne .weekend hišice, predvsem pa tak dohod h kmetiji, da se da priti do nje z motornim vozilom. To so skromne zahteve tudi za najskromnejšega turista in vsega tega še nima nobena hribovska kmetija; le redke ustrezajo posameznim zahtevam. Turizem potrebuje delovno silo (najmanj eno žensko, ki bi imela cel dan dela čez glavo samo s turisti, če bi bilo teh na kmetiji več), in to takrat, ko jo na kmetiji najteže pogrešajo, zato ne sme biti odvzeta delu na kmetiji, marveč mora biti »odveč«, kar je pa težko dobiti. Priporočljivo je, da ima tisti, ki skrbi za turiste, vsaj najosnovnejšo turistično izobrazbo. Edino, kar imajo skoraj vse hribovske kmetije v obravnavani pokrajini, je lepa narava in celotno družbeno okolje, ki se prav na hribovskih kmetijah najlepše združujeta in dopolnjujeta. Tudi domače kmečke specialitete je mogoče načrtno pripravljati, vse to pa je za marsikaterega meščana zelo privlačno. Samo preureditev bivališč za turiste bi zahtevala veliko denarja, za kar pa prihranki večidel izčrpanih kmetij in eventualna posojila pod ugodnimi pogoji, pri večini kmetij, ki bi prišle v poštev za kmečki turizem, ne bi bilo dovolj. Posojila bi morala biti zato znatna.⁴¹ Hribovski kmetje se za turizem sicer zanimajo, nimajo pa dovolj poguma z njim začeti. Med vsemi

⁴¹ Več o tem in o kmečkem turizmu nasploh glej Drago Meze, Hribovske kmetije in kmečki turizem. Turistični vestnik 1968, str. 59—68.

preučenimi hribovskimi kmetijami so samo pri Matijažu v Tirosku resno razmišljali o njem; čakali so samo na povezavo kmetije s cesto, to pa danes že imajo. Redki hribovski kmetje so sicer tudi že sedaj imeli kakega turista, a to so osamljeni in za ekonomiko kmetije manj pomembni primeri. Se pa v Zadrecki dolini zelo uspešno ukvarja s kmečkim turizmom že nekaj let manjši dolinski kmet Knebl, ki je ob glavni cesti; z leti si je pridobil vse tisto, kar je za dobro turistično dejavnost potrebno. Ker je kmetija majhna, se žena lažje posveti gostom, vendar se kljub temu ne more popolnoma odtegniti kmečkemu delu v času sezone, ker je drugih za delo na kmetiji premalo: žena in v manjši meri tudi drugi na kmetiji so s tem prevzeli dodatna bremena, ki se pa bogato obrestujejo.

Na turizem hribovski kmetje, vsaj v večji meri, torej ne morejo računati. Industrije je tako malo, da se vključijo vanjo le redki kmečki prebivalci, ne da bi jim bilo treba zapustiti kmetijo; pa še to pride v poštev le za tiste kmetije, ki so bliže dolini, cesti in večjim krajem, kjer je v naši pokrajini tudi nekaj industrije (Nazarje, Rečica, Gornji grad, Ljubno, Polzela), a to zapolnjujejo predvsem tržani in manj kmetje. Zanimiv je primer gospodinje na Orešnikovem (Braslovško Dobrovlje), ki hodi s 590 m visoke kmetije na južnem pobočju planote na delo v zelo oddaljeno polzelsko tovarno nogavic, kjer dela tudi v nočni izmeni; ko se vrne iz tovarne, ureja gospodinjstvo (je poročena in ima malega otroka, ki ga v njeni odsotnosti čuva očetova mati) in dela na kmetiji — vsekakor izjemen napor, ki ga dolgo ne zmore še tako trdna narava. Je pa to edinstven primer v vsej preučevani pokrajini, a vreden omembe, da vidimo, kakšna bremena si nalagajo nekateri kmetje za znosnejše življenje na kmetiji (stalni zaslužek in predvsem socialno zavarovanje za vso družino, ki ima velike prednosti pred kmečkim zavarovanjem). Tudi na delo v Ljubljano (Litostroj) in v Kamnik (Titan) se dnevno vozijo le redki člani družin hribovskih kmetov (največ s kmetij iz zgornje Zadrecke doline, ki jim je glavna cesta najbliže). Preusmeritev hribovskih kmetov v neagrarni poklice je zato zahtevala in v manjši meri še danes zahteva odseljevanje s kmetij, kar je v končni fazi največje zlo, saj odtrga kmetiji najboljše delovno silo.

Posebna oblika opuščanja kmečkega stanu je vključevanje kmetov v poklicno gozdno delo. Mnogi sinovi in hčere ter celo nekateri kmečki gospodarji (Ptica in Tajnar v Jeronimu) so zaposleni v gozdu, nekaj pa je takih, ki hodijo po delu domov, in delajo na kmetiji, povečini pa so zdoma cel teden, in se vračajo šele za konec tedna; le-ti so kmetiji odtegnjeni, delajo pa na kmetijah eventualno njihove žene in otroci. Te vrste nekmečki živelj je vsekakor bližji kmečki reaktivizaciji od tistega, ki se je s kmetij odselil, saj so le redki primeri, da se kdo od takih še vrne nazaj.

Do nedavnega je predstavljalo mnogim hribovskim kmetom »furanje« lesa iz državnih in tudi privatnih gozdov, zlasti v zimskem času, pomemben dodatni dohodek. V poštev so prišli kmetje s konji, ne pa

tudi z volmi. S tem, da je v obravnavani pokrajini čedalje več gozdnih cest, pa to delo odpada, ker nadoknadijo konjsko vprego kamioni in traktorji. Mnogi kmetje zato konje opuščajo in rabijo za vprego pri kmečkem delu rajši vole, ki so rentabilnejši; les iz njihovih gozdov jim odpeljejo kamioni ali traktorji.

Edina pot, ki vodi h krepitvi hribovskih kmetij in k njihovemu vključevanju v napredni, konkurenčni način kmečke proizvodnje, je preusmeritev v moderno, hribovskemu kmetu prilagojeno živinorejo ob zagotovljenem tržišču in ustaljenih cenah. Pri tem se je treba nasloniti na preizkušene metode in na najnovejše znanstvene izsledke. Predvsem so važne tako imenovane poskusne kmetije, ki bi kazale pot gospodarjenja hribovskemu kmetu, mu dajale zgled in pogum. Kmetje si jih močno želijo, ker se zavedajo, da je današnji način gospodarjenja na hribovskih kmetijah v veliki meri še močno neekonomičen in zato nujno vodi v slabljenje kmetij, katere končna faza so pustote. Vsi hribovski kmetje pa ne morejo s kmetij, posebno ne danes, ko so delovna mesta v neagrarnih panogah zapolnjena. Poskusne kmetije so v preučevani pokrajini šele v zametku, zato se je bati, da bodo zamudile poslanstvo, ki jim je namenjeno. Odgovornost družbe, ki ji gotovo ni do tega, da hribovske kmetije propadejo, je zato na tem področju zelo velika. Jasno pa je, da vse hribovske kmetije kljub še tako izdatni pomoči družbe ne bodo mogle iti v korak s časom in bodo zato nujno zapisane propasti. Naloga te in prejšnjih tovrstnih študij je med drugim tudi v tem, da s podrobno razčlenitvijo in prikazom nekaterih fizičnogeografskih in družbenih elementov, tako-rekoč od kmetije do kmetije, dá v roke čim podrobnejše gradivo tistim, ki naj odločajo o usodi hribovskih kmetij.

LES FERMES DE MONTAGNE DE LA PARTIE ORIENTALE DE LA VALLÉE SUPÉRIEURE DE LA SAVINJA

Résumé

Le présent traité termine l'étude de quelques éléments dans le développement des fermes de montagne resp. des fermes isolées de la Vallée Supérieure de la Savinja [l'auteur traite des fermes de la partie occidentale en deux parties: Les fermes isolées dans la région de Solčava, *Geografski zbornik (Recueil géographique) VIII*, Ljubljana 1963, p. 225—278; Les fermes isolées dans la région de Luče, *Geografski zbornik IX*, Ljubljana, p. 183—243]. Malgré le fait que seulement environ 20% de la population vivant dans la Vallée Supérieure de la Savinja y vit encore aujourd'hui, elles sont la forme la plus expressive et la plus attractive par leur physionomie dans la région. Dans la région entière, ensemble avec le plateau de Dobrovlje (Dobroveljska planota) qui n'est pas tout entier inclus dans la Vallée Supérieure de la Savinja, on a étudié toutes les fermes de montagne existant aujourd'hui, au nombre de 608, dont 433 se trouvent dans la partie orientale qu'englobe ce traité. En égard à l'altitude et à l'éloignement, l'auteur a partagé les fermes en fermes d'altitude et en fermes intermédiaires, c'est-à-dire celles qui se trouvent entre les fermes d'altitude proprement dites et les fermes

de vallée, et pour la comparaison il a étudié aussi quelques fermes de vallée isolées.

Les fermes montent le plus haut dans la région la plus alpestre sur le versant méridional de la chaîne du Smrekovec (Smrekovško pogorje), où plusieurs d'entre elles dépassent l'altitude de 1000 m (la plus élevée est à 1220 m et quatre d'entre elles sont à plus de 1100 m). A l'est et au sud, l'altitude diminue; rares sont les fermes qui atteignent 1000 m et l'altitude moyenne des fermes de montagne de ces endroits est environ 750 m.

Pour le peuplement de ce territoire montagneux dans la région traitée, la situation ensoleillée expressive a été plus importante que tous les autres facteurs de peuplement (terrain en pente plus douce et plus facilement accessible, position tranquille, eau potable, etc.). Les fermes les plus élevées se trouvent sur des versants escarpés avec de petites superficies planes et aux endroits les plus retirés. Sur un tel terrain, il ne fallait pas, pour l'existence d'une ferme, une propriété aussi grande que pour les fermes qui se sont installées aux endroits moins exposés au soleil ou même sur les versants côté nord. La plupart des plus grandes fermes se rangent dans la catégorie des fermes intermédiaires, surtout là où sur les versants exposés au soleil il y a de plus grandes superficies plus ou moins planes et au voisinage de l'eau potable. Selon toute apparence, l'éloignement d'un territoire montagneux ne fut pas un obstacle pour les colons, si les autres conditions de peuplement étaient données.

La plupart des fermes de montagne sont isolées. Elles sont séparées des fermes voisines par un bois. Mais il y a aujourd'hui quelques fermes du même nom de maison et de l'attribut »supérieur« et »inférieur« tout près ou tout à fait ensemble sur la même novale. D'après le terrier des propriétés de Gornji grad de l'année 1426, il n'y avait pas encore d'exemples de ce genre, mais ils existaient déjà presque en entier en 1825, au moment de l'élaboration du cadastre de François I.; jusqu'à cette année-là, le partage des fermes était donc déjà effectué, et il est pour ainsi dire indubitable que de telles fermes sont issues des fermes uniques primitives. Le partage des fermes atteignit une plus grande envergure après la dernière guerre, mais pour d'autres motifs que dans le passé (le partage d'une plus grande propriété entre plusieurs héritiers, évitant par là la confiscation de la terre superflue après la réforme agraire).

Le premier tableau en gros traits des conditions économiques dans la région a été offert à l'auteur par le terrier déjà élaboré de l'année 1426. A ce moment-là, l'activité la plus importante dans les fermes de montagne était l'élevage du bétail, puis venait l'agriculture, tandis que le bois était encore sans valeur. Plus tard, le tableau commença à changer et, à la fin du 19e siècle et particulièrement au 20e siècle (surtout entre les deux guerres et après la Seconde Guerre mondiale), la sylviculture était déjà résolument passée en première position, supplantant l'élevage et l'agriculture. Mais malgré les riches forêts, la révolution industrielle avait ici aussi fait son oeuvre: la dépopulation, le manque de main-d'oeuvre, l'appauvrissement de la plupart des fermes de montagne et, de ce fait, l'abandon de nombreuses fermes. Les circonstances empirèrent fortement après la Seconde Guerre mondiale et ce n'est que dans les dernières années que les choses commencèrent à aller mieux (réduction partielle de l'impôt foncier, possibilité d'achat de machines agricoles, liaison de nombreuses fermes par des routes de forêts, installation de l'électricité, etc.). Le résultat de ces améliorations est l'élévation qualitative et partiellement aussi numérique du bétail, surtout chez ceux les fermes qui ont moins de forêt et ne peuvent en vivre.

Comme les fermes se sont fortement vidées dans les années d'après-guerre, aujourd'hui un des principaux problèmes est le manque de main-d'oeuvre, comprenant les personnes âgées de 16 à 65 ans. Sur 5.4 personnes vivant en moyenne à la ferme, seulement 3.2 y travaillent. Rares sont les fermes qui ont plus de cinq personnes pour le travail; il y en a plus où il

y en a seulement deux personnes ou une seule. Les exemples ne sont pas rares non plus, où à la ferme ne vivent que de vieilles gens de plus de 65 ans, alors que parmi les jeunes qui ont quitté ces fermes, nul ne veut revenir pour reprendre la ferme. Il est évident que de telles fermes sont vouées à la ruine. Le rapport entre la main-d'oeuvre et la grandeur de la ferme, qui montre la force vitale et les perspectives de la ferme particulière, est clairement indiqué par les diagrammes ci-joints: sur l'abscisse est porté le nombre des personnes aptes au travail, et sur l'ordonnée — la grandeur de la propriété avec les espèces particulières de terrains (outre la main-d'oeuvre, sous l'abscisse est indiqué encore le nombre des enfants et à part celui des personnes de plus de 65 ans; pour chaque ferme de montagne dans la région traitée, il est donc possible de voir sur le diagramme aussi le nombre total des personnes à la ferme d'après l'état de l'année 1966).

L'auteur a fait une analyse économique plus détaillée pour l'année 1960, alors qu'il disposait des données pour les fermes particulières, tout en complétant l'état numérique du bétail pour les temps les plus récents dans son travail sur le terrain. La plupart des données sont présentées dans les tableaux qui donnent un aperçu de la région entière étudiée, et particulièrement des fermes d'altitude et intermédiaires et, pour la comparaison, encore de quelques fermes de vallée isolées; dans le cadre des trois groupements de base mentionnés des fermes, il y a de moindres unités régionales avec des caractéristiques naturelles et socio-géographiques plus ou moins égales, qui unissent les fermes entre elles.

Depuis 1825 à nos jours, 10,4% de toutes les fermes de montagne ont été abandonnées et 10% ultérieurs se trouvent sans perspective d'existence. Le terrier de l'année 1426 mentionne aussi des fermes délaissées, mais toutes ces fermes furent par la suite repeuplées. Il y a plusieurs causes pour l'abandon des fermes; selon l'opinion de l'auteur, les principales sont les suivantes: le manque de main-d'oeuvre; une faible mécanisation; une modeste propriété; l'altitude; un accès difficile; le morcellement de la propriété par les héritiers; de grandes obligations envers les personnes retirées; les fermes sans succession; la répugnance à reprendre la propriété; la loi qui permet le morcellement des fermes; les impôts qui pour de nombreuses fermes appauvries sont trop grands. Les clairières délaissées autour des fermes sont habituellement envahies par le bois, plus rarement les paysans voisins les rachètent et les transforment en pâturages ou alpages, tandis que le propriétaire vend les bois ou continue à les exploiter.

Presque toutes les fermes sont reliées par l'électricité en lignes aériennes; certaines d'entre elles ne l'ont obtenue qu'en 1967. Avec elle se sont ouvertes de larges possibilités d'utilisation des machines électriques. Beaucoup de fermes ont déjà une scie électrique, quelques-unes aussi un moulin électrique.

Dans les dernières années, on a relié beaucoup de fermes de montagne par des routes de forêts, pour lesquelles les paysans ont contribué d'importantes quantités de bois. A côté de l'électricité, les routes sont la plus grande acquisition des fermes de montagne; avec elles s'ouvrent en effet de larges possibilités de développement, si leur situation financière sera en mesure d'y faire face. Cependant, à cause d'un accès trop difficile il n'est pas possible d'amener la route jusqu'à toutes les fermes, et celles-ci ne pourront pas se maintenir longtemps. Toutes les routes existantes et celles qui sont en construction sont reportées sur la carte en annexe.

Etant donné le manque de main-d'oeuvre, la machine la plus importante pour le paysan de montagne est la faucheuse à main à moteur. Dans la région étudiée, de nombreux paysans la possèdent déjà. Sous peu, toutes les fermes qui ont de la perspective la posséderont certainement. Ça et là, à cause d'un terrain trop escarpé ou trop pierreux (pour la plupart les fermes sur le calcaire), les faucheuses n'entrent pas en ligne de compte et de telles fermes sont appelées encore plus avant à végéter ou même à périr.

Comme la principale branche économique de presque toutes les fermes est l'exploitation des forêts, la grande majorité d'entre elles possède une scie à main à moteur. Jusqu'ici seulement une ferme de montagne dans la région traitée possède un tracteur et il n'y a pas de perspective qu'il y en ait bientôt davantage (dépense trop grande et en bien des endroits un relief trop escarpé pour un tracteur à traction sur quatre roues, ou un sol trop pierreux).

Les fermes de montagne ne peuvent pas compter sur le tourisme dit campagnard comme source de revenus additionnelle principale, bien que celui-ci ait de très bonnes conditions dans la nature de la région traitée. Les paysans devraient y faire de trop grands investissements qu'ils ne peuvent se permettre eux-mêmes, tandis que les conditions de remboursement des emprunts, avec 8% du taux d'intérêt et le court terme de remboursement, sont aujourd'hui presque inacceptables. Pour cela il faut aussi au moins une ferme avec la pratique hôtelière fondamentale et surtout la communication de la ferme avec la route, par laquelle le véhicule à moteur puisse arriver. Tout cela manque aux fermes de montagne; quelques fermes ne remplissent que des conditions particulières. Le tourisme pourra être commencé, au moins pour le moment, seulement par quelques rares fermes. Dans la région traitée, il n'y a aujourd'hui qu'une seule ferme de montagne qui pense sérieusement commencer le tourisme campagnard. Ici l'on pense évidemment au tourisme d'été, alors qu'il n'y a pas de conditions pour le tourisme d'hiver.

Malgré les riches forêts que possèdent la plupart des fermes de montagne (la moyenne d'une ferme est aujourd'hui de 19.35 ha de forêts; 25.66 ha pour les fermes d'altitude et 17.75 ha pour les fermes intermédiaires), l'auteur pense que l'économie y devra revenir nécessairement à l'élevage du bétail, surtout des bovins. Les machines agricoles, en premier lieu les faucheuses, et la liaison avec les routes de forêts jouent en sa faveur. L'élevage du bétail moderne, adapté au mode d'économie de montagne, exige cependant d'importants investissements, mais ceux-ci sont pour la plupart des fermes plus accessibles et durables que les placements dans le tourisme de campagne. Le jeune bétail à viande et les boeufs de moindre poids entrent en ligne de compte pour l'élevage, tandis que le bétail à lait pour le moment n'a pas de perspectives (frais de production trop élevés pour les produits laitiers et forte concurrence extérieure). Mais le développement de l'élevage du bétail à viande exige un marché international sûr et la capacité la plus élevée possible du marché du pays. Les deux sont cependant pour le moment incertains chez nous, c'est pourquoi le retour à l'élevage du bétail qui, dans quelques fermes de montagne de la région traitée, a déjà commencé avec succès, est en stagnation aux temps les plus récents, mais on peut espérer que ces difficultés sont d'un caractère transitoire. Il faut de toute façon s'orienter vers l'élevage des jeunes bovins, surtout des veaux, pour lesquels la demande est et sera grande à l'extérieur.

L'ancienne autarcie des fermes de montagne décline d'un jour à l'autre. Si les fermes veulent subsister, elles doivent s'adapter à l'économie moderne, à une agriculture de montagne adaptée. Si elles ne pourront le faire, elles sont sûrement vouées à la ruine. Mais le processus de l'adaptation ne dépend pas seulement d'elles; en ceci elles doivent être aidées aussi par la société. Jusqu'ici cependant on a fait bien peu de chose en ce sens chez nous, mais on peut espérer que cette situation ira s'améliorant aussi pour le paysan de montagne.

KAZALO

UVOD	7
PRIRODNE OSNOVE	15
Kamninska podlaga in relief	15
Sončna lega	19
Pitna voda	23
Klima	24
VELIKOST POSESTEV IN ZEMLJIŠKE KATEGORIJE OD LETA 1825 NAPREJ	32
GOSPODARSTVO	44
Urbar gornjegrajske posesti iz leta 1426	44
Živinoreja	46
Poljedelstvo	63
Sadjarstvo	70
Gozdarstvo	72
Agrarna reforma	74
PREBIVALSTVO	75
OPUŠČANJE KMETIJ	82
ZAKLJUČEK	87
LES FERMES DE MONTAGNE DE LA PARTIE ORIENTALE DE LA VALLEE SUPERIEURE DE LA SAVINJA (Résumé)	93

